

**UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA**

Katedra bohemistiky

VERONIKA KOZMONOVÁ
Česká filologie – Anglická filologie
2. ročník navazujícího magisterského studia

**REGIONÁLNĚ PŘÍZNAKOVÉ PRVKY V MLUVĚ NEJMLADŠÍ
GENERACE VE VELKÉM MEZIRÍČÍ**

**Regionally Marked Elements in the Speech of the Youngest Generation
in Velké Meziříčí**

Magisterská diplomová práce

**Vedoucí práce: doc. PhDr. Josef Jodas
Olomouc 2009**

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla veškerou literaturu a údaje, které jsem použila.

Práce obsahuje 114 stran

V Olomouci 14. 12. 2009

.....

Děkuji doc. PhDr. Josefu Jodasovi za odborné vedení diplomové práce, všem dotazovaným za pomoc a ochotu při vyplňování dotazníků a pořizování nahrávek, své rodině a nejbližším za podporu.

OBSAH

1. Úvod	10
1.1. Popis zkoumané oblasti.....	10
1.2. Geografická poloha Velkého Meziříčí.....	11
1.3. Cíl a předmět zkoumání.....	12
1.4. Literatura o českomoravském pomezí a dosavadní výzkumy.....	13
2. Metody zkoumání	14
2.1. Způsoby získání jazykového materiálu.....	14
2.2. Údaje o respondentech.....	16
Věk respondentů.....	16
Regionální původ respondentů.....	17
Původ rodičů respondentů.....	18
2.2.1. Údaje o mluvčích z nahraných rozhovorů.....	19
3. Jevy hláskoslovné	20
3.1. Samohlásky.....	20
3.1.1. Kvantita.....	20
3.1.1.2. Krácení délek u dvouslabičných substantiv.....	20
Změna <i>á</i> > <i>a</i>	20
Změna <i>ú</i> > <i>u</i>	21
3.1.1.3. Krácení délek u sloves.....	22
Změna <i>á</i> > <i>a</i>	22
Změna <i>í</i> > <i>e</i>	22
Nepravidelná slovesa <i>chtět, mět, jest</i>	23
Změna <i>é</i> > <i>e</i> v infinitivech sloves <i>napect, přinest</i>	24
3.1.1.4. Změna <i>á</i> > <i>a</i> ve spojení <i>pul paty</i>	25
3.1.2. Přehlásky.....	25
3.1.2.1. Tvarové vyrovnání přehlásky <i>'a</i> > <i>ě</i>	25
Změna <i>'á</i> > <i>i</i> ve slovesech <i>smít se, zíbst</i>	26
Změna <i>'á</i> > <i>i</i> v substantivu <i>housítko</i>	27
Zachování nepřehlasovaného <i>a</i> v substantivu <i>jatel</i>	27
3.1.3. Změna <i>í</i> > <i>ej</i> po ostrých sykavkách.....	28
3.2. Souhlásky.....	29

3.2.1. Vsunutá souhláska <i>-l-</i> ve slově <i>šklubat</i>	29
3.2.2. Zachování skupiny <i>šč</i>	29
3.2.3. Změna <i>ct > st</i> u číslovek 11-19.....	30
3.2.4. Depalatalizace předpony <i>ňe-</i> u neurčitých zájmen <i>negdo, neco</i>	31
3.3. Shrnutí.....	31
4. Jevy tvaroslovné	33
4.1. Substantiva.....	33
4.1.1. Maskulina.....	33
4.1.1.1. Tvrdé typy.....	33
Genitiv singuláru maskulin <i>stůl, nos</i>	33
Lokál singuláru maskulina <i>potok</i>	34
Lokál singuláru místního jména <i>Žďár</i>	34
4.1.1.2. Měkké typy.....	35
Genitiv singuláru maskulin <i>koš, kopec, pekař</i>	35
Lokál singuláru maskulina <i>oheň</i>	35
Lokál singuláru maskulina <i>kámen</i>	36
4.1.1.3. Skloňování maskulin končících na souhlásku <i>-s</i>	38
Lokál singuláru maskulina <i>les</i>	38
Nominativ plurálu maskulina <i>vous</i>	38
4.1.1.4. Skloňování maskulin končících na samohlásku <i>-a</i>	39
Akuzativ singuláru maskulina <i>předseda</i>	39
4.1.2. Feminina.....	39
4.1.2.1. Vzor <i>žena</i>	39
Genitiv plurálu feminina <i>ruka</i>	39
Akuzativ plurálu feminina <i>ruka</i>	40
4.1.2.2. Vzor <i>růže</i>	41
4.1.2.2.1. Nominativ singuláru.....	41
Nominativ singuláru feminina <i>silnice, kaše</i>	41
Nominativ singuláru feminina <i>růže</i>	41
4.1.2.2.2. Akuzativ singuláru.....	42
Akuzativ singuláru feminin <i>růže, rýže</i>	42
Akuzativ singuláru feminin <i>sukně, police, kaše</i>	43
4.1.2.2.3. Dativ plurálu feminina sklenice.....	44

4.1.2.2.3. Lokál singuláru jména <i>neděle</i>	44
4.1.3. Skloňování feminin zakončených na souhlásky <i>s, z, l</i>	45
4.1.3.1. Nominativ.....	45
Nominativ plurálu feminina <i>vosa</i>	45
Nominativ plurálu feminina <i>včela</i>	46
4.1.3.2. Genitiv.....	46
Genitiv singuláru feminina <i>kabela</i>	46
Genitiv plurálu feminin <i>slza, husa</i>	46
4.1.3.3. Lokál.....	47
Lokál singuláru feminina <i>kapsa</i>	47
4.1.2.3. Vzor <i>píseň</i>	48
4.1.2.3.1. Instrumentál.....	48
Instrumentál singuláru feminina <i>krev</i>	48
Instrumentál plurálu feminin <i>věc, zed'</i>	48
4.1.3. Neutra.....	49
4.1.3.1. Vzor <i>moře</i>	49
4.3.1.1.1. Instrumentál.....	49
Instrumentál plurálu neuter <i>pole, vejce</i>	49
4.1.2. Shrnutí.....	50
4.2. Adjektiva.....	51
4.2.1. Vzor <i>mladý</i>	51
4.2.1.1. Tvary nominativu plurálu adjektiv <i>starší, někteří, medřičtí, čeští</i>	51
4.2.2. Vzor <i>otcův</i>	54
4.2.2.1. Nominativ singuláru přídavného jména <i>bratrův</i>	54
4.2.2.2. Lokál singuláru přídavného jména <i>bratrův</i>	54
4.2.2. Shrnutí.....	54
4.3. Zájmena.....	55
4.3.1. Zájmena osobní.....	55
4.3.1.1. První osoba.....	55
Dativ zájmena <i>já</i>	55
Instrumentál zájmena <i>my</i>	56
4.3.1.2. Třetí osoba.....	57
Akuzativ singuláru zájmena <i>ona</i>	57
Instrumentál singuláru zájmena <i>ona</i>	57

Instrumentál plurálu zájmena <i>on</i>	58
4.3.2. Zájmena přivlastňovací.....	58
4.3.2.1. Zájmeno <i>můj</i>	58
Dativ singuláru.....	59
Nominativ a akuzativ plurálu.....	59
4.3.2.2. Zájmeno <i>náš</i>	60
Dativ plurálu.....	60
Instrumentál plurálu.....	60
4.3.3. Zájmena ukazovací.....	61
4.3.3.1. Zájmeno <i>to</i>	61
Lokál singuláru	61
4.3.3.2. Zájmena <i>ten, ta</i>	63
Genitiv plurálu.....	63
Instrumentál plurálu.....	63
4.3.4. Zájmena vymežující.....	64
Nominativ singuláru rodu středního.....	64
Nominativ plurálu rodu mužského životného.....	64
Nominativ plurálu rodu ženského.....	64
4.3.5. Shrnutí.....	65
4.4. Slovesa.....	67
4.4.1. Třetí osoba plurálu indikativu přítomnosti.....	67
Tvary 3. os. pl. ind. prez. slovesa <i>chtít</i>	67
Tvary 3. os. pl. ind. prez. sloves 4. třídy.....	67
Tvary 3. os. pl. ind. prez. slovesa <i>volat</i>	68
4.4.2. Imperativ.....	69
4.4.2.1. Tvary imperativu 2. osoby plurálu.....	69
4.4.2.2. Tvary imperativu 2. osoby plurálu sloves typu <i>nosit, porazit</i>	69
4.4.2.3. Alternace <i>d', t' / z, c</i> v imperativu sloves <i>chytit, vrátit, házet</i>	70
4.4.3. Infinitiv.....	72
4.4.3.1. Infinitiv slovesa <i>chytit</i>	72
4.4.3.2. Zvratná analogie u nedokonavých protějšků sloves typu <i>prosit</i>	73
4.4.4. Minulé příčestí.....	73
4.4.4.1. Odsouvání koncového <i>-l</i> ve tvarech minulého příčestí u sloves <i>jedl, vlezl, mohl, utekl</i>	73

4.4.4.2. Minulé příčestí u sloves 2. třídy <i>zapnout, uschnout</i>	73
4.4.4.3. Minulé příčestí slovesa <i>chytit</i>	75
4.4.4.4. Minulé příčestí slovesa <i>chtít</i>	76
4.4.4.5. Tvar pomocného slovesa <i>být</i> ve 2. osobě singuláru.....	76
4.4.5. Trpné příčestí.....	77
4.4.5.1. Adjektiva odvozená z příčestí trpného (<i>zasazený, sněžený</i>).....	77
4.4.6. Shrnutí.....	77
5. Lexikální jevy	79
5.1. Slova živě přítomná v aktivním úzu mluvčích.....	79
Sedět na bobku – čupět.....	79
Rozsvítit – rožnout.....	79
Slunce – slunko.....	80
Sběračka – šufánek.....	81
Sundat (si) – sdělat (si).....	82
Angrešt – srstka.....	82
Vesnice – dědina.....	82
Piliny – drtiny.....	83
Poklička – křídla.....	84
Stranou/na stranu – bokem/na bok.....	84
Nahoře/nahoru – navrchu/navrch.....	87
5.2. Slova přítomná v pasivní slovní zásobě mluvčích.....	88
Koulovat se – hrudovat se.....	88
Polštář – zhlavec.....	89
Klíště – piják.....	90
5.3. Shrnutí.....	90
6. Obecně české jevy	91
6.1. Úženi <i>é > í</i> v koncovkách tvrdých adjektiv.....	91
6.2. Diftongizace <i>ý (i) > ej</i>	92
6.2.1. V základu slova.....	95
6.2.2. V koncovkách adjektiv.....	96
6.2.3. Po ostrých sykavkách.....	96
6.3. Protetické <i>v-</i>	96
6.4. Kategorie výsledného stavu.....	97

6.5. Shrnutí.....	98
7. Závěr.....	100
8. Anotace.....	103
9. Použitá literatura.....	104
10. Přílohy.....	105
9.1. Ukázky z promluv rodilých mluvčích.....	105
9.2. Vzor dotazníku I.....	110
9.3. Vzor dotazníku II.....	114

1. Úvod

Po celou dobu existence spisovné češtiny se na území českého národního jazyka vyskytovala také tradiční teritoriální nářečí. V Čechách se diferencovala nářečí středočeská, severovýchodočeská a jihozápadočeská, na Moravě dialekty středomoravské, východomoravské a slezské. Mluva v oblasti Velkého Meziříčí spadá do přechodného pásu českomoravského, čili se v ní mísí prvky českých nářečí v užším smyslu s nářečními prvky moravskými.

Cílem této práce je popsat vybrané diferenční jevy (hláskoslovné, tvaroslovné a lexikální) v běžně mluveném jazyce nejmladší generace ve Velkém Meziříčí a výsledný stav porovnat jednak se spisovným územím, a jednak se staršími výzkumy prováděnými v tomto regionu.

Při zpracování dané problematiky jsem se opírala především o druhý díl monografie Františka Bartoše *Dialektologie moravská* (1895),¹ důležitým vodítkem mi byly rovněž práce Slavomíra Utěšeného *Nářečí přechodného pásu česko – moravského* (1960)² a Ignáce Hoška *Nářečí českomoravské II. Podřečí polnické* (1905).³ Nezbytnou pomůckou pro mě byl také *Český jazykový atlas* (dále jen ČJA), v němž jsem se orientovala především pomocí nedaleké obce Krásněves (evidenční číslo 512).

1.1. Popis zkoumané oblasti

Velké Meziříčí se rozkládá v údolí, mezi řekami Oslavou a Balinkou v bezprostřední blízkosti dálnice D1.

Velkomeziříčská kotlina byla osídlena ve dvanáctém století a okolo roku 1236 byl nad osadou postaven hrad. Tento letopočet z něj činí jeden z nejstarších, není vůbec nejstarší ze šlechtických hradů na Moravě. Název Meziříčí měla pravděpodobně nejdříve osada, umístěná mezi řekami, teprve později byl přenesen

¹ Bartoš, F.: *Dialektologie moravská II. Nářečí hanácké a české*. Brno 1895.

² Utěšený, S.: *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha 1960.

³ Hošek, I.: *Nářečí českomoravské II. Podřečí polnické*. Praha 1905.

na hrad nad ní. Od roku 1385 vedlo město městskou knihu, která se dodnes zachovala.⁴

Historická charakteristika města by nebyla úplná, kdybychom se alespoň krátce nezmínili o jeho židovských obyvatelích, kteří v minulosti tvořili jeho nedílnou součást. Židé začali do Velkého Meziříčí přicházet na konci 15. století a ve století 18. už tvořili celou třetinu z celkového počtu obyvatel města. Od poloviny 19. století však počet židovského obyvatelstva ve městě postupně klesal a roku 1942 židovská obec zanikla deportací zbývajících Židů do Terezína.⁵

V současné době žije ve Velkém Meziříčí přes 11 800 obyvatel. K městu je správně přidruženo 42 obcí.⁶

1.2. Geografická poloha Velkého Meziříčí

Velké Meziříčí leží na východním okraji čm. nářečí poblíž izoglosy *ej, ou / é, ó*, která je považována za hranici mezi českými a hanáckými dialekty. Tato hranice vedla v minulosti přibližně o deset km dál na západ od města okolními obcemi Radostín, Blížkov, Kochánov a Velké Meziříčí bylo popisováno jako enkláva českého nářečního typu v oblasti střm. nářečí. Jako českou charakterizoval mluvu obyvatel Velkého Meziříčí již František Bartoš, autor nejstarší monografie, kterou máme k dispozici. Bartoš ve své knize *Dialektologie moravská (1895)*⁷ zároveň jako první vytyčil východní hranici čm. nářečí, kterou vedl výše zmíněnými vesnicemi.⁸

V podstatě stejné vymezení čm. území najdeme i v pozdějších pracích: v *Československé vlastivědě (1934)*⁹, Běličově *Nástinu české dialektologie (1972)*¹⁰ nebo v monografii Slavomíra Utěšeného *Nářečí přechodného pásu česko-moravského (1960)*¹¹. Slavomír Utěšený však také dodává, že západní okraj čm.

⁴ První zmínky o městě. Dostupné z: <http://web.mestovm.cz/o-meste-rozvoj-historie/historie-velkeho-mezirici/prvni-zminky-o-meste.html>, cit. 10.09. 2009.

⁵ Židé. Dostupné z: <http://web.mestovm.cz/o-meste-rozvoj-historie/historie-velkeho-mezirici/zide.html>, cit. 10.09. 2009.

⁶ Základní údaje. Dostupné z: <http://web.mestovm.cz/o-meste-rozvoj-historie/zakladni-informace/cit.10.09.2009>.

⁷ Bartoš, F.: *Dialektologie moravská II. Nářečí hanácké a české*. Brno 1895.

⁸ Bartoš, F.: *Dialektologie moravská II. Nářečí hanácké a české*. Brno 1895, s. 243.

⁹ Havránek, B.: Nářečí česká. In: *Československá vlastivěda III. Jazyk*. Praha 1934, s. 105.

¹⁰ Bělič, J.: *Nástin české dialektologie*. Praha 1972.

¹¹ Utěšený, S.: *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha 1960.

přechodného pásu neustále pomalu frontálně ustupuje z Čech, kdežto hranice východní se neustále posouvá směrem do moravského vnitrozemí.¹²

Tento trend potvrzují mapy v *Českém jazykovém atlase* (1992)¹³, v nichž je, na rozdíl od výše jmenovaných prací, východní hranice čm. nářečí posunuta dále na Moravu. Obce na západ od Velkého Meziříčí, které byly v předchozích uvedených dílech jmenovány jako pomezí, se podle těchto map plně řadí do oblasti čm. nářečí a město samo pak leží na samé hranici čm. a střm. dialektů.

Pro bližší vymezení polohy města v rámci čm. dialektů vycházíme z monografie Slavomíra Utěšeného *Nářečí přechodného pásu česko – moravského*. Utěšený zde dělí čm. nářečí na tři části, navzájem oddělené dvěma bývalými německými ostrovy: jižní, od jižního cípu jihlavského ostrova k Jemnici, centrální, mezi jihlavským a svitavským ostrovem od Jihlavy k Poličce, a severní, v úzkém prostoru mezi svitavským ostrovem a výběžkem králickým na Lanškrounsku. Podle tohoto uspořádání leží Velké Meziříčí v jihovýchodní části centrálního úseku českomoravských dialektů.¹⁴

1.3. Cíl a předmět zkoumání

Jak bylo zmíněno výše, zkoumaná velkomeziříčská oblast se řadí do nářeční skupiny českomoravské, z hlediska rozdělení Utěšeného do její centrální části. Cílem naší diplomové práce bylo zjistit přítomnost a přibližnou míru výskytu regionálně příznakových prvků (hláskových, morfologických a lexikálních) v mluvě nejmladší generace na pozadí nivelizovaného interdialektu. Zaměřili jsme se především na nářeční prvky moravské, pozornost však věnujeme také některým jevům charakteristickým pro severovýchodočeské a jihozápadočeské dialekty. Samostatnou kapitolu jsme pak věnovali jevům obecně českým.

Pro srovnání se starší jazykovou situací a vysledování vývojových tendencí jsme jazykový stav nejmladší generace porovnávali s výsledky předešlých výzkumů, které v českomoravské oblasti prováděli Ignác Hošek, František Bartoš a Slavomír Utěšený. Ne všechny jevy, kterými jsme se zabývali, však byly zpracovány všemi

¹² Utěšený, S.: *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha 1960, s. 14.

¹³ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas I*. Praha 1992.

¹⁴ Utěšený, S.: *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha 1960, s. 10.

badateli, proto s jejich monografiemi nepracujeme systematicky, nýbrž jen v těch případech, kdy je to možné.

Základní dotazník byl rozdán rovněž mezi několik příslušníků staré (9) a střední (14) generace. Protože je však hlavním námětem naší práce běžná mluva nejmladší generace, zabývali jsme se dosaženými výsledky převážně v případech, kdy jsme mezi generací nejmladší a generacemi staršími zaznamenali nějaké výrazné odchylky.

Respondenty z nejmladší generace jsme rozdělili do tří podskupin: na mládež z města, žáky ze severozápadních vesnic a na žáky z vesnic jihovýchodně od Velkého Meziříčí, které už náleží ke středomoravským dialektům. Naším cílem pak bylo zjistit, zda existují rozdíly mezi mluvou mládeže ve městě a na vesnici a zda se vyskytují nápadné odchylky u mládeže z Moravy.

Při vyhodnocování dotazníků jsme si všimli, že se u některých jevů objevují dubletní tvary. Ty svědčí o rozkolísanosti úzu mluvčích, proto jsme se rozhodli je nezapočítávat do celkových výsledků, věnujeme jim však pozornost v komentářích.

Rádi bychom ještě dodali, že ne vždy nám všichni žáci odpověděli na zadaný úkol, což mohlo být zapříčiněno nedostatkem času, nepochopením zadání, nepozorností apod., proto někdy počet dokladů jazykového jevu neodpovídá celkovému počtu respondentů.

Práce je rozdělena na čtyři části. V první se zabýváme hláskoslovnými jevy, ve druhé se soustředíme na tvarosloví, čtvrtá část je věnována slovní zásobě a v poslední si všímáme obecně českých hláskoslovných prvků.

1.4. Literatura o českomoravském pomezí a dosavadní výzkumy

Dosavadním zkoumáním českomoravského pomezí se ve své monografii zabývá Slavomír Utěšený. Uvádí, že této nářeční oblasti sice bylo věnováno mnoho pozornosti, ovšem nedostalo se jí jednotnějšího pojetí a vymezení, což souvisí s poměrně složitou kulturní a historickou situací tohoto území.¹⁵

¹⁵ Utěšený, S.: *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha 1960, 24.

Prvním autorem, kterého Utěšený zmiňuje, je A.V. Šembera. Ten ve své práci *Základové dialektologie československé* (1864)¹⁶ řadí českomoravská nářečí k nářečím moravským a poměrně přesně vytyčuje jejich západní hranici.

Zcela jiné pojetí přináší do problematiky českomoravských nářečí František Bartoš, který v druhém dílu *Dialektologie moravské* (1895)¹⁷ zařazuje tuto nářeční skupinu naopak k dialektům českým a odděluje ji jako první od hanáckého typu hranicí výslovnosti *ej, ou / é, ó*.

Českomoravskou oblastí se zabýval rovněž Ignác Hošek ve dvoudílné monografii *Nářečí českomoravské* (díl I.- podřečí polenské (1900)¹⁸, díl II. – podřečí polnické (1905)¹⁹). Právě Hošek byl první, kdo použil zvláštní termín pro tuto skupinu dialektů a nazval je nářečím českomoravským.

František Trávníček pak v *Moravských nářečích* (1926)²⁰ přináší nové označení pro česká nářečí na Moravě – nářečí moravskočeské.

Další název pro oblast, kterou se zde zabýváme, použil poprvé Bohuslav Havránek v *Československé Vlastivědě III* (1934)²¹. V této práci o ní mluví jako o přechodném pásu česko-moravském.

Posledním autorem, kterého Utěšený jmenuje, je V. Vážný, jenž se českomoravskými nářečemi zabýval v přehledu vlastních nářečí českých v monografii *Československá nářečí I* (1949)²². Ten pro nářečí tohoto území zvolil termín česká nářečí jihovýchodní.

2. Metody zkoumání

2.1. Způsoby získání jazykového materiálu

Jazykový materiál jsme získávali:

I. Dotazníkovou metodou

II. Nahrávkami

¹⁶ Šembera, A.V.: *Základové dialektologie československé*. Vídeň 1864.

¹⁷ Bartoš, F.: *Dialektologie moravská II. Nářečí hanácké a české*. Brno 1895.

¹⁸ Hošek, I.: *Nářečí českomoravské I (Podřečí polenské)*. Praha 1900.

¹⁹ Hošek, I.: *Nářečí českomoravské II (Podřečí polnické)*. Praha 1905.

²⁰ Trávníček, F.: *Moravská nářečí*. Praha 1926.

²¹ Havránek, B.: *Nářečí česká. Československá vlastivěda III – Jazyk*. Praha 1934.

²² Vážný, V.: *Československá nářečí I*. Praha 1949.

I. Dotazníková metoda

K získání jazykového materiálu jsme použili dva dotazníky. První, základní dotazník, je zaměřen na regionálně příznakové prvky, druhý, doplňující, se zabývá obecně českými jevy.

Úvodní část základního dotazníku obsahuje sociálně-demografické údaje o respondentovi a jeho rodičích. Vlastní dotazník se skládá z dvanácti úkolů. Úkoly 4, 9, a 12 b) obsahují návodné věty, do nichž respondenti doplňovali příslušné tvary slov. Ve zbývajících úlohách měli dotazovaní na výběr z několika variant (většinou dvou nebo tří), případně k nim mohli doplnit jinou podobu. V dotazníku od sebe nejsou nijak striktně odděleny jevy hláskoslovné a tvaroslovné. Část lexikální je zařazena na konec.

Při vyhodnocování dotazníků jsme se setkávali s tím, že někteří mluvčí zvolili při metodě podtrhávání více variant. Tyto dublety jsme nezapočítávali do celkové frekvence jevů, ale věnovali jsme se jim v komentářích. V úkolu 9 a), v němž měli respondenti doplnit do vět tvary osobních zájmen, se stalo, že ve větě *S (oni).....je těžká domluva* uvedlo několik respondentů tvar *(s) ní*. Příčina tkví pravděpodobně v tom, že předchozí tři věty byly zaměřeny na osobní zájmeno *ona* a tito mluvčí nepostřehli změnu osoby. První část dvanáctého úkolu byla věnována slovní zásobě. Žáci měli slova, která používají zakroužkovat, ta, která znají, podtrhnout a slova jim neznámá přeškrtnout.

Dotazník byl sestaven tak, aby jej žáci bez problémů stihli vyplnit v průběhu jedné vyučovací hodiny, tedy během 45 minut. Tento dotazník vyplňovalo 108 studentů gymnázia ve Velkém Meziříčí, dále byl rozdán 14 příslušníkům generace střední a 9 mluvčím z generace nejstarší.

Doplňkový dotazník byl sestaven až po vyhodnocení prvního dotazníku a zaměřoval se na obecně české hláskové jevy. Respondenti měli na výběr ze dvou až tří variant a ty preferované podtrhávali, případně mohli doplnit vlastní používaný tvar.

II. Nahrávky

Jazykový materiál jsme dále získávali nahráváním mluvených rozhovorů na magnetofonové pásky. Tyto záznamy jsme pořídili mezi svými přáteli a příbuznými. V nahrávkách převažují dialogické texty neoficiálního, spontánního charakteru. Celková doba nahrávek činí přibližně 45 minut, rozhovory jsou různě dlouhé, většinou se jedná o dialog mezi třemi až čtyřmi mluvčími, především z řad nejmladší generace, zastoupeny však byly i generace střední a nejstarší.

2.1. Údaje o respondentech

A) Věk respondentů

Dotazník I. vyplňovalo celkem 131 osob. Většinu z tohoto počtu tvoří zástupci nejmladší generace (108). Kromě šesti respondentů z okruhu našich rodinných příslušníků a známých pocházeli všichni mluvčí nejmladší generace z řad studentů Gymnázia ve Velkém Meziříčí. Dotazník I. byl dále pro orientační srovnání rozdán 14 informátorům ze střední generace a 9 mluvčím z generace nejstarší.

	Nejmladší generace												Celkem
	Rok narození												
	1980	1981	1983	1984	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	
Muži	1	1	-	1	1	-	1	10	11	2	6	9	43
Ženy	-	-	1	2	1	1	10	14	12	9	6	9	65

	Střední generace										Celkem
	Rok narození										
	1951	1956	1958	1960	1962	1964	1968	1969	1970	1972	
Muži	1	1	1	1	1	-	2	1	1	2	11
Ženy	1	1	-	2	1	1	1	2	2	1	12

	Stará generace								Celkem
	Rok narození								
	1922	1929	1932	1930	1936	1939	1943	1947	
Muži	-	1	1	-	-	1	1	1	5
Ženy	1	1	1	1	1	1	1	2	9

Dotazník II. vyplňovali rovněž studenti Gymnázia ve Velkém Meziříčí, jednalo se však většinou o jiné žáky než v případě dotazníku I. Celkový počet těchto respondentů činí 98.

	Nejmladší generace							Celkem
	Rok narození							
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	
Muži	5	5	8	12	0	6	6	42
Ženy	9	3	11	18	1	9	5	56
Celkem	14	8	19	30	1	15	11	98

B) Regionální původ respondentů

Obec	Nejmladší generace	Střední generace	Stará generace	Celkem
Velké Meziříčí	66/48*	11	6	83/48
Lavičky	1	-	-	1
Netín	1/1	-	-	1/1
Hrbov	1	-	-	1
Olší nad Oslavou	3/1	-	-	3/1
Horní Heřmanice	1	-	-	1
Uhřínov	1	-	-	1
Kocháno	2	-	-	2
Frankův Zhořec	1	-	-	1
Blížkov	1/1	-	-	1/1
Stránecká Zhoř	2/2	-	-	2/2
Svařenov	1	-	-	1
Měřín	2	1	1	4
Zadní Zhořec	-	-	1	1
Radnice	-	1	-	1
Černá	-1	-	-	-1
Bory	-1	-	-	-1
Slavice	-4	-	-	-4
Nová Zhoř	-1	-	-	-1
Mostiště	-1	-	-	-1
Radostín nad Oslavou	-1	-	-	-1
Velká Bíteš	5/12	-	-	5/12
Březské	1/1	-	-	1/1
Lhotky	1	-	-	1

Osová Bitýška	2/2	-	-	2/2
Jabloňov	1/2	-	-	1/2
Ruda	1/2	-	-	-
Březejc	2	-	-	2
Dolní Libochovná	1	-	-	1
Křižanov	3/2	-	-	3/2
Tasov	2/3	-	1	3/2
Budišov	2/1	-	-	2/1
Studnice	1	-	-	1
Rohy	1/1	-	-	1/1
Martinice	-1	1	-	1/1
Dolní Heřmanice	2/1	-	-	2/1
Moravec	-2	-	-	-2
Dobrá Voda	-2	-	-	-2
Rudíkov	-1	-	-	-1
Nový Telečkov	-1	-	-	-1
Ořechov	-1	-	-	-1
Kozlov	-1	-	-	-1
Celkem	108/98	14	9	131/98

*Zvýrazněná čísla za lomítkem se vztahují k respondentům, kteří vyplňovali dotazník II.

Všichni mluvčí žijí již delší čas ve Velkém Meziříčí nebo jeho blízkém okolí (do 20 kilometrů od Velkého Meziříčí). Obce obklopující Velké Meziříčí se dají, v závislosti na směru, kterým se nacházejí, rozdělit na dvě podskupiny náležící k odlišným typům nářečí: vesnice severozápadně od Velkého Meziříčí, které jsou uvedeny v první polovině tabulky (Lavičky – Radostín nad Oslavou) spadají do oblasti českomoravských nářečí, obce na jihovýchod (Velká Bíteš – Kozlov) patří k nářečím středomoravským. Rádi bychom ještě dodali, že se v jihovýchodní podskupině kromě vesnic nachází také menší město, Velká Bíteš. Výsledky zjištěné v Bíteši však připočítáváme k ostatním vesnicím, neboť z této obce nepochází dostatečný počet mluvčích k tomu, abychom ji mohli vydělit zvlášť. Navíc jsme zde většinou nezaznamenali výraznější odchylky od venkovského okolí, a pokud ano, upozorňujeme na ně v komentáři.

C) Původ rodičů respondentů

Obec	Nejmladší generace	Střední generace	Stará generace	Celkem
Oba rodiče pocházejí z Velkého Meziříčí a z blízkého okolí	78/70	11	7	155

Jeden z rodičů pochází ze vzdálenější českomoravské oblasti	-/2	-	-	2
Jeden z rodičů pochází ze západních Čech	2/1	-	-	3
Jeden z rodičů pochází z jižních Čech	1/1	1	-	3
Jeden z rodičů pochází ze severních Čech	1/2	-	-	3
Jeden z rodičů pochází ze středních Čech	2	-	-	2
Jeden z rodičů pochází z východních Čech	3/1	-	-	4
Jeden z rodičů pochází z Moravy	14/9	2	-	25
Jeden z rodičů pochází ze Slezska	-/2	-	-	2
Jeden z rodičů nepochází z ČR	5/1	-	-	6
Jeden z rodičů pochází ze severních Čech, druhý z Moravy	-/1	-	-	1
Místo původu rodičů nebylo uvedeno	2/8	-	2	12
Celkem	108/98	14	9	229

*Zvýrazněná čísla za lomítkem se vztahují k respondentům, kteří vyplňovali dotazník II.

Pro větší přehlednost neuvádíme jednotlivá místa původu rodičů, ale dělíme je do několika širších kategorií. Jak je patrné z tabulky, u většiny respondentů pochází jeden nebo oba rodiče z Velkého Meziříčí a blízkého okolí (do 20 km od města).

2.2.1. Údaje o mluvčích z nahraných rozhovorů

Nahrávky jsme pořídili od 18 informátorů z nejmladší generace, jedné mluvčí ze střední generace a jednoho příslušníka generace nejstarší. Větší část informátorů vyplňovala dotazník I. Většina pochází z Velkého Meziříčí nebo blízkého okolí (pouze M2 z rozhovoru č.2 pochází z jv. Moravy). Mluvčí nejmladší generace byli narozeni mezi lety 1983 – 1991. Informátorka ze střední generace (M2 z rozhovoru č. 4) se narodila v roce 1967 a zástupce generace nejstarší (M3 z rozhovoru č. 4) se narodil roku 1940.

3. Jevy hláskoslovné

3.1. Samohlásky

3.1.1. Kvantita

Jedním ze základních rozdílů mezi českými a moravskými nářečnými je odlišná kvantita samohlásek uvnitř dvouslabičných slov. Jedná se zejména o substantiva typu *jáma*, *bláto*, *mák*, infinitivy typu *dát* (pův. dvojslabičný *dáti*) nebo o morfologické tvary jako např. *námi*. Zatímco ve spisovné češtině a v českých nářečích je v první slabice těchto slov délka, pro nářečí na Moravě je charakteristická krátkost (*jama*, *blato*, *mak*, *dat*, *nama*), proto se pro tento jev se užívá označení moravská krátkost, někdy též staré krácení, nebo moravské krácení.²³

V dotaznících jsme sledovali výskyt krátkých samohlásek v substantivech *blato*, *mak*, *dat*, *struha*, *hruda* ve slovesech *dat*, *spat*, *set*, *nest*, *pect*, *jest*, *mět*, *chtět* a ve spojení *pul paty*.

3.1.1.2. Krácení délek u dvouslabičných substantiv

A) Změna *á* > *a*

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
bláto	20	30	6	35	9	36	35	32
blato	46	70	11	65	16	64	73	68
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100
mák	36	55	10	63	16	64	62	58
mak	30	45	6	37	9	36	45	42
Celkem	66	100	16	100	25	100	107	100
rána	17	29	7	47	8	37	32	32
rana	43	72	9	53	15	63	67	68
Celkem	60	100	15	100	24	100	99	100

Moravské krácení samohlásky *a* ve dvouslabičných substantivech je v mluvě nejmladší generace živě přítomným prvkem, mezi krátkými a dlouhými tvary však dochází ke kolísání. Krátké podoby jsou většinou v převaze, pouze v případě

²³ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 5*. Praha 2005, s. 218.

substantiva *mák* mírně převažují varianty s dlouhou samohláskou. Tento stav může být zapříčiněn tím, že Velké Meziříčí leží nedaleko hranice mezi podobami *mák/mak*.²⁴ Dalším důvodem může být skutečnost, že se dané slovo vyskytuje jako součást názvu rostliny *vlčí mák* a žáci si jej proto podvědomě spojují s dlouhou samohláskou.

B) Změna *ú > u*

Hošek uvádí, že se zkrácená samohláska *-u* v čm. nářečích běžně vyskytuje ve slovech *struha*, *mucha*, *kula*, *hruda* apod.²⁵ My jsme do výzkumu zařadili substantiva *hruda* a *struha* (ve spojení *ve struze*).

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
hrouda	59	94	14	82	18	72	91	87
hruda	4	6	3	18	7	28	14	13
Celkem	63	100	17	100	25	100	105	100
ve strouze	9	14	3	18	3	12	15	16
ve struze	56	86	14	82	22	88	92	84
Celkem	65	100	17	100	25	100	107	100

Substantiva *hruda* a *struha* se co do výskytu moravské krátkosti dosti liší. Ve slově *hruda* tento prvek téměř vymizel. Častější výskyt jsme zaznamenali pouze u mládeže z jv. vesnic, kde zkrácenou podobu *hruda* označila přibližně třetina mluvčích.

Naproti tomu forma *struha* je v úzu mluvčích nejmladší generace pevně zakotvena. Tento rozdíl si vysvětlujeme lexikalizací spojení *ve struze*. Místo variant *strouha/struha* se v pěti dotaznících objevil lexém *škarpa*.

²⁴ Utěšený, S.: *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha 1960, s. 62.

²⁵ Hošek, I.: *Nářečí českomoravské II., Podřečí polenské*. Praha 1905, s. 24.

3.1.1.3. Krácení délek u sloves

A) Změna *á* > *a*

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
dát	36	59	13	81	16	64	65	64
dat	25	41	3	19	9	46	37	36
Celkem	61	100	16	100	25	100	102	100
spát	16	26	8	47	7	28	31	30
spat	45	74	9	53	18	72	72	70
Celkem	61	100	17	100	25	100	103	100

Ignác Hošek zaznamenal u původně dvouslabičných infinitivů kolísání mezi krátkými a dlouhými samohláskami. Konkrétně zmiňuje např. sloveso *dát*. Uvádí, že ačkoliv je častěji slyšet *dat*, lidé jej někdy vyslovují také jako *dát*.²⁶ Podle našeho výzkumu tento stav nadále přetrvává. Mluvíci běžně užívají spisovné i krátké varianty. Zaznamenali jsme poměrně výrazný rozdíl mezi slovesy *dát* a *spát*. Zatímco u slovesa *dát* převládá jeho spisovná podoba (zvláště v sz. vesnicích), u slovesa *spát* je obvyklý naopak tvar nářeční.

B) Změna *í* > *e*

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
sít	18	29	2	12	7	28	27	26
set	45	71	15	88	18	72	78	74
Celkem	63	100	17	100	25	100	105	100

Slavomír Utěšený zaznamenal v čm. a zh. oblasti absolutní převahu krátkého tvaru *set*.²⁷ Tento stav se podle našeho výzkumu příliš nezměnil. Varianta *set* je stále dominantní, a to jak u mládeže z města, tak u studentů z okolních vesnic.

²⁶ Hošek, I.: *Nářečí českomoravské II., Podřechí polenské*. Praha 1905, s. 8.

²⁷ Utěšený, S.: *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha 1960, s. 86.

C) Nepravidelná slovesa *chtět, mět, jest*

Zkrácené podoby infinitivů sloves *chtět, mět, jest* dominují podle ČJA v moravských nářečích a ve Slezsku, podoba *chtět* byla dále zaznamenána na širokém Leděcksku, ve vých. části svč. nář., nebo v sev. úseku čm. nář.²⁸

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
mít	58	91	14	88	23	92	95	90
mět	6	9	2	12	2	8	10	10
Celkem	64	100	16	100	25	100	105	100
chtít	62	100	14	100	23	92	99	99
chtět	0	0	0	0	2	8	2	1
Celkem	62	100	14	100	25	100	101	100
jíst	10	15	4	24	3	12	17	25
jest	55	85	13	76	22	87	80	75
Celkem	65	100	17	100	25	100	107	100

Slavomír Utěšený poznamenává, že zkrácené infinitivy nepravidelných sloves *mět, chtět, jest* rychle ustupují z čm. oblasti do nitra Moravy.²⁹ V našem výzkumu je tato tendence patrná u sloves *mět* a *chtět*. Zatímco v nejstarší generaci označili tvar *mět* čtyři z pěti mluvčích (tedy 44 %), u nejmladší generace četnost jeho výskytu klesá zhruba na 10 %. Sloveso *chtět* označilo v nejstarší generaci 25 % dotázaných, v generaci nejmladší jej jako výhradní podtrhávali pouze mluvčí z moravských vesnic. Ve městě a v čm. vesnicích se tyto tvary vyskytují pouze dubletně spolu se spisovnými variantami *chtít* (oba tvary označili 4 mluvčí z města a 3 respondenti ze sz. vesnic). Sloveso *jest* má naproti tomu v celé zkoumané oblasti velmi pevnou pozici. Dominuje v dotaznících nejstarší generace (78 %) a tento stav se nijak nemění ani v generaci nejmladší.

Velké Meziříčí leží na hranici výskytu infinitivů *chtět* a *chcít*,³⁰ což se zřetelně projevuje v dotaznících čtyř mluvčích z města, kteří neoznačili žádný z předložených tvarů (*chtít, chtět*), ale připsali jako používaný právě infinitiv *chcít*.

²⁸ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 510.

²⁹ Utěšený, S.: *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha 1960, s. 86.

³⁰ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 511.

E) Změna *é* > *e* v infinitivech sloves *napéct*, *přinést*

Krátká kmenová samohláska v infinitivních tvarech *pect* a *nest* je typická pro jihozápadočeská nářečí. Tvar *pect* se kromě jihozápadních Čech objevuje také na Novoměstsku, odkud zasahuje jeho jižní hranice až k Velkému Meziříčí.³¹ Podoby *nest* se kromě jižních Čech vyskytují na celé jihozápadní Moravě.³²

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
napéct	23	36	5	29	13	54	41	39
napect	18	29	5	29	4	16	27	26
napíct	22	35	7	42	7	28	36	34
napict	0	0	0	0	1	4	1	1
Celkem	63	100	17	100	25	100	105	100

Slavomír Utěšený zaznamenal pravidelný výskyt zkrácených podob *pect* pouze v centru čm. oblasti. Uvádí, že směrem od Velkého Meziříčí k Velké Bíteši se tyto tvary objevují už jen jako dublety vedle *pict/píct*.³³ Podle našeho výzkumu se dnes podoby *pect* vyskytují pouze dubletně nejen na východ od Velkého Meziříčí, nýbrž i ve městě samotném a vesnicích na západ od něj. Dá se přitom vysledovat rozdíl mezi městem, sz. vesnicemi a jihovýchodem. Ve městě a sz. vesnicích zvolilo podoby *napect* 29 % respondentů, v jv. vesnicích jsme je zaznamenali v 16 % dotazníků. Tato odchylka je způsobena různou vzdáleností od novoměstského areálu, v němž jsou tyto tvary běžné. Zatímco severozápadní obce leží buď přímo v oblasti výskytu podob s krátkou samohláskou nebo spolu s Velkým Meziříčím na její hranici, vesnice jihovýchodně se nachází již za tímto územím.³⁴

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
přinéct	19	31	4	27	6	26	29	29
přinect	15	24	5	33	8	35	28	28
přinýct	28	45	6	40	9	49	43	43
Celkem	62	100	15	100	24	100	101	100

Podobně jako v případě předchozího slovesa, se krátké podoby (*přinect*) objevují pouze jako dublety vedle tvarů *přinéct* a *přinýct*.

³¹ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 485.

³² Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 5*. Praha 2005, s. 252.

³³ Utěšený, S.: *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha 1960, s. 87.

³⁴ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 485.

Všechny tři varianty sledovaných sloves (*přinést/přinest/přinýst* a *napéct/napect/napect*) se v nejmladší generaci vyskytují ve velmi vyrovnaném poměru, zdá se však, že podoby se zúženým-*i-* *přinýst* a *napíct* nabývají na intenzitě a prosazují se na úkor spisovných a krátkých tvarů.

3.1.1.4. Změna *á* > *a* ve spojení *pul paty*

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
půl pátý	43	66	8	53	16	64	67	63
pul paty	22	34	9	47	9	46	40	27
Celkem	65	100	17	100	25	100	108	100

Hošek uvedl toto spojení jako jeden z typických příkladů, kdy dochází ke krácení *á* > *a*.³⁵ Ve Velkém Meziříčí a okolí se běžně vyskytují oba tvary, zkrácená varianta *paty* však pomalu ustupuje obecně českému tvaru *pátý*.

3.1.2. Přehlásky

V této kapitole se soustředíme pouze na přehlásky uvnitř slov. Provedení či neprovedení přehlásky na konci slova totiž ovlivnilo zařazení sledovaných substantiv k různým deklinačním typům, proto jim věnujeme pozornost v kapitole následující, ve které se zabýváme tvaroslovím.

3.1.2.1. Tvarové vyrovnávání přehlásky '*a*' > '*ě*'

Všímáme si rozdílného vývoje střídnic za staré *ę* a *ja* v krátkých a dlouhých slabikách. Slavomír Utěšený k těmto typům přehlásek poznamenává, že se v čm. a zh. oblasti dá pozorovat jako generální vývojová linie vyrovnávání ve prospěch přehlásky '*á*' > '*í*' v dlouhých slabikách a silná tendence k vyrovnávání '*a*' > '*a*' ve slabikách krátkých. Dodává, že v krátkých slabikách se nepřehlasované *a* vyskytuje již jen jako lexikalizovaný relikv u několika slov začínajících slabikou *ja-*.³⁶

³⁵ Hošek, I.: *Nářečí českomoravské II. Podřečí polnické*. Praha 1905, s. 8.

³⁶ Utěšený, S.: *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha 1960, s. 91.

Výskyt přehlásky 'á>í zjišťujeme ve slovesech *smít se*, *zábst* a substantivu *housítko*. Zachování nepřehlasovaného *a* zkoumáme na slově *jatel*.

A) Změna 'á>í ve slovesech *smít se*, *zíbst*

Tvary *smít se* a *zíbst* jsou příznačná pro střm. a vm nářečí (podoba *zíbst* je doložena také ze západní poloviny jzč. nářečí).³⁷

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
smít se	66	100	17	100	25	100	108	100
smít se	0	0	0	0	0	0	0	0
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100
zábst	66	100	17	100	23	96	106	99
zíbst	0	0	0	0	1	4	1	1
Celkem	100	100	17	100	24	100	41	100

Podle mapek v ČJA se Velké Meziříčí a vesnice kolem něj nacházejí poblíž západní hranice podob *smít se*³⁸ a *zíbst*.³⁹ Už autoři starších výzkumů Ignác Hošek a Slavomír Utěšený uváděli, že se zde přehlasované podoby nevyskytují výhradně, nýbrž dubletně spolu se spisovnými tvary *smát se*, *zábst*.⁴⁰ Dnes nářeční formy *smít se* a *zíbst* ve zkoumané oblasti zcela ustoupily. Zaznamenali jsme je pouze u dvou příslušníků nejstarší generace a u jednoho žáka ze střm. vesnice.

³⁷ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 5*. Praha 2005, s. 56 a 68.

³⁸ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 5*. Praha 2005, s. 69.

³⁹ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 5*. Praha 2005, s. 59.

⁴⁰ Hošek, I.: *Nářečí českomoravské II. Podřečí polnické*. Praha 1905, s. 10.

srov. Utěšený, S.: *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha 1960, s. 92-93.

B) Změna 'á>í v substantivu *housítko*

Nářeční forma *housítko* je charakteristická pro jihozápadní část střm. nářečí s přesahem na Novoměstsko (vyskytuje se tedy v menším územním rozsahu než podoby *smít se* a *zíbst*).⁴¹

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
housátko	66	100	17	100	25	100	108	100
housítko	0	0	0	0	0	0	0	0
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100

Nářeční podobu *housítko* neoznačil žádný z mluvčích nejmladší generace a neobjevila se ani v dotaznících generace střední a nejstarší.

C) Zachování nepřehlasovaného *a* v substantivu *jatel*

Výskyt nepřehlasovaných podob zahrnuje střední část čm. nářečí a území střm. a vm. dialektů.⁴²

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
jatel	66	100	16	100	21	84	103	96
jatel	0	0	0	0	4	16	4	4
Celkem	66	100	16	100	25	100	107	100

Nářeční podoba *jatel* se ve zvýšené míře vyskytuje ještě u nejstarší (33 %) a střední generace (43 %), u generace nejmladší se objevuje již jen v dotaznících žáků ze střm. vesnic. U žáků z města a čm. vesnic je forma s nepřehlasovaným *a* zcela vytlačena spisovnou variantou *jetel*. Skutečnost, že se podoba *jatel* udržuje již jen v mluvě žáků z vesnic může být způsobena tím, že je dané slovo obecně spjato především s venkovem a používá se zde častěji než ve městě. U žáků zde žijících je tak vyšší pravděpodobnost, že budou od dětství slyšet jeho nářeční podobu (*jatel*) a sami ji pak začnou užívat.

⁴¹ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 5*. Praha 2005, s. 56 a 62.

⁴² Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 5*. Praha 2005, s. 52.

3.1.3. Změna *i > ej* po ostrých sykavkách

Změna *i > ej* po ostrých sykavkách proběhla zejména ve středních a sv. Čechách; jzč. nářečí si v těchto typech slov naopak většinou uchovala *i*. V podobném územním rozsahu pronikla tato změna do čm. nářečí: zatímco v severní, rozsáhlejší části (žďársko-bystřické) se *ej* za *i* vyskytuje v podstatě ve stejné

míře jako v nářečích střeš. a svčes., v jižním úseku (jemnickém) se ve shodě s jzč. nářečími vyskytují i podoby *cítit*, *sítko*, *vozik* apod.⁴³

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
cítit	10	16	2	12	4	17	16	15
cejtit	54	84	15	88	19	83	88	85
Celkem	64	100	17	100	23	100	104	100
sítko	52	79	12	77	24	100	88	82
sejtko	14	21	4	23	0	0	20	18
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100
vozik	8	12	1	6	4	16	13	12
vozejk	57	88	16	94	21	84	94	88
Celkem	65	100	17	100	25	100	107	100
zítra	3	6	4	24	1	5	8	8
zejtra	56	94	13	76	19	95	96	92
Celkem	59	100	17	100	20	100	104	100

U mládeže z města i všech okolních vesnic ve většině případů výrazně převažují tvary s diftongizovaným *ej* (*cejtit*, *vozejk*, *zejtra*). Jedinou výjimkou je slovo *sítko*, v němž se změna *i > ej* vyskytuje jen minimálně. Jak poznamenává Slavomír Utěšený, podoba *sítko* není ve zkoumané oblasti průkazným ukazatelem zachování nediftongizovaného *-i-*, neboť tu docházelo ke krácení v *sito* ještě před nástupem diftongizace.⁴⁴

Ze zjištěných údajů je zřejmé, že změna *i > ej* po sykavkách je v úzu nejmladší generace pevně zakotveným prvkem. Tento stav zaznamenal ve Velkém Meziříčí a v českomoravských vesnicích již František Bartoš.⁴⁵ Od dob jeho výzkumu však došlo k posunu v přilehlých jihovýchodních vesnicích. Zatímco

⁴³ Bělič, J.: *Nástin české dialektologie*. Praha 1972, s. 237.

⁴⁴ Utěšený, S.: *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha 1960, s. 127.

⁴⁵ Bartoš, F.: *Dialektologie moravská II. Nářečí hanácké a české*. Brno 1895, s. 224 a 245.

Bartoš zde uvádí hanácké podoby *cétit*, *vozék*, *zéra*,⁴⁶ dnes jsou v této oblasti běžné české tvary *cejtit*, *vozejk*, *zejtra*.

3.2. Souhlásky

3.2.1. Vsunutá souhláska *-l-* ve slově *šklubat*

Forma *šklubat* je typická pro střm. nářečí a severní část čm. dialektů.⁴⁷

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
škubat	60	90	16	94	22	88	98	91
šklubat	6	10	1	6	3	12	10	9
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100

Nářeční podoba *šklubat* je u nejmladší generace téměř zcela vytlačena spisovnou variantou *škubat*. Tento jev je snáze zjištělný u nejstarší generace, kde tuto podobu slova označilo šest z devíti mluvčích, tedy 67 % respondentů. Celkově můžeme říci, že forma *šklubat* patří v oblasti už jen k okrajovým nářečním archaismům.

3.2.2. Zachování skupiny *šč*

Zachování stč. skupiny *šč* patří k jednomu z nejvýraznějších souhláskových jevů, kterými se moravská nářečí liší od nářečí českých. Zatímco v českých nářečích v užším smyslu se *šč* změnilo ve *šť*, na Moravě zůstalo uchováno.⁴⁸

My jsme tento jev sledovali ve slovech *naščípat* a *ščáva*.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
naštípat	66	100	17	100	22	92	105	98
naštípat	0	0	0	0	2	8	2	2
Celkem	66	100	17	100	24	100	107	100
šťáva	63	95	16	94	23	92	102	94
ščáva	3	5	1	6	2	8	6	6
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100

⁴⁶ Bartoš, F.: *Dialektologie moravská II. Nářečí hanácké a české*. Brno 1895, s. 204.

⁴⁷ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 384.

⁴⁸ Bělič, J.: *Nástin české dialektologie*. Praha 1972, s. 65.

Slavomír Utěšený zaznamenal v čm. oblasti ústup souhláskové skupiny *šč* a uvádí, že expanzivní skupina *šť* proniká nově hluboko do hanáckých nářečí.⁴⁹ Tento proces mezitím značně pokročil, přesto však ještě malé procento mluvčích (5 – 8 %) zná a používá nářeční tvary namísto podob spisovných.

3.2.3. Změna *ct* > *st* u číslovek 11 – 19

Tento jev se rovněž řadí k typickým česko – moravským rozdílům. Zatímco v českých nářečích v užším smyslu zůstává v označeníh číslovek 11 – 19 zachovaná skupina *ct*, ve střm. a vm. nářečích se v uvedených případech *ct* zpravidla mění v *st*.⁵⁰

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
jedenáct	51	77	15	88	16	70	82	77
jedenášt	15	23	2	12	7	30	24	23
Celkem	66	100	17	100	23	100	106	100

Tento moravský prvek se v mluvě nejmladší generace vyskytuje spíše okrajově, vyšší intenzity přitom dosahuje u studentů ze střm. vesnic, kde podobu *jedenášt* zvolila zhruba přibližně třetina dotázaných.

⁴⁹ Utěšený, S.: *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha 1960, s. 207.

⁵⁰ Bělič, J.: *Nástin české dialektologie*. Praha 1972, s. 70.

3.2.4. Depalatalizace předpony *ňe-* u neurčitých zájmen *nekdo, neco*

Neurčitá zájmena s depalatalizovanou předponou *ne-* (*nekdo, neco, nejakej aj.*) se vyskytují v čm. nářečích a odtud dále na východ v dialektech středomoravských a východomoravských.⁵¹

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
někdo	65	98	15	94	23	96	103	97
někdo	1	2	1	6	1	4	3	3
Celkem	66	100	16	100	24	100	106	100
něco	63	98	15	94	23	96	101	97
něco	1	2	1	6	1	4	3	3
Celkem	64	100	16	100	24	100	104	100

Ve srovnání se starším stavem zaznamenaným Hoškem a Utěšeným, došlo v českomoravské i západohanácké oblasti ke značnému ústupu příznakových variant. V době výzkumu Ignáce Hoška byly nářeční formy *nekdo, neco* běžné ještě i na západě čm. přechodného pásu (mluvčí je však neuzívali výhradně, nýbrž spolu s tvary *někdo, něco*)⁵², Slavomír Utěšený posléze zjistil, že se v čm. nářečích vyskytuje již jen podoba *neco*, kdežto výraz *nekdo* ustoupil do oblasti hanáckých dialektů.⁵³ Dnes jsou obě podoby na zkoumaném území prvkem téměř vymizelým.

3.3. Shrnutí

V kapitole o hláskosloví jsme se soustředili především na míru výskytu moravských nářečních prvků. Většina z nich je v mluvě nejmladší generace přítomna pouze okrajově nebo téměř vůbec ne. Týká se to hlavně přehlásky *á > í*, kterou jsme zaznamenali pouze u jednoho mluvčího ze střm. vesnice ve slově *zíbst*, na tutéž oblast se také omezil výskyt nepřehlasované podoby *jatel*. Ostatní nářeční tvary se sporadicky objevují také v čm. vesnicích a ve městě. Za všechny jmenujme např. podobu *šláva* se zachovanou skupinou *šč*, nebo formu *šklubat* se vsunutým *-l-*. Ze všech těchto okrajových nářečních prvků je nejrozšířenější změna *ct > st*, kterou jsme zkoumali na číslovce *jedenást*. Tento tvar zvolila čtvrtina všech dotázaných.

⁵¹ Bělič, J.: *Nástin české dialektologie*. Praha 1972, s. 44.

⁵² Hošek, I.: *Nářečí českomoravské II. Podřečí polnické*. Praha 1905, s. 8.

⁵³ Utěšený, S.: *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha 1960, s. 205.

Poměrně rozsáhlá část první kapitoly byla věnována moravskému krácení. Tento nářeční jev patří v nejmladší generaci k prvkům živým. Nejvíce je zachován u dvouslabičných substantiv typu *blato, rana*, a ve spojení *půl patý*, u nichž mírně převažují krátké podoby. Nejméně je přítomen u nepravidelných sloves *chtět, mět*, u nichž se vyskytuje pouze individuálně.

Kromě moravských prvků jsme sledovali také jeden typicky český jev, diftongizaci *i > ej* po sykavkách. Diftongizované podoby (kromě tvaru *sítko*) jsou mezi mládeží hojně rozšířené a výrazně převažují nad spisovnými variantami.

U všech zkoumaných jevů jsme rovněž sledovali, jestli se nějak nápadně liší výsledky dosažené u mládeže z města, čm. vesnic a obcí náležících ke střm. dialektům. Většinou jsme nezaznamenali výraznější rozdíly, pouze v případě jevů, které ze zkoumané oblasti již téměř zcela vymizely, se stávalo, že byl nářeční tvar častěji (*jedenást, hruda*) nebo výhradně (*zíbst, jatel, chtět*) volen mluvčími právě ze střm. vesnic.

Celkově tedy můžeme říci, že moravské prvky ve Velkém Meziříčí a okolních čm. i střm. vesnicích ustupují, případně se již téměř nevyskytují.

4. Jevy tvaroslovné

4.1. Substantiva

4.1.1. Maskulina

4.1.1.1. Tvrdé typy

A) Genitiv singuláru maskulin *stůl, nos*

V genitivu sg. maskulin *stůl, nos* zjišťujeme míru zachování pův. o-kmenové koncovky – *a*. Ve spisovném jazyce si tvar o-kmenový ponechala v genitivu sg substantiva životná (*chlapa*), neživotná přijala u-kmenovou koncovku –*u* (*hradu*).⁵⁴ V nářečích se na rozdíl od spisovné češtiny mohou u neživotných substantiv vyskytovat obě koncovky: –*u* (*stolu, nosu*), i –*a* (*stola, nosa*).⁵⁵

Podoby *stolu a nosu*, korespondující se spisovnou formou, jsou typické pro česká nářečí. Tvar *stola* se vyskytuje na celé Moravě, ve Slezsku a částečně zasahuje též do východních Čech. Izoglosa *nosu x nosa* probíhá od severu po zemské hranici až po Jihlavu, odtud pak směřuje přímo na jih.⁵⁶

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
stolu	64	97	16	94	22	88	102	94
stola	2	3	1	6	3	12	6	6
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100
nosu	52	80	14	82	19	76	86	80
nosa	13	20	3	18	6	24	22	20
Celkem	65	100	17	100	25	100	108	100

Ignác Hošek uvádí, že se v genitivu neživotných maskulin vyskytují obě koncovky, častěji je však slyšet koncovka –*a*.⁵⁷ V našem výzkumu naopak převládá koncovka –*u*. Nářeční podoby *stola, nosa* se objevují spíše výjimečně. Procento jejich výskytu mírně stoupá u žáků ze střm. vesnic, ale i zde se nepřehlasovaná koncovka –*a* vyskytuje spíše jen individuálně.

⁵⁴ Lamprecht, A. a kol.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha, 1986.142.

⁵⁵ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002 s. 70.

⁵⁶ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002 s. 76.

⁵⁷ Hošek, I.: *Nářečí českomoravské II. Podřečí polnické*. Praha 1905, s. 10.

Spisovné tvary preferují také respondenti z řad střední a nejstarší generace. Podou *stola* jsme u těchto dvou skupin nezaznamenali, formu *nosa* uvedlo 22 % příslušníků generace nejstarší a 29 % zástupců generace střední.

B) Lokál singuláru maskulina *potok*

Většinu území českého národního jazyka pokrývá tvar *potoce*, variantou *potoku* se vyděluje areál čm. nářečí a jz. Moravy (odděleně od této oblasti se tvar *potoku* objevuje také ve východní polovině Moravy).⁵⁸

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
potoce	38	59	11	65	16	73	65	63
potoku	26	41	6	35	6	27	38	37
Celkem	64	100	17	100	22	100	103	100

Podle výzkumů Ignáce Hoška a Františka Bartoše měl dříve lokál sg. maskulina *potok* v čm. nářečích výhradně podobu *potoce*.⁵⁹ Námi zjištěné výsledky ukazují, že se u tohoto substantiva stále více prosazuje koncovka *-u*. V nejstarší generaci doplnil tvar *potoku* jeden respondent, v generaci střední to byli čtyři (četnost výskytu této podoby tak vzrostla na 29 %). V generaci nejmladší dosahují tyto tvary až 41% frekvence.

C) Lokál singuláru místního jména *Žďár*

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Žďáru	17	28	2	11	8	35	27	27
Žďáře	43	72	14	81	15	65	72	73
Celkem	60	100	16	100	23	100	99	100

Město Žďár nad Sázavou se nachází přibližně 30 km severně od Velkého Meziříčí. V názvu města *Žďár* převládá v lokálním úzu tvar měkké deklinace *Žďáře*. Intenzita výskytu této podoby je přímo úměrná vzdálenosti od města: Ignác Hošek zaznamenal v podřečí polnickém výhradně tvar *Žďáře* (tento kraj je Žďáru bližší než

⁵⁸ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 132.

⁵⁹ Hošek, I.: *Nářečí českomoravské II. Podřečí polnické*. Praha 1905, s. 49.

Bartoš, F.: *Dialektologie moravská II. Nářečí hanácké a české*, Brno 1895, s. 251.

Meziříčsko), v našem výzkumu jsou tyto tvary nejvíce přítomny v severozápadních vesnicích a směrem k jihu se jejich frekvence postupně snižuje.

4.1.1.2. Měkké typy

A) Genitiv singuláru maskulin *koš, kopec, pekař*

V genitivu sg. maskulin měkkých typů *koš, kopec, pekař* je ve spisovném jazyce a českých nářečích koncovka *-e*, na větší části Moravy je v důsledku neprovedení přehlásky $'a > e$ běžná koncovka *-a*.⁶⁰

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
koše	47	73	9	60	18	78	74	72
koša	18	27	6	40	5	22	29	28
Celkem	65	100	15	100	23	100	103	100
kopce	43	65	10	63	17	68	70	65
kopca	23	35	6	37	8	32	37	35
Celkem	66	100	16	100	25	100	107	100
pekaře	48	74	10	63	18	72	76	72
pekařa	17	26	6	37	7	28	30	28
Celkem	65	100	16	100	25	100	106	100

V minulosti byly v genitivu sg. měkkých typů maskulin *koš, kopec, pekař* ve Velkém Meziříčí a okolí běžné tvary s nepřehlasovanou koncovkou (*koša, kopca, pekařa*).⁶¹ Dnes tyto podoby ustupují spisovným variantám *koše, kopce, pekaře*.

Nářeční formy zůstávají více zachovány v sz. vesnicích – v této podskupině je uvádělo kolem 40 % žáků. (Ve městě a jv. vesnicích to bylo průměrně o 10 % žáků méně)

B) Lokál singuláru maskulina *oheň*

V Čechách, na západní Moravě a ve vm. nářečích se užívá koncovka *-i*, pro slezská nářečí je typická koncovka *-u* a ve střm. nářečích se užívá zakončení *-o*.⁶²

⁶⁰ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 78.

⁶¹ Jejich převahu zaznamenali Hošek (s. 53), Bartoš (s.227) a později i Utěšený (s. 111)

⁶² Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 140.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
ohni	54	83	15	94	19	75	88	82
ohňu	11	17	1	6	6	25	19	18
Celkem	65	100	16	100	25	100	107	100

Velké Meziříčí je součástí rozsáhlé oblasti, pro níž jsou jako náležité uváděny podoby *ohni*, je tedy zcela namístě, že v odpovědích převažují. Poměrně nezanedbatelný počet mluvčích však používá také formu *ohňu*. Tato varianta je nejvýrazněji zastoupena ve střm. vesnicích, kde ji zvolila přibližně třetina dotázaných; ve městě tuto formu používá zhruba každý šestý žák. Z čm. vesnic doplnila variantu *ohňu* pouze jedna respondentka. V jejím případě může být přítomnost koncovky *-u* dána původem jednoho z rodičů: otec dívky pochází z vesnice nedaleko Bystřice nad Pernštejnem a právě Bystřicko je Utěšeným zmiňováno jako jedna z oblastí v rámci čm. dialektů, v níž se tato koncovka ještě zachovává.⁶³

C) Lokál singuláru maskulina *kámen*

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
kameni	29	45	8	50	9	38	44	42
kamenu	30	47	6	38	13	54	49	49
kameně	5	8	2	12	1	4	8	8
kameňu	0	0	0	0	1	4	1	1
Celkem	64	100	16	100	24	100	104	100

V mluvě nejmladší generace se v relativně stejné míře vyskytují tvary *kamenu*, běžné v českých nářečích a *kameni*, charakteristické pro Moravu. Varianta *kameně*, která je uváděna jako typická pro čm. dialekty a jz. Moravu⁶⁴, se objevuje pouze individuálně. Jeden žák ze střm. vesnice uvedl tvar *kameňu*. U tohoto žáka se může jednat o jazykový vliv jednoho z rodičů, neboť matka pochází z Brněnska, kde jsou podle ČJA formy *kameňu* celkem obvyklé.⁶⁵

⁶³ srov. Utěšený, S.: *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha 1960, s. 205.

⁶⁴ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 136.

⁶⁵ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 136.

4.1.1.3. Skloňování maskulin končících na souhlásku –s

U substantiv zakončených na *s*, *z* zjišťujeme, zda jsou na zkoumaném území skloňována podle tvrdé nebo měkké deklinace. Rozdíly mezi nářečími v zařazení substantiv na *s*, *z* k tvrdým nebo měkkým skloňovacím typům mají příčinu v zániku někdejší párové měkkosti souhlásek: po splynutí dřívějšího měkkého *s'*, *z'* se *s*, *z*, se tyto hlásky staly ve většině nářečí pro příslušnost substantiva k tomu nebo onomu typu foneticky irelevantními, proto mohlo nastat kolísání a eventuální přeražení.⁶⁶

V převážné části nářečí mají tato podstatná jména stejně jako ve spisovné češtině sklonění tvrdé. Koncovky měkkého sklonění v těchto typech slov patří k jevům typicky moravským - objevují se konkrétně ve střm. a vm. nářečích a pronikly rovněž do nářečí českomoravských.⁶⁷

V našem dotazníku zastupují tento typ substantiv maskulina *les* a *fousy*.

A) Lokál singuláru maskulina *les*

V lokálu sg. maskulina *les* se mohou objevit tři koncovky: koncovka *-e* dokládá morfologické zařazení k tvrdému typu, koncovka *-i* jednoznačné přiřazení k typu měkkému (původní jo-kmenové zakončení). Hranice rozdílů tvarů *lese* x *lesi* probíhá po západní hranici čes.-mor. dialektů; v moravských nářečích se navíc vyskytuje původně dativní koncovka *-u*, v níž zůstávají oba typy deklinace, tvrdý a měkký, nerozlišeny (*stroju/hradu*).⁶⁸

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
lese	62	94	16	94	23	92	101	93
lesi	2	3	1	6	0	0	3	3
lesu	2	3	0	0	2	8	4	4
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100

František Bartoš zaznamenal v lokálu sg. substantiva *les* koncovku *-i*.⁶⁹ Takto zakončené tvary od dob jeho výzkumu značně ustoupily: ze starších respondentů

⁶⁶ Bělič, J.: *Nástin české dialektologie*. Praha 1972, s. 147.

⁶⁷ Bělič, J.: *Nástin české dialektologie*. Praha 1972, s. 146.

⁶⁸ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 134.

⁶⁹ Bartoš, F.: *Dialektologie moravská II. Nářečí hanácké a české*. Brno 1895, s. 225.

je uvedl pouze jeden zástupce nejstarší generace a také v generaci nejmladší jsou součástí úzu jen velmi nízkého procenta mluvčích. V mluvě nejmladší generace se kromě převládající spisovné formy *lese*, ojediněle objevuje také tvar *lesu*.

B) Nominativ plurálu maskulina *vous*

Nářeční rozdíly v tvarech nom. pl. substantiva *vous* jsou způsobeny jednak přechodem tohoto jména k měkkému skloňovacímu typu (*fousy x fouse*), v jz. části střm. nář. mohou být navíc výsledkem pravidelné hláskové změny $y > e$. Podoba *fousy* je charakteristická pro celé území Čech a pro Slezsko, na Moravě pak pro téměř celou oblast čm. nářečí a proniká i domluvy mor. měst. Tvar *fouse* pokrývá oblast na záp. Moravě se středem na Třebíčsku. Tato podoba byla zapsána i v centrálním úseku střm. nářečí.⁷⁰

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
fousy	66	100	17	100	24	96	107	99
fouse	0	0	0	0	1	4	1	1
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100

Podle mapky v ČJA spadá Velké Meziříčí do oblasti, v níž se vyskytuje tvar měkké deklinace *fouse*,⁷¹ žáci však uváděli téměř výhradně tvar *fousy*, běžný ve většině našich nářečí. Varianta *fouse* se objevila pouze u jedné studentky z jv. vesnice. Kromě tvarů uvedených v tabulkách jsme zaznamenali ještě hláskovou variantu *vousy*, kterou uvedli čtyři žáci z města a dva z jv. vesnic. Jeden student z jv. vesnice pak dopsal formu *fósy*. Protože nás u substantiva *fousy* zajímala jeho tvaroslovná stránka, připočítali jsme tyto varianty k ostatním tvarům zakončeným samohláskou -y.

⁷⁰ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 164-166.

⁷¹ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 134.

4.1.1.4. Skloňování maskulin končících na samohlásku -a

A) Akuzativ singuláru maskulina *předseda*

Ve většině nářečí má akuzativ plurálu maskulina *předseda* podobu *předsedu*, shodnou se spisovným jazykem. Velká část střm. nářečí se však vyděluje formou *předsedy*.⁷²

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
předsedu	65	98	17	100	19	80	101	94
předsedy	1	2	0	0	5	20	6	6
Celkem	66	100	17	100	24	100	107	100

Velké Meziříčí leží podle mapky v ČJA na izoglose tvarů *předsedu/předsedy*.⁷³ Tomu odpovídá četnost výskytu těchto podob v jednotlivých podskupinách: v sz. vesnicích, které už všechny spadají do oblasti výskytu akuzativního tvaru *předsedu*, se nářeční forma s koncovkou -y vůbec neobjevuje; ve Velkém Meziříčí tuto variantu označil jeden žák a v jv. obcích se podoba *předsedy* objevuje ve 20 % dotazníků. Příznakový tvar *předsedy* je tedy ještě poměrně užívaný na východ od města, ve Velkém Meziříčí se však již vyskytuje jen ojediněle.

4.1.2. Feminina

4.1.2.1. Vzor žena

A) Genitiv plurálu feminina *ruka*

V genitivu pl. feminina *ruka* se vyskytuje jednak starý duálový tvar *rukou* (případně *rukouch* podle adjektivní či zájmenné deklinace), či plurálová forma *ruk*. Tvar *rukou* zůstal zachován především v Čechách a na jz. Moravě, podoba *ruk* je typická pro zbytek Moravy a pro slezská nářečí.⁷⁴

⁷² Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 126.

⁷³ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 127.

⁷⁴ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 222.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
ruk	51	80	12	71	20	80	83	73
rukou	13	20	5	29	5	20	23	27
rukouch	0	0	0	0	0	0	0	0
Celkem	64	100	17	100	25	100	106	100

Ve městě i v okolních vesnicích převládá plurálová forma *ruk*. Duálový tvar *rukou* se vyskytuje spíše okrajově. Tato podoba zůstala nejvíce zachována v čm. vesnicích, kde ji zvolilo 29 % mluvčích. Třetí z předložených tvarů - *rukouch* nezvolil žádný z respondentů.

B) Akuzativ plurálu feminina *ruka*

V akuzativu pl. feminina *ruka* se uplatňuje jednak plurálová koncovka *-y*, která je běžná na Moravě a ve Slezsku, jednak duálová koncovka *-e*, která je charakteristická pro území Čech.⁷⁵

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
ruce	56	85	17	100	18	72	91	84
ruky	10	15	0	0	7	28	17	16
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100

Velké Meziříčí se nachází v těsné blízkosti západní hranice výskytu nářečního tvaru *ruky*,⁷⁶ čemuž odpovídají výsledky zjištěné v jednotlivých podskupinách. Většina z vesnic na západ od města je součástí rozsáhlé oblasti, v níž se v nominativu pl. užívá tvar *ruce*, nulový výskyt nářeční podoby *ruky* tedy není nikterak překvapivý. U žáků z města se příznaková podoba objevuje v 15 % odpovědí a jejich frekvence dále stoupá směrem na východ – v jv. vesnicích užívá podobu *ruky* více než čtvrtina dotázaných.

⁷⁵ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha, 2002. 182.

⁷⁶ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha, 2002. 187.

4.1.2.2. Vzor růže

4.1.2.2.1. Nominativ singuláru

A) Nominativ singuláru feminin *silnice, kaše*

V nominativu sg. substantiv *silnice, kaše* se soustředíme na změnu $a > e$ v koncovkách. Ačkoliv patří přehlásky k prvkům hláskoslovným, probíráme je spolu s ostatními tvaroslovnými jevy, neboť jde o jev morfologizovaný.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
silnice	31	52	7	47	12	57	50	52
silnica	29	48	8	53	9	43	46	48
Celkem	60	100	15	100	21	100	96	100
kaše	38	62	10	67	17	68	67	66
kaša	23	38	5	33	8	32	34	34
Celkem	61	100	15	100	25	100	101	1

František Bartoš zaznamenal ve Velkém Meziříčí a okolních vesnicích v nominativu sg. substantiv vzoru *růže* tvary s nepřehlasovanou koncovkou $-a$.⁷⁷ Tyto podoby jsou v mluvě nejmladší generace stále živé, poměrně výrazně se však prosazují také spisovné varianty. Tvary *silnice/silnica* jsou si ještě relativně rovnocenné, pro obě se rozhodl téměř stejný počet respondentů, u tvarů *kaše/kaša* je tento rozdíl výraznější. Přehlasované podoby volí přes šedesát procent mluvčích. Posun směrem k vyššímu výskytu přehlasovaných tvarů zaznamenal již Slavomír Utěšený, který uvádí, že ačkoliv je oblast typu *kaša* dosud poměrně stabilní, objevuje se v každém třetím dotazníku u mladé generace také podoba *kaše*.⁷⁸

Rozkolísaný úzus naznačuje i poměrně velký počet dublet. V případě tvarů *silnice/silnica* jsme je zaznamenali v šesti dotaznicích studentů z města a ve stejném počtu dotazníků mluvčích z vesnic. Podoby *kaše/kaša* se objevili u pěti mluvčích z města a u dvou žáků z čm. vesnic.

B) Nominativ singuláru feminina *rýže*

U substantiva *rýže* jsme zjišťovali především provedení či neprovedení přehlásky $a > e$, ale všimáme si i diftongizace $y > ej$.

⁷⁷ Tvary zjištěné ve VM uvádí na s. 227, v čm. vesnicích na s. 253 a v jv. vesnicích na s. 213.

⁷⁸ Utěšený, S.: *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha 1960, s. 108.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
rýže	7	11	1	7	4	17	12	12
rejže	4	6	1	7	2	8	7	7
rejža	50	75	12	79	13	54	75	75
ryža	0	0	0	0	4	17	4	4
rejž	1	2	1	7	1	4	3	3
Celkem	66	100	15	100	24	100	101	100

Respondenti nejčastěji volili poněkud unikátní tvar *rejža*, v němž se kombinuje přehláska $y > ej$, tedy jev typický pro obecnou češtinu s nepřehlasovanou koncovkou $-a$, což je prvek moravský. Této variantě dává přednost 75 % žáků z města, 79 % žáků z čm. vesnic a 54 % žáků ze střm. vesnic. Druhou nejčastější podobou slova je spisovný tvar *rýže*. Za ním následují obecně český tvar *rejže*, který se kromě Velkého Meziříčí a obce na západ od něj překvapivě objevuje i ve dvou dotaznicích žáků z obcí náležících ke střm. nářečí a moravská podoba *ryža*, kterou jsme zaznamenali pouze v obcích spadajících do střm. nářečí. Celkem tři žáci označili variantu s odsunutým koncovým $-e$ (*rejž*).

4.1.2.2.2. Akuzativ singuláru

U tvarů akuzativu singuláru substantiv skloňovaných podle vzoru *růže* jsme se zaměřili na rozdíly, způsobené provedením či neprovedením přehlásky $u > i$ v koncovkách, případně změnou $u > o$. Přehlasované tvary jsou charakteristické pro oblast čes. nářečí v užším smyslu, nepřehlasované podoby se vyskytují v čm. nářečích, na vých. okraji střm. nářečí a na celém území vm. a slez. dialektů.⁷⁹

Do dotazníku jsme zařadili feminina *růže*, *rýže*, *sukně*, *police*, *kaše*.

A) Akuzativ singuláru feminin *růže*, *rýže*

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
růži	40	61	10	59	17	68	67	62
růžu	26	39	7	41	8	32	41	48
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100

⁷⁹ Bělič, J.: *Nástin české dialektologie*. Praha 1972, s. 142.

V akuzativu sg. substantiva *říže* dochází ke kolísání mezi tvary, přičemž mírně převažují varianty s přehlasovanou koncovkou *-i*.

V tabulce pro přehled uvádíme všechny zaznamenané varianty, pozornost však věnujeme hlavně koncovkám. Celková frekvence výskytu tvarů s přehlasovanou/nepřehlasovanou koncovkou je zvýrazněna tučným písmem.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
ryži	5	8	1	6	5	21	11	10
rejži	4	6	0	0	1	4	5	5
koncovka <i>-i</i> celkem	9	14	1	6	6	25	16	15
ryžu	1	2	0	0	1	4	2	2
ryžu	2	3	1	6	1	4	4	4
rejžu	53	81	14	88	16	67	83	79
koncovka <i>-u</i> celkem	56	86	15	94	18	75	89	85

V úzu mluvčích nejmladší generace si drží pevnou pozici nepřehlasovaná koncovka *-u*. Tvary s tímto typem koncovky výrazně převažují ve městě i v okolních vesnicích. Ze všech zaznamenaných podob je nejfrekventovanější varianta *rejžu*.

B) Akuzativ singuláru feminin *sukně, police, kaše*

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
sukni	28	44	5	31	9	38	42	40
sukňu	36	56	11	69	15	62	62	60
Celkem	64	100	16	100	24	100	104	100
polici	26	40	5	31	10	42	41	39
policu	39	60	11	69	15	58	65	61
Celkem	65	100	16	100	25	100	106	100
kaši	28	42	10	63	12	48	50	48
kašu	38	58	6	37	13	52	57	52
Celkem	66	100	16	100	25	100	107	100

Jak je patrné z tabulek, ve Velkém Meziříčí a okolí jsou v akuzativu sg. jmen *sukně, police, kaše* běžné oba typy tvarů, přičemž nepřehlasované podoby

obvykle mírně převažují. Jedinou výjimkou je zvýšený výskyt spisovných variant *kaši* v dotaznicích žáků z čm. vesnic.

Rozkolísaný úzus zjistil v námi zkoumané oblasti již dříve Slavomír Utěšený, který navíc zdůrazňuje, že už Hošek zaznamenal v čm. úsecích kolísání mezi přehlasovanými a nepřehlasovanými tvary.⁸⁰

Kromě těchto podob s koncovkami *-i* a *-u*, jsme navíc u jedné mluvčí z nejstarší generace pocházející ze střm. vesnice zaznamenali tvary *polico* a *kašo*. Změna *u > o* však v dané oblasti patří pravděpodobně k jevům jen velmi okrajovým, neboť se neobjevila v dotazníku žádného dalšího respondenta.

4.1.2.2.3. Dativ plurálu jména *sklenice*

V dativu pl. substantiva *sklenice* jsme sledovali především frekvenci výskytu moravských nářečních podob *sklenicám*.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
sklenicím	37	61	5	31	21	84	63	63
sklenicim	2	3	4	25	1	4	5	5
sklenicám	22	36	7	44	3	12	32	32
Celkem	61	100	16	100	25	100	100	100

Hošek uvádí, že tvar dativu pl. substantiv vzoru *říže* má zpravidla koncovku *-ám*.⁸¹ Podoby s koncovkou *-ám* jsou v našem výzkumu mírně menšinové, stále však běžně používané.

4.1.2.2.4. Lokál sg. jména *neděle*

	Město		Vesnice Z		Vesnice V		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
v neděli	38	58	10	59	16	64	63	58
v nedělu	28	42	7	41	9	36	45	42
Celkem	65	100	17	100	25	100	108	100

⁸⁰ Utěšený, S.: *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha 1960, s. 107.

⁸¹ Hošek, I.: *Nářečí českomoravské II. Podřečí polnické*. Praha 1905, s. 64.

Slavomír Utěšený uvádí, že je výraz *v nedělu* v celé čm. oblasti i daleko na Třebíčsku, Meziříčsku a Tišnovsku nahrazován podobou *v neděli*.⁸² Náš výzkum tento trend potvrzuje. Variantu *v neděli* doplnilo zhruba o dvacet procent více mluvčích než její nářeční protějšek *v nedělu*.

4.1.3. Skloňování feminin zakončených na souhlásky *s, z, l*

Stejně jako v případě maskulin tohoto typu, sledujeme, zda jsou vybraná feminina skloňována podle tvrdé nebo měkké deklinace. O příčině kolísání v zařazení substantiv na *s,z* k měkkým nebo tvrdým skloňovacím typům jsme se již zmiňovali v souvislosti s maskuliny. Stejný důvod (zánik párové měkkosti souhlásek) spočívá v kolísání tvarů substantiv končících na *-l*.⁸³

Územní rozložení tvarů tvrdé a měkké deklinace jsme již rovněž podrobně popsali výše. Připomeňme jen, že tvrdé skloňování je charakteristické pro Čechy, zatímco měkká deklinace je běžná v nářečích moravských. Podle starších výzkumů (Hošek, Bartoš) převládalo měkké skloňování u těchto typů feminin také v čm. nářečích.⁸⁴

Do dotazníku jsme pro výzkum tohoto jevu zařadili feminina *kapsa, vosa, husa, slza, kabela, včela* a *neděle*.

4.1.3.1 Nominativ

A) Nominativ plurálu feminina *vosa*

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
vosy	66	100	17	100	25	100	108	100
vose	0	0	0	0	0	0	0	0
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100

Příznaková podoba *vose* se v nominativu plurálu substantiva *vosa* již téměř nevyskytuje. Zaznamenali jsme ji pouze u jednoho mluvčího ze střední generace.

⁸² Utěšený, S.: *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha 1960, s. 118.

⁸³ srov. Bělič, J.: *Nástin české dialektologie*. Praha 1972, s. 146.

⁸⁴ Hošek, I.: *Nářečí českomoravské II. Podřečí polnické*. Praha 1905, s. 62.

Bartoš, F.: *Dialektologie moravská II. Nářečí hanácké a české*. Brno 1895, s. 253.

B) Nominativ plurálu feminina *včela*

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
včely	65	98	16	94	23	92	105	97
včele	1	2	1	6	2	8	3	3
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100

Příznakový tvar *včele* se v nom. pl. substantiva *včela* vyskytuje již jen individuálně, většina žáků z města i z okolních vesnic používá podobu *včely*.

4.1.3.2. Genitiv

A) Genitiv singuláru feminina *kabela*

	Město		Vesnice Z		Vesnice V		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
kabely	18	28	4	24	8	42	30	28
kabele	46	72	13	76	17	68	76	72
Celkem	64	100	17	100	25	100	106	100

V genitivu sg. substantiva *kabela* dominují na zkoumaném území tvary měkké deklinace *kabele*. Výrazně převažují u žáků z města a čm. vesnic, úzus mluvčích z jv. vesnic je rozkolísaný, i zde však mírně převažují varianty *kabele*.

B) Genitiv plurálu feminin *slza, husa*

Tvary měkké deklinace (*slzi*) se v genitivu pl. substantiva *slza* neomezují jen na Moravu, ale jsou obvyklé i v Čechách (mimo svč. nářečí).⁸⁵

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
slz	64	97	17	100	23	92	104	96
slzí	2	3	0	0	2	8	4	4
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100

⁸⁵ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 214.

Genitivní podoba *slzí* je součástí úzu především střední a nejstarší generace (u těchto dvou podskupin ji uvedlo 56 % mluvčích), u nejmladší generace byl tento tvar nahrazen formou *slz*, skloňovanou podle tvrdé deklinace.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
hus	65	98	17	100	25	100	107	99
husí	1	2	0	0	0	0	1	1
husejch	0	0	0	0	0	0	0	0
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100

Podle mapy v ČJA patří Velké Meziříčí k oblastem, pro něž je příznačná podoba *husí* (tento tvar je dále běžný také v jižní polovině Čech, na většině území Moravy a ve Slezsku),⁸⁶ tento tvar však uvedl pouze jeden žák z Velkého Meziříčí. Ostatní respondenti používají podobu *hus*. Varianta *husejch*, charakteristická pro severní Čechy a nedaleké Novoměstsko,⁸⁷ se v našem výzkumu neobjevila vůbec.

4.1.3.3. Lokál

A) Lokál singuláru feminina *kapsa*

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
kapse	42	67	8	53	17	68	68	66
kapsi	21	33	7	47	8	32	35	34
Celkem	63	100	15	100	25	100	103	100

Tvar měkké deklinace (*kapsi*) je v lokálu sg. feminina *kapsa* u nejmladší generace prvkem dosud živým. Zdá se však, že pozvolna ustupuje, neboť u mládeže z města i z okolních vesnic mírně převažují tvary skloňované podle deklinace tvrdé.

Dříve běžné tvary měkké deklinace ve zkoumané oblasti značně ustoupily. Podle našeho výzkumu zůstávají zachovány pouze v lok. sg. feminina *kapsa* (podoba *kapsi* je mírně menšinová) a v gen. sg. substantiva *kabela* (tvar *kabele* převažuje).

⁸⁶ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 220.

⁸⁷ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 220.

4.1.2.3. Vzor píseň

4.1.2.3.1. Instrumentál

A) Instrumentál singuláru feminina *krv*

V Čechách a na jz. Moravě má instrumentál sg. feminina *krv*, v důsledku provedení přehlásky 'ú > í, podobu *krví*. Pro Moravu (kromě jz.úseku), Slezsko a severní oblast čm. nářečí je příznačný nepřehlasovaný tvar *krvou*.⁸⁸

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV;		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
krví	55	87	14	87	20	80	89	86
krvou	8	13	2	13	5	20	15	14
Celkem	63	100	16	100	25	100	104	100

Podle ČJA by se ve Velkém Meziříčí a okolí měly běžně vyskytovat nepřehlasované tvary *krvou*.⁸⁹ Tyto varianty jsou v mluvě nejmladší generace ještě patrné, ačkoliv ve městě a sz. vesnicích jsou již jen okrajové. Frekvence jejich výskytu mírně stoupá v jv. vesnicích (zaznamenali jsme je každém pátém dotazníku).

B) Instrumentál plurálu feminin *věc, zed'*

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
věcmi	5	8	1	7	3	12	9	9
věcma	47	73	13	87	18	72	78	74
věcima	11	17	2	6	4	16	17	16
věcmama	1	2	0	0	0	0	1	1
Celkem	64	100	15	100	25	25	104	100

František Bartoš zaznamenal na Meziříčsku u feminin vzoru kost koncovku *-ima*.⁹⁰ Tato koncovka je v našem výzkumu ještě poměrně běžná u starší a střední generace – tvar *věcima* uvedla polovina dotázaných, u nejmladší generace však tyto podoby ustoupily obecně českým tvarům *věcma*. Jeden žák dopsal tvar *věcmama*, který je obvyklý v mluvě mládeže v svč. městech. Oba jeho rodiče pochází z okolí Velkého Meziříčí, takže u něj výskyt tohoto tvaru neumíme objasnit.

⁸⁸ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 150.

⁸⁹ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 151.

⁹⁰ Bartoš, F.: *Dialektologie moravská II. Nářečí hanácké a české*. Brno 1895, s. 226.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
zdmi	13	20	4	27	6	24	23	22
zdma	13	20	4	27	7	28	24	22
zděma	15	23	3	20	4	16	22	21
zdima	25	37	3	20	8	32	36	34
zd'ama	0	0	1	6	0	0	1	1
Celkem	66	100	15	100	25	100	107	100

Úzus nejmladší generace je značně rozkolísaný. U mládeže z města a jv. vesnic ještě mírně převažují tvary s koncovkou *-ima*, pronikly sem však i obecně česká podoba *zdma* a zdá se že nově také tvar *zděma*, rovněž charakteristický pro Čechy (kromě jzč. úseku). Tato varianta se objevuje pouze v dotaznících nejmladší generace, u příslušníků střední a nejstarší generace jsme ji nezaznamenali.

4.1.3. Neutra

4.1.3.1. Vzor *moře*

4.1.3.1.1. Instrumentál

A) Instrumentál plurálu neuter *pole, vejce*

Zajímalo nás především nakolik se v běžné mluvě nejmladší generace vyskytují tvary *polima* a *vejcima*, které jsou podle mapek v ČJA pro oblast Velkého Meziříčí a okolí příznačné.⁹¹

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
poli	9	14	1	6	5	21	15	14
polemi	3	5	1	6	0	0	4	4
polema	32	49	6	38	13	50	50	49
polima	7	10	1	6	3	13	11	10
polama	14	22	7	44	6	25	32	31
Celkem	65	100	16	100	24	100	105	100

Jak bylo zmíněno výše, v námi zkoumaném území (a také v celé oblasti jz. Moravy) je podle ČJA běžný tvar *polima*.⁹² Tuto podobu však podle našeho

⁹¹ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 283, 285.

výzkumu používá pouze malé procento mluvčích z města (10 %) a jv. vesnic (13 %). Zanedbatelný výskyt tohoto tvaru v západních vesnicích je pochopitelný, neboť většina z nich již spadá do oblasti výskytu tvaru *polama*, který je kromě centrální části čm. nářečí běžný také na Moravě.⁹³ Variantu *polama* volí v sz. vesnicích 44 % mluvčích. Ve městě a jv. vesnicích je podoba *polama* rovněž poměrně obvyklá, častěji se zde však používá tvar *polema* (zvolila jej polovina žáků), který je typický pro severovýchodní Čechy.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
vejci	10	19	2	13	5	23	17	19
vejcima	5	10	2	13	2	9	9	10
vejcema	20	38	6	40	7	32	33	37
vejcama	17	33	5	34	8	36	30	34
Celkem	52	100	15	100	22	100	89	100

Tvar *vejcima* pokrývá v čm. nářečích rozsáhlejší oblast než tvar *polima* a na rozdíl od něj zasahuje také do námi zkoumaných sz. vesnic. Tento rozdíl se v sz. vesnicích projevuje mírným nárůstem frekvence výskytu podoby *vejcima* (13 %) proti tvaru *polima* (6 %). Stejně jako v předchozím případě jsou v mluvě nejmladší generace nejrozšířenější tvary s koncovkami *-ema*, *-ima*, které ve městě i ve vesnicích zvolil zhruba stejný počet mluvčích.

Poměrně velký počet mluvčích uváděl navíc slovotvornou obměnu *vajíčkama*. Zaznamenali jsme ji v 10 dotaznicích žáků z města, 2 žáků ze sz. vesnic a 1 dotazníku žáka z jv. vesnice.

4.1.2. Shrnutí

V mluvě nejmladší generace dochází ke značnému ústupu tvarů charakteristických pro českomoravská nářečí a jihozápadní Moravu a ustupují též podoby rozšířené po celé Moravě. Prosazují se naopak tvary běžné v Českých nářečích a podoby shodné se spisovným jazykem.

⁹² Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 283.

⁹³ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 283.

Z obecně moravských prvků si poměrně silnou pozici udržují nepřehlasované koncovky v akuzativu sg. feminin *sukně, police, kaše, růže a rýže* (tvary *sukňu, policu, kašu* uvedlo přibližně 60 % dotazovaných, *růžu* 48 % a *rýžu/rejžu* 85 % respondentů), nepřehlasovaná koncovka v lokálu sg. substantiva *neděle (nedělu)* a v nom. sg. feminina *silnice (silnica)*.

Velká část jevů typických pro Moravu se vyskytuje přibližně u jedné třetiny mluvčích: za všechny jmenujme např. nepřehlasovanou koncovku v genitivu sg. maskulin *koš, kopec, pekař (koša, kopca, pekařa)* a v nominativu sg. feminina *kaše (kaša)*, koncovku *-ám* v dativu pl. feminina *sklenice* nebo tvar měkké deklinace v lokálu sg. feminina *kapsa (kapsi)*.

Některé moravské nářeční podoby zůstávají o něco více zachovány v jv. vesnicích, zatímco ve městě a sz. vesnicích se vyskytují jen málo nebo vůbec ne. Patří k nim např. tvar genitivu sg. maskulina *stůl* (variantu *stola* uvedlo 12 % mluvčích), tvar lokálu sg. maskulina *oheň* (podobu *ohňu* jsme na jihovýchodě zaznamenali u čtvrtiny žáků), tvar akuzativu sg. maskulina *předseda* (variantu *předsedy* zvolilo 20 % jv. mluvčích), nebo tvar akuzativu pl. feminina *ruka* (podobu *ruky* označilo 28 % jv. respondentů).

K prvkům téměř zaniklým se řadí tvary měkké deklinace v genitivu pl. feminin *slza, husa (slzí, husí)*, v nominativu plurálu substantiv *vosa, včela (vose, včele)* a v lokálu sg. maskulina *les (v lesi)*.

Nářeční podoby, jimiž se vyděluje oblast čm. nářečí a jz. Morava, se v běžné mluvě nejmladší generace vyskytují jen okrajově: tvar lokálu sg. substantiva *kámen (kameně)* uvedlo 8 % mluvčích, plurálovou formu *polima* používá průměrně 10 % respondentů a tvar měkké deklinace nominativu plurálu substantiva *fousy (fouse)* užívají ojedinele jen mluvčí z jv. vesnic (4 %).

4.2. Přídavná jména

4.2.1. Vzor mladý

4.2.1.1. Tvary nominativu plurálu přídavných jmen *staří, někteří, medřičtí, čeští*

Tvary nominativu plurálu přídavných jmen tvrdého typu patří k výrazným znakům, jimiž se česká nářečí v užším smyslu liší od dialektů moravských. V českých nářečích se tvar 1. pádu se rovná tvaru 4. pádu (např. *velký sedláci*). Ve

střm. nářečích i ve většině nářečí vm. jsou, stejně jako ve spisovném jazyce, 1. a 4. pád odlišeny. (1. pád *hodni chlapci*, 4. pád *hodny chlapce*).⁹⁴

Hranice tohoto jevu se na východě přibližně kryje s hranicí nářečí českých v užším smyslu, proti nářečím střm.⁹⁵

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
staří	41	62	12	75	17	68	70	65
starý	25	38	4	25	8	32	37	35
Celkem	66	100	16	100	24	100	107	100

Mluvčí volí převážně podobu *staří*, obecně český tvar *starý* je menšinový. Překvapilo nás, že se forma *starý známi* vyskytovala častěji v jv. vesnicích než v obcích západně od Velkého Meziříčí, čekali bychom spíše opačné výsledky.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
některí	43	33	7	21	17	35	67	31
některý	89	67	26	79	32	65	147	69
Celkem	132	100	33	100	49	100	214	100

Mluvčí používají v nom. pl. tvrdého adjektiva *některý* převážně obecně české tvary. Ty se nejvíce prosazují u žáků ze sz. vesnic (podobu *některý* zvolilo téměř 80 % mluvčích). Poměrně výraznou převahu však mají i ve městě (67 %) a v jv. vesnicích (65 %).

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
medřičtí	49	74	11	64	23	96	83	78
medřický	17	26	5	36	1	4	23	22
Celkem	66	100	16	100	24	100	106	100

V mluvě nejmladší generace převládá varianta *medřičtí*. Obecně český tvar *medřický* je menšinový, intenzita jeho výskytu klesá od západu na východ: v sz.

⁹⁴ Bělič, J.: *Nástin české dialektologie*. Praha 1972, s. 167.

⁹⁵ Bělič, J.: *Nástin české dialektologie*. Praha 1972, s. 167.

vesnicích jej používá 36 % mluvčích, ve Velkém Meziříčí je to o deset procent méně a v jv. vesnicích tuto podobu označil pouze jeden mluvčí.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
čeští	45	69	10	59	15	60	70	65
český	20	31	7	41	10	40	37	35
Celkem	65	100	17	100	25	100	107	100

Ve zkoumané oblasti převažují v nominativu pl. adjektiva *český* spisovné podoby *čeští*. Obecně české tvary se častěji uplatňují v okolních vesnicích (zvolilo je o 10 % mluvčích více než ve městě).

4.2.2. Vzor *otcův*

4.2.2.1. Nominativ singuláru přídavného jména *bratrův*

Zjišťovali jsme, v jaké míře se ve zkoumané oblasti vyskytuje tvar *bratrůj*. Tato varianta vznikla analogií podle posesivních zájmen typu *můj*,⁹⁶ podle ČJA je běžná především v již. polovině střm. nářečí⁹⁷ a jako obvyklou ji pro oblast Velkého Meziříčí uvádí František Bartoš.⁹⁸

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
bratrův	55	85	16	96	22	88	93	87
bratrůj	10	15	1	6	3	12	14	13
Celkem	65	100	100	100	25	100	107	100

Podoba *bratrůj* je v mluvě nejmladší generace prvkem již jen velmi okrajovým, přítomným především ve městě a v jv. vesnicích. Výraznější výskyt jsme nezaznamenali ani u střední a nejstarší generace. Kromě podob uvedených v tabulkách jsme u jedné respondentky z nejstarší generace, pocházející z jv. vesnice,

⁹⁶ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 312.

⁹⁷ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 312.

⁹⁸ Bartoš, F.: *Dialektologie moravská II. Nářečí hanácké a české*, Brno 1895, s. 227.

zaznamenali variantu *bratrů* se zaniklým koncovým -v, která je charakteristická především pro vých. polovinu Čech, jz. část a sev. polovinu Moravy.⁹⁹

Někteří respondenti z řad nejmladší generace dopisovali nespisovnou variantu *bráchův*, protože nám však šlo výhradně o zakončení tohoto přídavného jména, připočítali jsme tyto podoby k odpovídajícím tvarům *bratrův*.

4.2.2.2 Lokál přídavného jména *bratrův*

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
bratrově	34	52	6	35	15	60	55	51
bratrovým	31	47	7	41	7	28	45	42
bratrovym	1	1	0	0	1	4	2	2
bratrovu	0	0	4	24	2	8	6	5
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100

Mluvčí nejčastěji volili buď spisovnou podobu *bratrově*, nebo nářeční tvar *bratrovým*, s koncovkou složeného skloňování podle vzoru *mladý*. Tato varianta je podle ČJA je na území českého národního jazyka vůbec nejrozšířenější.¹⁰⁰ Výskyt podoby *bratrově* je příkládán vlivu spisovného jazyka.¹⁰¹ V sz. vesnicích jsme zaznamenali poměrně vysoký počet forem *bratrovu*, které se podle ČJA vyskytují pouze v svč. nářečích a v městské mluvě.¹⁰²

Podobně jako v předchozím případě dopisovali někteří mluvčí varianty *bráchově* a *bráchovým*.

4.2.2. Shrnutí

U adjektiv vzoru *mladý* převažují v nominativu pl. rodu mužského životného ve shodě s moravským územ podoby *staří*, *čeští* a *medřičtí* (tvary *staří* a *čeští* používá 65 % mluvčích, tvar *medřičtí* zvolilo 78 % respondentů). Pouze v případě adjektiva *některý* převládá obecně česká varianta (69 %).

⁹⁹ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 312.

¹⁰⁰ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 320.

¹⁰¹ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 320.

¹⁰² Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 320.

Nominativ přivlastňovacího adjektiva *bratrův* se většinou shoduje se spisovným jazykem, příznakový tvar *bratrůj* zvolilo 13 % mluvčích. V lokále sg. se běžně vyskytují tvary *bratrově* a *bratrovým*.

4.3. Zájmena

4.3.1. Zájmena osobní

4.3.1.1. První osoba

A) Dativ zájmena *já*

Tvary dativu osobního zájmena *já* jsme v dotazníku zjišťovali nejdříve metodou podtrhávání. Žákům byly předloženy dvě modelové věty, které obsahovaly tři jeho varianty: první z nich byla forma *mi*, která je obvyklá zejména na západní polovině Čech, na jz. Moravě a ve Slezsku,¹⁰³ dále se jednalo o podobu *mně*, která pokrývá široký pás zahrnující vých. polovinu svč. nářečí, oblast střm. dialektů a převážnou část vm. nářečí.¹⁰⁴ Poslední možností byla podoba *ně*, jejíž výskyt je soustředěn na vých. úsek svč. nářečí s přesahem na Moravu a na vm. nářečí.¹⁰⁵

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
dej mi	18	31	5	36	5	24	28	30
dej mně	34	59	8	57	12	57	54	58
dej ně	6	10	1	7	4	19	11	12
Celkem	58	100	14	100	21	100	93	100
to se mi	29	49	3	22	9	43	41	44
to se mně	30	51	10	71	12	57	52	55
to se ně	0	0	1	7	0	0	1	1
Celkem	59	100	14	100	21	100	94	100

V mluvčej nejmladší generace mírně převažuje podoba *mně*, kterou zvolilo necelých 60 % respondentů. O něco méně, ovšem vcelku běžně se vyskytuje forma *mi*, a to hlavně ve městě a sz. vesnicích. Varianta *ně* se objevuje jen okrajově, přičemž téměř výhradně ve spojení *dej ně*. Důvody zvýšené frekvence výskytu podoby *ně* v tomto spojení jsou zřejmě artikulačního rázu.

¹⁰³ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 340.

¹⁰⁴ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 340.

¹⁰⁵ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 340.

Zaznamenali jsme rovněž poměrně velký počet dublet (15), což dokládá, že jsou oba tvary (*mi*, *mně*) vnímány jako běžné a jsou v mluvě nejmladší generace navzájem zaměnitelné.

Dativní tvary osobního zájmena *já* jsme v dotazníku později sledovali ještě jednou, tentokrát metodou doplňování, abychom si ověřili, zda jej žáci nevyplňují pouze mechanicky.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
dej mi	30	46	6	35	11	44	47	44
dej mně	32	49	11	65	12	48	55	51
dej ně	3	5	0	0	2	8	5	5
Celkem	65	100	17	100	25	100	107	100
to se mi	31	48	7	41	14	56	53	50
to se mně	34	52	10	58	11	44	55	50
Celkem	65	100	17	100	17	100	108	100

Ve srovnání s předchozími výsledky mírně stoupl počet akuzativních forem *mi* a oba tvary jsou si tak v míře výskytu téměř rovnocenné. Jinak se dosažené údaje nijak závratně neliší od těch získaných metodou podtrhávání a v zásadě potvrzují to, co jsme zmínili výše, tedy vzájemnou zaměnitelnost obou podob.

B) Instrumentál zájmena *my*

Ke sledování tvarů instrumentálu zájmena *my* jsme použili metodu doplňování.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
námi	9	14	0	0	3	12	12	11
náma	38	58	14	82	16	64	68	63
nama	19	28	3	18	6	24	28	26
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100

Mluvčí uvedli celkem tři varianty, lišící se jednak tvaroslovně (*námi* x *náma*) a jednak hláskoslovně (*náma* x *nama*).

V odpovědích převažují formy *náma*, které se objevují vždy jako dubletní v oblasti výskytu tvarů *námi*, tedy v Čechách.¹⁰⁶ Tato podoba se výrazně prosadila hlavně v sz. vesnicích, kde ji zvolilo 82 % mluvčích. Moravskou formu *nama* doplnila zhruba třetina respondentů z města a čtvrtina mluvčích ze sz. a jv. vesnic, což znamená, že i tento tvar je nedílnou součástí jazykového povědomí nejmladší generace. Spisovná podoba *námi*, která je doložena z celých Čech, se v našem výzkumu objevuje pouze sporadicky a její výskyt přičítáme vlivu školního prostředí a snaze vyjadřovat se spisovně.

4.3.1.2. Třetí osoba

A) Akuzativ singuláru zájmena *ona*

V Čechách (a na jz. Moravě) jsou v akuzativu sg. zájmena *ona* běžné přehlasované tvary (*ji*), shodné se spisovným jazykem, pro Moravu a Slezsko jsou charakteristické nepřehlasované podoby *ju* (ve střm. nářečích převládá hlásková obměna *jo*).¹⁰⁷

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
ji	24	37	5	29	10	40	39	36
ju	42	63	12	71	15	60	69	64
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100
na ni	28	42	6	38	10	40	44	41
na ňu	38	58	10	62	15	60	63	69
Celkem	66	100	16	100	25	100	107	100

Ignác Hošek uvádí, že tvar akuzativu sg. zájmena *ona* má zpravidla podobu *ju*, po předložkách *ňu*.¹⁰⁸ Od dob jeho výzkumu došlo k mírnému ústupu nepřehlasovaných tvarů, tyto podoby jsou však v úzu mluvčích stále pevně zakotveny.

¹⁰⁶ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 360.

¹⁰⁷ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 358.

¹⁰⁸ Hošek, I.: *Nářečí českomoravské II. Podřečí polnické*. Praha 1905, s. 76.

B) Instrumentál singuláru zájmena *ona*

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
s ní	27	41	5	29	10	40	42	39
s ňou	39	59	12	71	15	60	66	61
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100

Hošek zaznamenal v čm. oblasti v instrumentálu singuláru zájmena *ona* tvar (s) *ňou*.¹⁰⁹ Tyto tvary jsou v mluvě nejmladší generace stále živé; objevují se i ve střm. vesnicích, v nichž je podle ČJA běžná nepřehlasovaná varianta *s ňó*.¹¹⁰

C) Instrumentál plurálu zájmena *on*

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
s nimi	5	8	1	6	1	4	7	6
s nima	16	24	6	35	12	48	34	31
s něma	45	68	10	59	12	48	67	63
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100

V mluvě nejmladší generace se běžně vyskytují obě nářeční podoby. Ve městě a v sz. vesnicích převažuje forma (s) *něma*, která je charakteristická zejména pro Novoměstsko, a moravská nářečí (konkrétně pro vých. polovinu střm. nářečí a již. úsek vm. dialektů).¹¹¹ U žáků z jv. vesnic se vedle varianty (s) *něma* vyskytuje ve stejné míře tvar (s) *nima*, typický pro jz. polovinu Čech a jz. Moravu.¹¹²

Kolísání mezi podobami (s) *nima*, (s) *něma* zjistil v čm. oblasti již Ignác Hošek, přičemž varianta *něma* byla podle něj používána častěji.¹¹³

4.3.2. Zájmena přivlastňovací

4.3.2.1. Zájmeno *můj*

Přivlastňovací zájmena *můj*, *tvůj* aj. mají v západních částech území v nepřímých pádech zpravidla tvary stažené, shodné s tvrdým skloněním přídavných jmen: *mýmu bratrovi*, *tvýho psa* atd. Pouze v 1. a 4. pádě sg. feminin a neuter a v 1. a

¹⁰⁹ Hošek, I.: *Nářečí českomoravské II. Podřečí polnické*. Praha 1905, s. 77.

¹¹⁰ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 358.

¹¹¹ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 364.

¹¹² Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 364.

¹¹³ Hošek, I.: *Nářečí českomoravské II. Podřečí polnické*. Praha 1905, s. 77.

4. pádě pl. všech rodů se vedle stažených tvarů vyskytují též tvary nestažené. Ve východních oblastech (počínaje vých. okrajem střmor. nářečí) jsou naproti tomu ve všech pádech obvyklé nestažené podoby. (2. pád *mojého*, 3. pád *mojému* atd.).¹¹⁴

My jsme v dotazníku sledovali tvary zájmena *můj* v dativu sg. a v nom. a akuz. pl.

A) Dativ singuláru

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
mému	14	21	1	6	8	32	23	21
mýmu	50	76	16	94	16	64	82	76
mojemu	2	3	0	0	1	4	3	3
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100

Převážná část žáků uváděla stažené tvary, v úzu některých žáků žijících ve městech Velké Meziříčí a Velká Bíteš, jsou však přítomné též podoby nestažené, jež v městských lokalitách v Čechách i na Moravě zaznamenal též výzkum pro ČJA.¹¹⁵

B) Nominativ a akuzativ plurálu

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
mé	1	1	0	0	0	0	1	1
mý	20	31	2	12	2	9	24	23
moje	44	68	15	88	21	91	80	76
Celkem	65	100	17	100	23	100	105	100
na mé	1	2	0	0	0	0	1	1
na mý	20	30	3	18	2	8	25	22
na moje	45	68	14	82	22	92	81	77
Celkem	66	100	17	100	24	100	107	100

V mluvě nejmladší generace převažují v nom. a akuz. pl. zájmena *můj* nestažené podoby *moje*. Zvláště časté jsou tyto tvary na venkově (užívá je o 10 – 20 % více mluvčích než ve městě).

¹¹⁴ Bělič, J.: *Nástin české dialektologie*. Praha 1972, s. 181.

¹¹⁵ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 370.

4.3.2.2. Zájmeno *náš*

A) Dativ plurálu

F. Bartoš zaznamenal ve Velkém Meziříčí a okolních čm. obcích především tvar *našejm*,¹¹⁶ pro střm. obce pak uvádí variantu *našém*.¹¹⁷ Stejně územní rozložení těchto tvarů najdeme i v ČJA.¹¹⁸

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
našim	48	74	12	86	20	80	80	77
našejm	17	26	2	14	5	20	24	23
Celkem	65	100	14	100	25	100	104	10

Tvar *našejm* od dob Bartošova výzkumu poměrně výrazně ustoupil ve prospěch spisovné podoby *našim*. Tvar *našém* jsme nezaznamenali vůbec.

B) Instrumentál plurálu

V Bartošově *Dialektologii moravské* jsou pro Velké Meziříčí a čm. oblast uvedeny tvary *našejma*,¹¹⁹ pro okolní střm. obce pak podoby *našéma*.¹²⁰ Stejný stav je zaznamenán i v ČJA.¹²¹

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
našimi	1	1	0	0	1	4	2	2
našima	43	68	13	93	21	84	77	75
našema	4	6	1	7	1	4	6	6
našejma	15	25	0	0	2	8	17	17
Celkem	63	100	14	100	25	100	102	100

Instrumentál plurálu přivlastňovacího zájmena *náš* má na zkoumaném území nejčastěji podobu *našima*. Tento tvar, rozšířený hlavně v Čechách, se nejvíce prosadil v sz. vesnicích, kde jej zvolilo 93 % mluvčích. Výrazně převládá i v jv.

¹¹⁶ Bartoš, F.: *Dialektologie moravská II. Nářečí hanácké a české*, Brno 1895, s. 256.

¹¹⁷ Bartoš, F.: *Dialektologie moravská II. Nářečí hanácké a české*, Brno 1895, s. 217.

¹¹⁸ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 376.

¹¹⁹ Bartoš, F.: *Dialektologie moravská II. Nářečí hanácké a české*, Brno 1895, s. 226.

¹²⁰ Bartoš, F.: *Dialektologie moravská II. Nářečí hanácké a české*, Brno 1895, s. 217.

¹²¹ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 380.

vesnicích (84 %) a jako většinový jsme jej zaznamenali i ve městě, zde mu však konkurují tvary *našejma*, které byly doplněny čtvrtinou dotázaných.

Kromě toho uvedlo šest mluvčích tvar *našema* (analogický podle zájmených forem *těma*, *všema*), který je doložen jako dubletní z Čech a z větší části centrálního území střm. nářečí.¹²² Rodiče těchto žáků pocházejí většinou z Velkého Meziříčí a okolí.

Jedna respondentka z nejstarší generace, pocházející z Tasova (jv. vesnice), uvedla odpovídající střm. tvar *našéma*. Výskyt střm. podob byl u této informátorky poměrně častý, zmiňovali jsme již např. tvary *sukňo*, *polico* v akuz.sg. feminin *sukně*, *police* nebo podobu *fóse* v nom. pl. maskulina *vous*.

4.3.3. Zájmena ukazovací

4.3.3.1. Zájmeno *to*

A) Lokál singuláru

Tvar lokálu sg. ukazovacího zájmena *to* má v Čechách a na jz. Moravě podobu *tom*, shodnou se spisovným jazykem. Pro střm. nářečí a sev. a již. úsek vm. dialektů je charakteristická podoba *tem*.¹²³

Bartoš zaznamenal tvar *tem* ve střm. vesnicích¹²⁴ a jako dubletní také v čm. obcích.¹²⁵ Pro mluvu Velkého Meziříčí však uvádí pouze podobu *tom*.¹²⁶

Míru výskytu jednotlivých tvarů jsme zjišťovali metodou podtrhávání. Žáci měli označit podoby *tom/tem* ve dvou větách: první z nich byla neutrální prohlášení *Nemá cenu se o tom/tem dál bavit*. Ve druhé se jednalo o frázi *Vo tom/tem žádná*.

¹²² Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 382.

¹²³ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 384.

¹²⁴ Bartoš, F.: *Dialektologie moravská II. Nářečí hanácké a české*, Brno 1895, s. 225.

¹²⁵ Bartoš, F.: *Dialektologie moravská II. Nářečí hanácké a české*, Brno 1895, s. 256.

¹²⁶ srov. Bartoš, F.: *Dialektologie moravská II. Nářečí hanácké a české*, Brno 1895, s. 225-227.

Tvary zájmena *to* ve větě *Nemá cenu se o tom/tem dál bavit*:

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
tom	61	94	14	88	24	96	99	93
tem	4	6	2	12	1	4	7	7
Celkem	65	100	16	0	25	100	106	100

Většina mluvčích zvolila tvar *tom*, podoba *tem* se objevovala poměrně výjimečně – zaznamenali jsme ji pouze v sedmi dotaznících.

Tento tvar byl snadněji zjistitelný u nejstarší generace - označila jej přibližně polovina mluvčích (56 %).

Tvary zájmena *to* ve frázi *Vo tom/tem žádná*:

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
vo tom	47	73	14	88	22	92	83	80
vo tem	17	27	2	2	2	8	21	20
Celkem	64	100	16	100	24	100	104	100

V dotaznících mládeže z města jsme ve srovnání s předchozí větou zaznamenali zřetelný nárůst moravských tvarů *tem* – zvolilo je čtyřikrát více respondentů. Ve vesnicích žádný výrazný posun nenastal, tato fráze je tedy nejspíš rozšířená hlavně ve Velkém Meziříčí.

V nejstarší generaci volí příznakovou podobu *tem* znovu zhruba polovina dotázaných (44 %).

V lokálu sg. ukazovacího zájmena *to* se tedy ve zkoumané oblasti používá především spisovný tvar *tom*. A to nejen ve Velkém Meziříčí, jak to zaznamenal už Bartoš, nýbrž i v obcích, pro něž Bartoš ještě uvádí tvar *tem*, ať už jako výhradní nebo jako dubletu. Varianta *tem* se dá častěji zaslechnout jako součást fráze *Vo tem žádná*, která je známá především žákům pocházejícím z Velkého Meziříčí.

4.3.3.2. Zájmena *ten, ta*

A) Genitiv plurálu

Genitiv pl. zájmen *ten, ta* měl podle Bartoše ve Velkém Meziříčí podobu *tejch*,¹²⁷ v čm. obcích se tento tvar vyskytoval dubletně s formou *tech*¹²⁸ a ve střm. obcích byla běžná varianta *téch*.¹²⁹ Stejně tvary najdeme pro jmenované oblasti i na mapkách ČJA.¹³⁰

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
těch (bot)	56	86	13	76	22	88	91	85
tech	4	6	1	6	1	4	6	6
tejch	5	8	3	18	1	4	9	8
tých	0	0	0	0	1	4	1	1
Celkem	65	100	17	100	25	100	107	100
těch (papírů)	58	89	15	94	22	92	95	90
tech	3	5	1	6	0	0	4	4
tejch	4	6	0	0	1	4	5	5
tých	0	0	0	0	1	4	1	1
Celkem	65	100	16	100	24	100	105	100

V mluvě nejmladší generace výrazně převažuje spisovná podoba *těch*. Bartošem uváděné tvary se buď vyskytují jen zřídka nebo vůbec ne. Tak je tomu v případě varianty *téch*, kterou jsme nezaznamenali v žádném z dotazníků, a to ani u mluvčích z nejstarší generace.

Jeden žák z jv. vesnice uvedl tvar *tých*, typický pro vm. a slez. nářečí.¹³¹

B) Instrumentál plurálu

Instrumentál plurálu ukazovacích zájmen *ten, ta* měl v dobách Bartošova výzkumu ve Velkém Meziříčí podobu *tejma*,¹³² v čm. vesnicích tvar *tema* (dubletně *tejma*),¹³³ v obcích hanáckých vysledoval Bartoš formu *téma*.¹³⁴

¹²⁷ Bartoš, F.: *Dialektologie moravská II. Nářečí hanácké a české*, Brno 1895, s. 227.

¹²⁸ Bartoš, F.: *Dialektologie moravská II. Nářečí hanácké a české*, Brno 1895, s. 256.

¹²⁹ Bartoš, F.: *Dialektologie moravská II. Nářečí hanácké a české*, Brno 1895, s. 217.

¹³⁰ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 386.

¹³¹ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 386.

¹³² Bartoš, F.: *Dialektologie moravská II. Nářečí hanácké a české*, Brno 1895, s. 227.

¹³³ Bartoš, F.: *Dialektologie moravská II. Nářečí hanácké a české*, Brno 1895, s. 256.

¹³⁴ Bartoš, F.: *Dialektologie moravská II. Nářečí hanácké a české*, Brno 1895, s. 217.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
(s) těma	61	92	14	88	23	92	98	91
(s) tema	3	5	1	6	1	4	5	5
(s) tejma	2	3	1	6	1	4	4	4
Celkem	66	100	16	100	24	100	107	100

Situace se od dob Bartošových velmi změnila. Formy (s) *tema* a (s) *tejma* se dnes vyskytují pouze sporadicky. Většina mluvčích místo nich používá tvar (s) *těma*.

4.3.4. Zájmena vymezuující

A) Nominativ singuláru rodu středního

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
všechno	31	52	9	56	13	54	53	53
všecko	29	48	7	44	11	46	47	47
Celkem	60	100	16	100	24	100	100	100

Podle ČJA je na celém jazykovém území rozšířen tvar *všecko*; v Čechách a v jz. úseku Moravy se navíc užívá i označení *všechno*.¹³⁵ Mluvčí v námi zkoumané oblasti používají obě jmenované varianty ve stejné míře. Skutečnost, že jsou tvary *všechno/všecko* navzájem zaměnitelné dokládá i poměrně velký počet dublet (8), pocházejících především od studentů z města (6).

B) Nominativ plurálu rodu mužského životného

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
všichni	90	72	17	52	42	84	149	72
všici	33	26	16	68	6	12	55	26
všeci	2	2	0	0	2	4	4	2
Celkem	125	100	33	100	50	100	208	100

¹³⁵ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 388.

Podle ČJA je pro oblast Velkého Meziříčí a okolí příznačný tvar *všeci* (běžný také v celé Moravě a ve Slezsku).¹³⁶ Tuto podobu používají víceméně jen mluvčí nejstarší generace (tvar *všeci* zvolilo 33 % mluvčích), v mluvě nejmladší generace se obvykle uplatňují formy *všichni* a *všici*. (Tvar *všici* je charakteristický pro nedalekou jižní část čm. území).

Zaznamenali jsme nápadný rozdíl mezi sz. vesnicemi a zbytkem zkoumaného území. Zatímco ve Velkém Meziříčí a obcích na východ od něj výrazně převládají podoby *všichni* a tvary *všici* jsou pouze menšinové, v sz. vesnicích se pro obě varianty rozhodl přibližně stejný počet mluvčích; jinými slovy, podoby *všici* jsou podle našeho výzkumu relativně běžné na západě zkoumané oblasti, kdežto ve městě a na východě jsou vytlačovány spisovnou podobou *všichni*.

C) Nominativ plurálu rodu ženského

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
všechny	50	78	13	76	16	64	79	75
všecky	14	22	4	24	9	36	27	25
Celkem	64	100	17	100	25	100	106	100

Mluvčí nejmladší generace používají oba tvary, varianty *všechny* přitom mírně převažují. Tvar *všecky* je o něco častější na v jv. vesnicích (zvolilo jej o více než 10 % více mluvčích než ve městě a sz. vesnicích). Kolísání mezi podobami *všechny*, *všecky* zaznamenal v čm. oblasti už Hošek.¹³⁷

4.3.5. Shrnutí

Mezi podobami jednotlivých druhů zájmen panují velké rozdíly. Zatímco u zájmen osobních jsou zcela běžné příznakové tvary, u zájmen ukazovacích, přivlastňovacích a vymežujících jsou obvyklé jejich spisovné varianty, případně tvary užívané na většině území.

V dativu osobního zájmena *já* používá přibližně polovina mluvčích tvar *mně*, rozšířený po celé Moravě a v svč. nářečích. Moravské podoby jsou časté také

¹³⁶ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 390.

¹³⁷ Hošek, I.: *Nářečí českomoravské II. Podřečí polnické*. Praha 1905, s. 86.

v dativu a instrumentálu osobního zájmena *ona*. Tvary *ju*, (na) *ňu* a (s) *ňou* uvedlo v průměru 65 % respondentů.

Naproti tomu výskyt příznakových tvarů ukazovacích zájmen (o) *tem*, (z) *tejch*, (s) *tejma* je minimální - většinou se pohybuje v rozmezí 4 – 8 %. Odlišné výsledky jsme zjistili pouze u mluvčích z města v případě fráze *vo tem žádná*, v níž nářeční podobu *tem* používá téměř třetina mluvčích (27 %).

Také v dativu a instrumentálu přivlastňovacího zájmena *náš* jsou nářeční podoby charakteristické pro čm. nářečí v menšině: v dativu převažuje spisovný tvar *našim*, v instrumentálu tvar *našima*, běžný na většině území. Podoby *našejm* a *našejma*, příznačné pro námi zkoumanou oblast, používá přibližně 20 % mluvčích. Vyskytují se hlavně v mluvě městské mládeže; zaznamenali jsme je rovněž u žáků ze střm. vesnic, u nichž by se podle ČJA měly objevovat podoby *našém*, *našéma* (tyto tvary neuvedl žádný z mluvčích).

U zájmen vymezujících dávají mluvčí v nominativu plurálu rodu ženského přednost podobě *všechny* (tvar *všecky* volí čtvrtina dotázaných), v rodě středním užívá polovina respondentů tvar *všechno* (typický pro Čechy a jz. Moravu), druhá polovina pak podobu *všecko*, běžnou na Moravě. V nominativu plurálu rodu mužského životného se výrazně prosadily spisovné tvary *všichni*. Moravská varianta *všeci* (příznačná zároveň pro námi zkoumanou oblast) je zřetelně periferní – je součástí aktivního úzu u 2 % mluvčích ve městě a 4 % mluvčích v jv. vesnicích. Mezi mluvčími je výrazněji zastoupen jiný nářeční tvar, a to sice podoba *všici*, typická pro nedaleký jižní úsek čm. nářečí. Tento tvar používá čtvrtina respondentů z města a polovina žáků z okolních sz. vesnic. U mládeže z moravských vesnic jsme jej zaznamenali ve 12 % dotazníků.

4.4. Slovesa

4.4.1. Třetí osoba plurálu indikativu přítomnosti

A) Tvary 3. osoby pl. ind. prez. slovesa *chtít*

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
chtějí	10	15	2	13	4	16	16	15
chtěj	10	15	2	13	5	21	17	16
chcou	45	70	11	74	15	63	70	69
Celkem	65	100	15	100	24	100	105	100

V mluvě nejmladší generace má nejpevnější pozici varianta *chcou*, charakteristická především pro Moravu a Slezsko.¹³⁸ Ze svč. nářečí sem pronikl též tvar *chtěj* a vlivem spisovného jazyka také forma *chtějí*, obě se však vyskytují pouze okrajově.

B) Tvary 3. osoby pl. ind. prez. sloves 4. třídy

V čm. nářečích se ve 3. os. pl. sloves 4. třídy vyskytují jednak tvary jzč. typu *voni prosí, leží, umí*, jednak sem proniká střč. a svč. typ *prosejí/prosej(i)* a od východu sem zasahují podoby střm. typu *prosijou, ležijou, umijou*.¹³⁹

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
nosí	17	25	4	25	6	26	27	27
nosej	10	16	5	31	3	13	18	18
nosijou	34	59	7	44	14	61	55	55
Celkem	61	100	16	100	23	100	100	100
nevidí	22	38	4	25	9	40	35	36
neviděj	8	14	5	31	2	9	15	15
nevidijou	28	48	7	44	11	51	46	49
Celkem	58	100	16	100	22	100	96	100
chodí	14	23	3	20	8	35	25	25
choděj	15	24	5	33	5	22	25	25
chodijou	33	53	7	47	10	43	50	50

¹³⁸ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 460.

¹³⁹ Bělič, J.: *Nástin České dialektologie*. Praha 1972, s. 237.

Celkem	62	100	15	100	23	100	100	100
hází	15	22	2	13	10	43	27	27
házej	14	23	5	31	3	14	22	22
házijou	31	52	9	56	10	43	50	49
Celkem	60	100	16	100	23	100	99	100

Mezi mluvčími nejmladší generace jsou nejrozšířenější podoby *nosijou*, *nevidijou*, *chodijou*, *házijou*. Frekvence jejich výskytu se pohybovala v rozmezí 44 - 61 % (celkově činí 52 %), což znamená, že je volila vždy zhruba polovina mluvčích.

Svč. tvary (*nosej*, *neviděj* atd.) se nejvíce prosadily v sz. vesnicích (označilo je kolem 30 % respondentů). Směrem na východ jejich četnost klesá.

C) Tvary 3. osoby pl. ind. prez. slovesa *volat*

Žáci měli na výběr ze tří variant: první z nich byla spisovná podoba *volají*, běžná v záp. Čechách (na Moravě se objevuje na Novoměstsku a Tišnovsku), dále se jednalo o krátký tvar *volaji*, typický pro Čechy, přilehlou jz. Moravu a běžný též v centrální části střm. nářečí, třetí možností byla forma *volaj*, obvyklá na severu a severovýchodě Čech.¹⁴⁰

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
volají	22	36	8	50	14	56	44	44
volaji	2	3	0	0	2	8	4	4
volaj	37	51	8	50	7	36	52	52
Celkem	61	100	16	100	25	100	100	100

Ve Velkém Meziříčí a okolí jsou běžné tvary *volají* a *volaj*. Tvary *volaj* se prosadily především u mládeže z města, podoba *volají*, která se na území vyskytuje vlivem spisovného jazyka, mírně převažuje u žáků z jv. vesnic. Tvar *volaji*, který by měl být podle ČJA na zkoumaném území převažovat,¹⁴¹ jsme zaznamenali pouze ve čtyřech dotaznících.

¹⁴⁰ Bělič, J.: *Nástin České dialektologie*. Praha 1972, s. 237.

¹⁴¹ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 454.

4.4.2. Imperativ

4.4.2.1. Tvary imperativu 2. osoby plurálu

Všímáme si přítomnosti hlásky *-i* ve 2. osobě plurálu sloves *sednite*, *otevřite*, *spite*. Tyto tvary vznikly rozdílným vyrovnáním někdejších dvou typů: na *-i*, *-eme/-ete...* a *i*, *-ime/-imy*, *-ite...*, které existovaly ve starším jazyce. Ve většině čes. nářečí (kromě jzč.), v převážné části vm. nářečí a severním úseku střm. nářečí došlo k vyrovnání ve prospěch prvního typu (*sedněte*, *otevřete*, *spěte*). Podoby s hláskou *-i* jsou příznačné hlavně pro jzč. nářečí, většinu střm. nářečí spolu s východním okrajovým pásem čes. nářečí v užším smyslu a pro nářečí slezská.¹⁴²

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
sedněte	37	56	9	56	16	64	62	58
sednite	29	44	7	44	9	36	45	42
Celkem	66	100	16	100	25	100	107	100
otevřete	35	57	10	66	19	76	64	59
otevřite	31	43	5	34	6	24	42	41
Celkem	66	100	15	100	25	100	108	100
spěte	24	39	6	38	16	64	45	44
spite	38	51	10	52	9	36	58	56
Celkem	62	100	16	100	25	100	103	100

Na zkoumaném území dochází k ústupu nářečních forem typu *sednite* ve prospěch spisovných tvarů: v nejstarší generaci zvolilo varianty s hláskou *-i-* sedm z devíti mluvčích, tedy 78 % respondentů, v generaci střední jejich výskyt klesá, přesto ještě převažují - tyto tvary uvádí průměrně 60 % respondentů. V generaci nejmladší se tvary *sednite*, *otevřite* a *spite* zhruba v polovině dotazníků, případně jsou mírně menšinové.

4.4.2.2. Tvary imperativu 2. os. sg. sloves typu *nosit*, *porazit*

V imperativech 2. os. sg. sloves typu *nosit*, *porazit* (*noš*, *poraž*) se v čm. oblasti projevuje protiklad severní a jižní části našich nářečí. Ohniskem změny *s' > š*, *z > ž* je oblast jižních Čech odkud se imperativy typu *noš*, *poraž* šířily jednak dále

¹⁴² Bělič, J.: *Nástin České dialektologie*. Praha 1972, s. 194.

na sever až za hranici jč. nářečí, jednak na východ, kde se staly výrazným společným znakem celé jižní části čm. a zh. oblasti.¹⁴³

My jsme tento jev sledovali v imperativěch *noš*, *uhas* a *pomož*, přestože poslední jmenované sloveso stojí geneticky vlastně mimo řadu *noš*, *poraž*.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
<i>nos</i>	45	68	10	71	16	64	71	68
<i>noš</i>	21	32	4	29	9	37	34	32
Celkem	66	100	14	100	25	100	105	100
<i>uhas</i>	22	33	7	41	11	44	40	37
<i>uhas</i>	44	67	10	59	14	56	68	63
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100
<i>pomoz</i>	18	29	9	56	8	33	35	34
<i>pomož</i>	44	71	7	44	16	67	67	66
Celkem	62	100	16	100	24	100	102	100

Oblast Velkého Meziříčí leží poblíž izoglosy *nos* x *noš*,¹⁴⁴ což se projevuje kolísáním mezi tvary *nos/noš* a *uhas/uhas*. V mluvě nejmladší generace jsou běžné obě varianty. V případě slovesa *nosit* převažuje podoba s neměkčenou souhláskou, u slovesa *uhasit* je tomu přesně naopak.

Tvar *pomož* se vyskytuje v celých čm. nářečích a na Moravě.¹⁴⁵ Tato forma je mírně většinová u žáků z města a jv. vesnic. U respondentů z města je přítomná přibližně ve stejné míře jako spisovná podoba *pomoz*.

4.4.2.3. Alternace *d'*, *t'* / *z*, *c* v imperativu sloves *chytit*, *vrátit*, *házet*

Tento jev je charakteristický právě pro námi zkoumané území, tedy pro českomoravskou a západohanáckou nářeční oblast.¹⁴⁶ My jsme jej sledovali jednak v imperativu 2. os. sg. (*chyc*) a v 2. os. pl. (*chycete*) slovesa *chytit*, dále v 2. os. sg. slovesa *házet* (*háděj*) a v 2. os. pl. slovesa *vrátit* (*vracte*).

¹⁴³ Utěšený, S.: *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha 1960, s. 188.

¹⁴⁴ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s.461.

¹⁴⁵ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s.463.

¹⁴⁶ Utěšený, S.: *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha 1960, s. 190.

Tvary imperativu 2. os. sg. slovesa *chytit*:

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
chyt'	65	98	17	100	23	92	105	97
chyc	1	2	0	0	2	8	3	3
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100

Tvary imperativu 2. os. pl. sloves *chytit*, *vrátit*:

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
chyťe	65	100	17	100	25	100	107	100
chycťe	0	0	0	0	0	0	0	0
Celkem	65	100	17	100	100	100	108	100

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
vraťte	66	100	17	100	25	100	108	100
vraťte	0	0	0	0	0	0	0	0
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100

Imperativy typu *vrac* jsou na zkoumaném území již téměř zaniklým prvkem. Týká se to zejména podob *chycťe* a *vracte*, které jsou známy již jen příslušníkům nejstarší generace (*chycťe* uvedl jeden mluvčí, tvar *vracte* byl přítomen ve dvou dotaznících); v generaci nejmladší je zachován pouze tvar *chyc*, i ten se však vyskytuje jen velmi okrajově. Uvedl jej jeden mluvčí z města a dva respondenti z jv. vesnic.

K podobným výsledkům došel již Slavomír Utěšený, který uvádí, že uvnitř oblasti výskytu imperativů typu *vrac*, konkrétně na území od Moravských Budějovic k Třebíči a Velkému Meziříčí, byly tyto tvary vytlačeny a jako relikty po nich zůstala jen citoslovečná pobídka psovi *chic!*.¹⁴⁷

¹⁴⁷ Utěšený, S.: *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha 1960, s. 193.

Tvary 2. os. sg. slovesa *házet*:

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
házej	46	71	11	69	11	52	68	67
haž	19	29	5	31	9	43	33	32
háděj	0	0	0	0	0	0	0	0
házé	0	0	0	0	1	5	1	1
Celkem	65	100	16	100	21	100	102	100

Tvar *háděj*, o který nám šlo především, jsme v žádném dotazníku nezaznamenali. Mezi mluvčími nejmladší generace jsou nejrozšířenější tvary *házej*, běžné v Čechách a na jz. Moravě. Dále se zde vyskytují tvary *haž*, které byly zaznamenány v jižních Čechách, jv. polovině střm. nářečí, v dialektech vm. a v již. úseku nářečí slezských.¹⁴⁸ Jeden mluvčí z vesnice spadající do střm. nářečí uvedl tvar *házé*.

4.4.3. Infinitiv

4.4.3.1. Infinitiv slovesa *chytit*

Podoba *chytit* (4.tř.) je charakteristická pro Čechy (v svč. a jzč. dialektech se dubletně vyskytuje též *chytnout*), forma *chytnout* (2. tř.) dominuje na území Moravy.¹⁴⁹ Oba tvary jsou hodnoceny jako spisovné.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
chytit	16	27	4	29	7	35	27	29
chytnout	43	73	10	71	13	65	66	71
Celkem	59	100	14	100	20	100	93	100

V mluvě nejmladší generace převládá tvar typický pro Moravu (*chytnout*), žáci však relativně běžně používají i variantu *chytit*, ať už výhradně, nebo dubletně s podobou *chytnout*. (Oba tvary označilo 7 respondentů z města, 2 ze sz. vesnic a 3 z jv. vesnic).

¹⁴⁸ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 476.

¹⁴⁹ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 502.

4.4.3.2. Zvratná analogie u nedokonavých protějšků sloves typu *prosit*

Sledovali jsme hláskoslovný jev vyvolaný morfologickou analogií, a to proniknutí koncového *-d'* slovního základu nedokonavých sloves typu *prosí – prosit*, jako např. *hodí-hodit*, do všech tvarů paralelních sloves dokonavých, které tak mají posléze podobu *hádí – hádět, kátí – kátět* aj. Tyto podoby se vyskytují jednak v drobném úseku vých. Čech kolem Polné, jednak v rozsáhlejšímu okruhu na jz. Moravě zhruba kolem Jihlavy, Třeště a Telče a na území sahajícím za Velké Meziříčí, Velkou Bíteš a Moravský Krumlov.¹⁵⁰

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
kácet	66	100	17	100	23	92	106	98
kátět	0	0	0	0	2	8	2	2
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100
házet	66	100	17	100	25	100	108	100
hádět	0	0	0	0	0	0	0	0
Celkem	66	100	100	100	25	100	108	100

Tento jev se v nejmladší generaci již téměř nedochoval. Zaznamenali jsme pouze ojedinělý výskyt podob *kátět* ve dvou dotaznících žáků z vesnic jv. od Velkého Meziříčí. Tvar *kátět* je o něco obvyklejší u mluvčích starších. Variantu *kátět* zvolil jeden zástupce nejstarší generace a tři respondenti z generace střední, celkem tedy 17 % mluvčích. Podobu *hádět* jsme nezjistili.

4.4.4. Minulé příčestí

4.4.4.1. Odsouvání koncového *-l* ve tvarech minulého příčestí u sloves *jedl, vlezl, mohl, utekl*

Ve slovesech typu *vedl*, kde je mezi souhláskou *-l* a samohláskou tvořící jádro slabiky další souhláska, je v některých nářečích pobočná slabika odstraněna zánikem koncového *-l*. Podoby typu *ved* jsou obvyklé jednak ve většině čes. nářečí v užším smyslu, dále v celé oblasti slez. nářečí spolu s čes.-pol. smíšeným pruhem a

¹⁵⁰ Bělič, J.: *Nástin České dialektologie*. Praha 1972, s. 188.

také v přilehlém sv. úseku nářečí vm. Tvary typu *vedl* se vyskytují téměř v celé oblasti střm. nářečí i ve většině nářečí vm.¹⁵¹

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
jedl	50	76	14	82	21	84	85	79
jed	16	24	3	18	4	16	23	21
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100
vlezl	41	63	9	53	18	72	67	63
vlez	24	47	8	47	7	18	40	37
Celkem	65	100	17	100	25	100	107	100
mohl	33	52	9	53	17	68	58	55
moh	31	49	8	47	8	32	48	45
Celkem	64	100	17	100	25	100	106	100
utekl	35	55	13	76	19	76	67	63
utek	29	45	4	24	6	24	39	37
Celkem	64	100	17	100	25	100	106	100

V mluvě studentů z města i z okolních sz. a jv. vesnic převládají spisovné podoby se zachovaným koncovým *-l*, které zvolilo celkově 65 % mluvčích.

Jednotlivá slovesa se co do míry výskytu spisovných a nářečních podob mírně liší, nicméně ve všech případech mírně nebo výrazně převažují varianty *jedl*, *vlezl*, *mohl*, *utekl*.

Tvare se zaniklým *-l* se nejméně prosadily v jv. vesnicích; ve srovnání s městem a jz. obcemi je uvádělo přibližně o 10 – 20 % respondentů méně.

4.4.4.2. Tvary minulého přičestí u sloves 2. třídy *zapnout*, *uschnout*

Ve většině českých nářečí v užším smyslu, v nářečích slezských spolu s česko-polským smíšeným pruhem a v sv. úseku východomoravských nářečí je u sloves 2. třídy základním tvarem minulého přičestí podoba se zaniklým koncovým *-l* (*usch*, *spad*, *leh*). Pro oblast střm. a většinu vm. nářečí jsou charakteristické tvary se zachovaným *-l* (*uschl*, *spadl*, *lehl*). V západních nářečích (zvláště ve střč.), se na rozdíl od východních dialektů (počínaje střm. nářečemi), navíc ve větší míře vyskytuje minulé přičestí s příponou *-nu-* (*uschnul*, *spadnul*, *lehnul*).¹⁵²

¹⁵¹ Bělič, J.: *Nástin České dialektologie*. Praha 1972, s. 81.

¹⁵² Bělič, J.: *Nástin České dialektologie 4*. Praha 1972, s. 81.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
zapl	28	42	6	38	10	40	42	40
zap	2	3	1	7	0	0	3	3
zapnul	36	55	9	55	15	60	60	57
Celkem	66	100	16	100	25	100	105	100

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
uschl	31	48	4	25	12	48	47	44
usch	2	3	1	6	0	0	3	3
uschnul	32	49	11	69	13	52	56	53
Celkem	65	100	16	100	25	100	106	100

V mluvě nejmladší generace jsou živé tvary typické pro nářečí západní (*zapnul*, *uschnul*), i podoby charakteristické pro dialekty východní (*zapl*, *uschl*). Podoby *zapnul*, *uschnul* přitom mírně převažují. Varianty *zap*, *usch* se vyskytují jen minimálně. Zaznamenali jsme je pouze ve třech dotaznicích studentů z města a sz. vesnic. V obcích jihovýchodně od Velkého Meziříčí se neobjevily vůbec.

4.4.4.3. Minulé přičestí slovesa *chytit*

Různé tvary minulého přičestí tohoto slovesa vyplývají především z jejich příslušnosti ke dvěma různým infinitivům: *chytit* a *chytnout*. V Čechách s malým přesahem na jz. Moravu převažuje přičestí *chytit*. V některých oblastech českých nářečí se tato podoba vyskytuje spolu s tvarem *chyt*. V jižních Čechách, na Mladoboleslavsku a v zč. pohraničních městech je častá podoba *chytнул*. Na většině území Moravy se používá pouze tvar *chytit*, pro Slezsko je charakteristická podoba *chytit* a často se zde také dubletně objevuje *chytнул*.¹⁵³

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
chytit	25	40	6	43	7	28	38	37
chyt	6	9	1	7	1	4	8	8
chytit	17	26	2	14	6	24	25	25
chytнул	17	25	5	36	9	44	31	30
Celkem	65	100	14	100	25	100	102	100

¹⁵³ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 552.

V nejmladší generaci se běžně vyskytují tvary typické pro Čechy i podoby charakteristické pro Moravu. Celkově mírně převažují české podoby *chytíl/chytnul*, které uvedlo 55 % mluvčích. Podobu *chytl* jsme zaznamenali v 37 % dotazníků.

Mezi jednotlivými podskupinami se objevily pouze drobné odchylky: zatímco ve městě a v sz. vesnicích je nejčastější variantou moravský tvar *chytl*, u mládeže z jv. vesnic je o něco obvyklejší podoba *chytnul*. Rozdíl mezi *chytl* a *chytnul* v jv. vesnicích však činí pouze dva mluvčí, tudíž se může jednat pouze o náhodu.

4.4.4.4. Minulé přičestí slovesa *chtít*

Pro zkoumanou oblast je příznakový tvar *chcel*, který vznikl příklonem slovesa k přítomným tvarům (*chcu, chceš* atd.). Tato varianta se dále vyskytuje v celé jižní polovině Moravy. V Čechách a centrální skupině střm. nářečí se používá spisovná forma *chtěl*.¹⁵⁴

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
chtěl	58	88	13	76	22	88	93	86
chcel	8	12	4	24	3	12	15	14
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100

Slavomír utěšený hodnotí podoby *chcel* jako ještě vcelku živé a dodává, že jsou tyto tvary v celé oblasti výskytu velmi odolné.¹⁵⁵ My jsme varianty *chcel* ve větší míře zaznamenali pouze u nejstarší generace, kde je uvedli čtyři z devíti respondentů, v generaci nejmladší však tyto podoby značně ustoupily a vyskytují se již jen okrajově.

4.4.4.5. Tvar pomocného slovesa *být* ve 2. osobě singuláru

V jihozápadočeských, ve většině středočeských, ve slezských a v severních východomoravských nářečích má pomocné sloveso být ve 2. os. sg. podobu *si* (*dal si*

¹⁵⁴ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 530.

¹⁵⁵ Utěšený, S.: *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha 1960, s. 194.

mu to?), řidčeji se zde může vyskytnout i -s. Na ostatním území má pomocné sloveso *být* výhradně podobu -s.¹⁵⁶

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
snědl jsi	4	6	1	6	3	12	8	7
snědls	62	94	16	94	22	88	100	93
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100
byl jsi	3	5	2	12	2	8	7	7
byls	62	95	15	88	23	92	100	93
Celkem	65	100	17	100	25	100	107	100
napsal jsi	2	3	1	6	2	8	5	5
napsals	64	97	16	94	23	92	103	95
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100

Ve městě i v okolních vesnicích téměř absolutně převažují tvary *snědls*, *byls*, *napsals*. Pouze v několika málo dotaznicích jsme zaznamenali podoby *snědl jsi*, *byl jsi*, *napsal jsi*. V případě tří žáků, kteří tyto tvary uvedli, se ukázalo, že jeden z rodičů pochází ze středních Čech.

4.4.4.6. Adjektiva odvozená z trpného přičestí (*zasazený*, *sněžený*)

Nářeční ekvivalenty adjektiva *zasazený* (odvozeného od trpného přičestí *zasazen*) se buď shodují se spisovným jazykem (*zasazený*) nebo se přiklonily k infinitivním či prezentním tvarům, popř. jiným slovesným vzorům. Pro námi zkoumané území je typický tvar *zasaděný*, v němž se vyrovnala koncová souhláska základu s ostatními tvary paradigmatu (*zasadím*, popř. *zasadit*). (Tyto podoby se mimoto vyskytují v jz. polovině střm. nářečí, dále ve vm. nářečích a byly zachyceny i v severní polovině svč. nářečí.)¹⁵⁷

Adjektivum *snědený* odráží původní tvar přičestí (podle 1. slovesné třídy: *sněden*), v adjektivu *sněžený* proniklo -z- na pozadí 4. třídy (*sněžen* jako *uzen*). Podoba *snědený* je běžná v Čechách (kromě západní části) a na západní Moravě. Ostatní moravské dialekty se vydělují podobou *sněžený*.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Bělič, J.: *Nástin České dialektologie*. Praha 1972, s. 198.

¹⁵⁷ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 580.

¹⁵⁸ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 580.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
zasazený	55	87	13	81	20	83	88	86
zasaděný	8	13	3	19	3	17	14	14
Celkem	63	100	16	100	23	100	102	100
sněžený	31	53	3	19	8	33	42	44
snědený	28	47	10	81	16	67	54	56
Celkem	59	100	13	100	24	100	96	100

Nářeční podoba *zasaděný* není v nejmladší generaci příliš rozšířená. Přes 80 % respondentů používá spisovnou variantu *zasazený*. U druhého ze zkoumaných adjektiv se liší situace ve městě a v okolních vesnicích. V sz. a jv. obcích převládají podoby *snědený* a varianta *sněžený* je menšinová; ve městě jsou naproti tomu oba tvary stejně frekventované.

4.4.6. Shrnutí

V mluvě nejmladší generace jsou živé především tvary doložené z širších územních celků, podoby omezené na českomoravskou a západohanáckou oblast se již téměř nevyskytují. Jedná se konkrétně o infinitivy *kátět*, *hádět* a imperativní tvary *chyc*, *chycete*, *vracte*. Tvar *kátět* byl označen pouze dvěma mluvčími z jv. vesnic, podobu *hádět* jsme zaznamenali jen u jednoho příslušníka nejstarší generace. Z výše uvedených forem imperativu zůstává v nejmladší generaci pouze tvar *chyc* (zvolili jej dva mluvčí z města a dva z jv. vesnic). Podoby *chycete* a *vracte* jsou známé již jen mluvčím z nejstarší generace (tvar *chycete* se objevil u jednoho respondenta, *vracte* zvolili dva mluvčí).

Z živých moravských prvků můžeme jmenovat např. imperativní tvary *sednite*, *otevřite* a *spite*, které používá necelá polovina mluvčích (46 %).

Moravský úzus převládá také v tvarech třetí osoby pl. ind. prez. u sloves vzoru *prosí*. Polovina mluvčích upřednostňuje moravské podoby *nosijou*, *nevidijou*, *chodijou* a *házijou*. Přibližně čtvrtina respondentů používá tvary s koncovkou *-ej* (*nosej*, *neviděj*, *choděj*, *házej*), běžné ve středních a severovýchodních Čechách, ostatní mluvčí volili spisovné podoby (*nosí*, *nevidí*, *chodí*, *hází*).

Ve tvarech minulého příčestí mírně převažují podoby s neodsunutým koncovým *-l*, což je další jev typický především pro Moravu. Z nich je

nejrozšířenější podoba *jedl*, kterou zvolilo 79 % mluvčích, frekvence výskytu ostatních sledovaných sloves (*vlezl, mohl, utekl*) dosáhla hodnoty 55 – 63 %. Minulé přičestí pomocného slovesa *být* má ve druhé osobě sg. podobu –s.

Posledním jevem, na který bychom rádi upozornili, je imperativ druhé osoby sg. sloves typu *nosit, porazit*. V mluvě nejmladší generace jsou běžné jihozápadočeské tvary *noš, uhaš* a *pomož*. Tvar *noš* je mírně menšinový (32 %), podoby *uhaš* a *pomož* mírně převažují (64 %).

5. Lexikální jevy

Přechodným česko-moravským pásem probíhá celá řada izoglos mezi výrazy, které jsou užívány v Čechách a mezi podobami moravskými. Ve výzkumu slovní zásoby jsme se proto soustředili právě na tyto česko – moravské protiklady. Do dotazníku jsme zařadili především ty moravské lexémy, které se podle naší zkušenosti ve Velkém Meziříčí a okolí běžně vyskytují, a které ČJA hodnotí jako v námi zkoumané oblasti převládající. Zjišťovali jsme, nakolik jsou v mluvě nejmladší generace používané a nakolik ustoupily formám běžným na západě území. Kromě podle našeho názoru známých slov, jsme žákům předložili také lexikální jednotky, jež by podle ČJA sice měly být součástí slovní zásoby mluvčích žijících ve Velkém Meziříčí a okolí, ale které se zde podle nás už téměř nevyskytují. U těchto slov nás zajímalo, zda je mluvčí ještě alespoň znají. Jedná se konkrétně o výrazy *hrudovat se, zhlavec* a *piják*.

5.1. Slova živě přítomná v aktivním úzu mluvčích

Sedět na bobku – čupět

Frazeologické spojení *sedět na bobku*, tj. v dřepu, se vyskytuje v celých Čechách a v západní části Moravy. Na zbytku území je rozšířeno jednoslovné označení *čapět* s regionálními hláskovými variantami.¹⁵⁹

159 Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 1*. Praha 1992, s. 113.

<i>sedět na bobku</i>	Aktivní užívání		Znalost		Neznalost		<i>čupět</i>	Aktivní užívání		Znalost		Neznalost	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%		Počet	%	Počet	%	Počet	%
Město	5	8	55	90	1	2	Město	55	90	5	8	1	2
Vesnice SZ	3	18	13	82	0	0	Vesnice SZ	14	82	3	18	0	0
Vesnice JV	3	16	16	84	0	0	Vesnice JV	16	84	3	16	0	0

Podle mapky v ČJA by v námi zkoumané oblasti měla převládat fráze *sedět na bobku*.¹⁶⁰ Toto zjištění pro nás bylo velmi překvapivé, neboť podle našich zkušeností zde dominuje označení *čupět*. Výsledky výzkumu naši domněnku potvrzují, neboť sloveso *čupět* používá většina mluvčích z města i z venkova.

Rozsvítit - rožnout

Slovesa *rozsvítit* a *rožnout* patří k výrazným česko – moravským lexikálními protikladům. Podoba *rozsvítit* se objevuje v téměř celých Čechách, výraz *rožnout* je typický pro Moravu.¹⁶¹

<i>rozsvítit</i>	Aktivní užívání		Znalost		Neznalost		<i>rožnout</i>	Aktivní užívání		Znalost		Neznalost	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%		Počet	%	Počet	%	Počet	%
Město	6	15	34	85	0	0	Město	34	85	6	15	0	0
Vesnice SZ	2	15	11	85	0	0	Vesnice SZ	11	85	2	15	0	0
Vesnice JV	3	11	11	89	0	0	Vesnice JV	11	89	3	11	0	0

Moravský výraz *rožnout* ve svém vyjadřování používají více než tři čtvrtiny žáků, zatím si tedy na zkoumaném území udržuje pevnou pozici. Do aktivní slovní zásoby mluvčích však zároveň pronikají také spisovné podoby *rozsvítit*, které sice jako výhradní uvedla jen hrstka mluvčích, ovšem jako dublety se objevily u 22 žáků z města, 3 žáků ze sz. vesnic a 10 žáků z jv. vesnic.

Slunce – slunko

Substantivum *slunce* se užívá v celých Čechách a na jz. Moravě, v části Slezska a na většině území Moravy je běžná jeho slovotvorná obměna *slunko*.¹⁶²

160 Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 1*. Praha 1992, s. 115.

161 Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 1*. Praha 1992, s. 344.

162 Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 2*. Praha 1997, s. 344.

<i>slunce</i>	Aktivní užívání		Znalost		Neznalost		<i>slunko</i>	Aktivní užívání		Znalost		Neznalost	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%		Počet	%	Počet	%	Počet	%
Město	24	40	36	60	0	0	Město	36	60	24	40	0	0
Vesnice SZ	6	40	9	60	0	0	Vesnice SZ	9	60	6	40	0	0
Vesnice JV	8	40	12	60	0	0	Vesnice JV	12	60	8	40	0	0

Námi zkoumanou oblastí prochází izoglosa podob *slunce/slunko*, což se projevuje rozkolísaností úzu. V mluvě nejmladší generace jsou živě přítomny obě varianty, větší část mluvčích (60 %) přitom upřednostňuje moravský tvar *slunko*.

Sběračka - šufánek

Pro kuchyňské náčiní v Čechách označované jako *sběračka*, se na Moravě vžilo pojmenování *šufánek*.¹⁶³

My jsme kromě těchto dvou základních podob do dotazníku zařadili ještě jejich obměny *naběračka* a *šufan*. Číselné hodnoty, které se jich týkají, jsou v tabulce zvýrazněny tučným písmem.

<i>sběračka</i> <i>naběračka</i>	Aktivní užívání		Znalost		Neznalost		<i>šufánek</i> <i>šufan</i>	Aktivní užívání		Znalost		Neznalost	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%		Počet	%	Počet	%	Počet	%
Město	0	0	30	50	30	50	Město	15	36	27	54	0	0
	19	41	27	58	0	0		9	20	30	65	7	15
Vesnice SZ	0	0	8	47	9	53	Vesnice SZ	8	50	8	50	0	0
	5	31	11	69	0	0		6	35	9	69	1	6
Vesnice JV	1	0	6	26	15	68	Vesnice JV	7	39	11	61	0	0
	4	21	15	74	1	4		7	33	12	57	2	10

Podle ČJA leží zkoumaná oblast nedaleko na východ od izoglosy *sběračka/šufánek*.¹⁶⁴ Slovo *sběračka* však není mezi mluvčími příliš rozšířeno. Nezná jej polovina žáků z města a sz. vesnic a 68 % žáků z jv. vesnic. Mluvčí znají a užívají jiný český výraz, a to sice formu *naběračka*. Z moravských variant *šufánek/šufan* je o něco častější podoba *šufánek* (četnost jeho výskytu převyšuje podobu *šufan* o 16 % ve městě, o 15 % v západních vesnicích a o 6 % ve východních vesnicích. Moravský výraz *šufánek* je proti českému slovu *naběračka* mírně většinový v jv. vesnicích; v sz. vesnicích a ve městě používají mluvčí obě varianty přibližně ve stejné míře.

163 Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 2*. Praha 1997, s. 286.

164 Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 1*. Praha 1992, s. 289.

Sundat (si) – sdělat (si)

Pojmenování *sundat* (si) je charakteristické pro Čechy, podoba *sdělat* (si) je moravská a podle ČJA pokrývá i námi zkoumanou oblast.¹⁶⁵

<i>sundat</i> (si)	Aktivní užívání		Znalost		Neznalost		<i>sdělat</i> (si)	Aktivní užívání		Znalost		Neznalost	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%		Počet	%	Počet	%	Počet	%
Město	36	64	20	36	0	0	Město	20	36	36	64	0	0
Vesnice SZ	10	63	6	37	0	0	Vesnice SZ	6	37	10	63	0	0
Vesnice JV	13	65	7	35	0	0	Vesnice JV	7	35	13	65	0	0

V mluvě nejmladší generace jsou přítomny obě varianty, příznakové sloveso *sdělat si* však pomalu ustupuje z aktivního užívání. Zhruba dvě třetiny mluvčích z města a stejné množství respondentů z východních i západních vesnic upřednostňují spisovnou podobu *sundat si*.

Angrešt - srstka

Ovocné bobule trnitého keře, které v Čechách a na východní Moravě označují jako *angrešt*, jsou ve větší části střm. nářečí a v severní polovině čm. nářečí známé jako *srstka*.¹⁶⁶

<i>angrešt</i>	Aktivní užívání		Znalost		Neznalost		<i>srstka</i>	Aktivní užívání		Znalost		Neznalost	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%		Počet	%	Počet	%	Počet	%
Město	51	83	11	17	0	0	Město	11	17	43	70	8	13
Vesnice SZ	12	80	4	20	0	0	Vesnice SZ	2	13	12	74	2	13
Vesnice JV	13	72	5	28	0	0	Vesnice JV	5	28	12	67	1	6

Příznakový výraz *srstka* zůstává ve větší míře přítomen v úzu mládeže z jv. vesnic, zhruba třetina mluvčích jej přitom používá dubletně s ekvivalentem *angrešt*. Ve městě a v sz. vesnicích toto pojmenování vychází z užití. Mluvčí sice slovo *srstka* znají, aktivně jej však užívá jen jejich malá část.

Vesnice – dědina

Pro obec venkovského typu se v Čechách užívá označení *vesnice*, na Moravě a ve Slezsku je běžný výraz *dědina*.¹⁶⁷

165 Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 1*. Praha 1992, s. 304.

166 Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 2*. Praha 1997, s. 50.

<i>vesnice</i>	Aktivní užívání		Znalost		Neznalost		<i>dědina</i>	Aktivní užívání		Znalost		Neznalost	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%		Počet	%	Počet	%	Počet	%
Město	57	90	6	10	0	0	Město	6	10	57	90	0	0
Vesnice SZ	12	75	4	75	0	0	Vesnice SZ	4	25	12	75	0	0
Vesnice JV	5	50	5	50	0	0	Vesnice JV	5	50	5	50	0	0

Regionálně příznakovou podobu *dědina* mají ve své aktivní slovní zásobě především mluvčí z venkova, zejména ti z vesnic na východě zkoumané oblasti. Převážná část žáků (15) ji neužívá výhradně, nýbrž spolu s variantou *vesnice*. Mluvčí žijící ve městě mají výraz *dědina* znají, používají však slovo *vesnice*.

Piliny – drtiny

Pro odpad vznikající při řezání dřeva pilou se na západní polovině Moravy vžilo označení *drtiny*. Na zbývajícím území Moravy a v Čechách se pro tento druh odpadu užívá názvu *piliny*.¹⁶⁸

<i>piliny</i>	Aktivní užívání		Znalost		Neznalost		<i>drtiny</i>	Aktivní užívání		Znalost		Neznalost	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%		Počet	%	Počet	%	Počet	%
Město	56	96	2	4	0	0	Město	2	4	41	71	15	25
Vesnice SZ	11	84	2	16	0	0	Vesnice SZ	2	16	11	84	0	0
Vesnice JV	17	89	2	11	0	0	Vesnice JV	2	11	15	78	2	11

Výzkum ČJA zaznamenal pronikání označení *piliny* i do oblastí výskytu slova *drtiny*. Výraz *piliny* je progresivní i na námi zkoumaném území. Používá jej většina mluvčích z města i z vesnic. Příznaková podoba *drtiny* je součástí pasivní slovní zásoby nejmladší generace, aktivně ji používá pouze malé procento žáků, často společně s většinovou variantou *piliny* (obě slova označili čtyři mluvčí z města, dva ze sz. vesnic a tři z jv. vesnic).

167 Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 1*. Praha 1992, s. 350.

168 Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 2*. Praha 1997, s. 207-208.

Poklička - křídla

Název *poklička* je charakteristický pro severovýchod Čech (na jihu je běžný výraz *puklice*), *křídla* je pojmenování moravské.¹⁶⁹ Námí zkoumané území leží poblíž západní hranice výskytu moravské formy *křídla*.

<i>poklička</i> <i>poklica</i>	Aktivní užívání		Znalost		Neznalost		<i>křídla</i>	Aktivní užívání		Znalost		Neznalost	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%		Počet	%	Počet	%	Počet	%
Město	28	54	24	46	0	0	Město	3	5	26	42	33	53
	12	29	27	64	3	7							
Vesnice SZ	6	43	8	57	0	0	Vesnice SZ	2	15	5	38	6	53
	4	29	10	71	0	0							
Vesnice JV	20	83	4	17	0	0	Vesnice JV	4	17	9	36	12	47
	3	13	20	77	0	0							

Nejčastěji užívanou variantou je slovo *poklička*. Moravský výraz *křídla* se v nejmladší generaci užívá jen velmi omezeně a pro polovinu žáků z města i venkova je tento pojem zcela neznámý.

Stranou/na stranu – bokem/na bok

Pro vyjádření pozice nebo směru se v Čechách a v západní polovině střm. nářečí užívá výrazů *stranou/na stranu*, ve východní části Moravy pojmenování *bokem/na bok*.¹⁷⁰

My jsme rozložení jednotlivých variant sledovali ve spojení *dát si peníze stranou/bokem* (tedy schovat si peníze), *postavit se a stát bokem/stranou* (čili opodál) a *nosit klobouk na bok* (tedy šikmo).

Podle ČJA je Meziříčsko součástí rozsáhlého areálu, který pokrývá lexém *stranou*¹⁷¹, podle našeho výzkumu jsou ve městě a jeho okolí běžné také varianty *bokem*.

¹⁶⁹ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 1*. Praha 1992, s. 282.

¹⁷⁰ srov. Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 5*. Praha 2005, s. 524 – 526.

¹⁷¹ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 5*. Praha 2005, s. 525.

dát si peníze	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
stranou	26	41	6	38	5	21	37	36
na stranu	2	3	1	6	1	4	4	4
bokem	35	54	9	56	18	75	62	59
na bok	1	2	0	0	0	0	1	1
Celkem	64	100	16	100	24	100	104	100

Zaznamenali jsme výrazný rozdíl mezi západem a východem: zatímco mluvčí ze sz. vesnic a z města běžně užívají varianty *bokem/na bok* i *stranou/na stranu*, tři čtvrtiny respondentů ze střm. vesnic uvádí jako výhradní podobu *bokem*.

postavit se	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
stranou	13	21	5	36	2	9	20	20
na stranu	10	16	2	13	6	26	18	18
bokem	25	40	6	43	7	30	38	38
na bok	14	23	1	8	8	35	23	22
Celkem	62	100	14	100	23	100	101	100

Zjistili jsme mírnou odchylku mezi západními obcemi a zbytkem území. Zatímco u mluvčích z města a z vesnic na východě mírně převažují výrazy *bokem/na bok* (četnost jejich výskytu dosahuje 63 % ve městě a 65 % ve vesnicích), v sz. vesnicích je frekvence těchto podob o více než deset procent nižší (51 %).

stát	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
stranou	24	37	6	40	4	16	34	32
na straně	0	0	1	7	1	4	2	2
bokem	40	60	7	46	20	80	67	63
na boku	2	3	1	7	0	0	3	3
Celkem	66	100	15	100	25	100	106	100

Spojení *stát bokem/na boku* se nejvíce prosadilo v moravských vesnicích; variantu *stát bokem* zde uvedlo 80 % mluvčích. Směrem na západ četnost výskytu podob *bokem/na boku* klesá – ve městě je uvádí 63 % mluvčích, v sz. vesnicích o dvanáct procent respondentů méně (51 %).

nosit klobouk	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
stranou	1	1	0	0	4	16	5	5
na stranu	33	52	10	66	1	4	34	33
bokem	1	1	1	7	0	0	22	21
na bok	29	46	4	27	20	80	23	22
Celkem	64	100	15	100	25	100	104	100

Ve větě *nosit klobouk na stranu/na bok* se dá, podobně jako v předchozích případech, směrem od západu na východ vysledovat vzestupná tendence přítomnosti výrazu *na bok*: v západních vesnicích doplnilo tuto variantu 34 % mluvčích, ve městě jsme ji zaznamenali ve 48 % dotazníků a v jv. vesnicích uvedlo předložkovou vazbu *na bok* celých 80 % žáků.

Ačkoliv je podle ČJA pro námi zkoumanou oblast náležitý lexém *strana*, mluvčí běžně používají také variantu *bokem*, která je typická pro Moravu. Četnost výskytu moravských forem *bokem/na bok* se přitom zvyšuje směrem na východ: u žáků ze západních vesnic bývá jejich frekvence nejnižší (podoby *bokem/na bok* uvádí 34 – 51 % respondentů), ve Velkém Meziříčí se tyto varianty vyskytují buď přibližně v polovině dotazníků nebo mírně převažují (47 – 63 %) a v jihovýchodních vesnicích dává obrátům *bokem/na bok* přednost zpravidla většina respondentů (65 -80 %).¹⁷² Častý výskyt lexému *bok* je vzhledem k poměrně velké vzdálenosti od izoglosy *stranou/bokem* poněkud překvapivý a je nejspíše způsoben migrací obyvatelstva z východnějších částí Moravy.¹⁷³

Nahoru/nahoře – navrch/navrchu

¹⁷² Moravský lexém *bokem*, je v jazykovém povědomí nejmladší generace ze zkoumané čm. oblasti pevně zakotven, v mluvě žáků je však také patrný vliv českého úzu, neboť četnost výskytu podoby *bokem (na bok)* nedosahuje tak vysokých hodnot jaké zaznamenali J. Jodas a H. Jodasová u studentů z Moravy. V jejich výzkumu volilo lexém *bokem* většinou kolem 80 % respondentů. My jsme srovnatelné hodnoty zaznamenali pouze u žáků z jv. vesnic. srov. Jodas, J. - Jodasová, H.: Moravské na bok/na boku a navrch/navrchu. In: *Prostor v jazyce a v literatuře. Ústí nad Labem 2007*, s. 90 – 92.

¹⁷³ V této části čm. nářečí se nejedná o jev až tak neobvyklý – výzkum ČJA zaznamenal moravské podoby *bokem/na bok* také v nedaleké Jihlavě (město leží asi 20 km. od Velkého Meziříčí. srov. Balhar, J.a kol.: *Český jazykový atlas 5*. Praha 2005, s. 525.

Podoby *nahoru/nahoře* jsou charakteristické pro Čechy, výrazy *navrch/navrchu* jsou příznačné pro Moravu.¹⁷⁴

Míru výskytu jednotlivých podob ve Velkém Meziříčí a okolí jsme sledovali ve větách *je to až nahoře/navrchu ve skříni, jdi nahoru/na vrch (do podkroví), ten dopis leží hned nahoře/navrchu a bydlíme až nahoře/navrchu (v posledním patře)*.

Velké Meziříčí leží v těsné blízkosti západní hranice výskytu adverbii *navrchu* a *navrch*,¹⁷⁵ což se projevuje rozkolísaností úzu. Varianty *navrchu/navrch* jsou obvykle mírně menšinové.

je to až	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
nahoře	45	70	6	37	7	29	59	57
navrchu	19	30	10	63	17	71	45	43
Celkem	64	100	16	100	24	100	104	100

Pro mluvčí ve městě je obvyklejší spojení *je to až nahoře (ve skříni)* (70 %), žáci z venkova naopak používají především výraz *navrchu*, obzvláště ti z východních vesnic (71 %).

bydlíme až	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
nahoře	49	78	14	82	20	80	83	79
navrchu	14	22	3	18	5	20	22	21
Celkem	63	100	17	100	25	100	105	100

Do věty *bydlíme až.....(v podkroví)* doplňovali mluvčí z města i z vesnic většinou adverbium *nahoře*, forma *navrchu* se objevovala zhruba v každém pátém dotazníku.

¹⁷⁴ srov. Balhar, J.a kol.: *Český jazykový atlas 5*. Praha 2005, s. 516 – 524.

¹⁷⁵ Balhar, J.a kol.: *Český jazykový atlas 5*. Praha 2005, s. 517.

ten dopis leží hned	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
nahoře	43	65	11	65	13	52	62	57
navrchu	23	35	6	35	12	48	46	43
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100

Zaznamenali jsme rozdíl mezi západem a východem – zatímco ve městě a západních vesnicích mírně převažuje výraz *nahoře*, v obcích jihovýchodně od Velkého Meziříčí používá oba výrazy přibližně stejné množství mluvčích.

jdi	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
nahoru	56	85	15	88	23	92	94	87
navrch	10	15	2	12	2	8	14	13
Celkem	66	100	17	100	25	100	108	100

Ve větě *jdi.....(do podkroví)* dává většina mluvčích z města i z okolních vesnic přednost variantě *nahoru*.

Frekvence výskytu adverbii *nahoru/navrch* a *nahoře/navrchu* v podstatě odpovídá stavu uváděnému v ČJA. Jak už jsme zmiňovali, nedaleko na západ od Velkého Meziříčí probíhají izoglosy variant *nahoru/navrch* a *nahoře/navrchu*, což se odráží v rozkolísanosti úzu. Mluvčí užívají obě podoby, varianty *navrch/navrchu* přitom obvykle bývají menšinové. Většinou také nedochází k výraznějším odchylkám mezi výsledky zjištěnými ve městě a na venkově, případně mezi východem a západem (kromě věty *je to až....ve skříni*, v níž mluvčí z města uvádí častěji *nahoře*, kdežto u mluvčích z venkova převažuje výra *navrchu*).

5.2. Slova přítomná v pasivní slovní zásobě mluvčích

Zajímala nás především pasivní znalost slov *hrudovat se*, *zhlavec* a *piják*, neboť jsme u nejmladší generace nepředpokládali jejich aktivní užívání.

Koulovat se – hrudovat se

Činnost, jejíž podstata spočívá v házení sněhovými koulemi, je ve spisovném jazyce označována slovesem *koulovat se*. Tato podoba je rozšířená ve středních a

západních Čechách, na Moravě se pak používá její obměna *kulovat se*. Široký pruh českomoravské vysočiny, kam patří i námi zkoumaná oblast, se vyčleňuje obratem *hrudovat se*.¹⁷⁶

<i>koulovat se</i>	Aktivní užívání		Znalost		Neznalost		<i>hrudovat se</i>	Aktivní užívání		Znalost		Neznalost	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%		Počet	%	Počet	%	Počet	%
Město	66	100	0	0	0	0	Město	0	0	9	14	57	86
Vesnice SZ	17	100	0	0	0	0	Vesnice SZ	0	0	1	6	16	94
Vesnice JV	25	100	0	0	0	0	Vesnice JV	0	0	0	4	25	100

Regionálně příznakový lexém *hrudovat se* zůstává relativně přítomen v jazykovém povědomí mluvčích z města, neboť jej zná přibližně každý sedmý žák. Respondenti z vesnic tento výraz téměř neznají. U mluvčích z jv. podskupiny se však s neznalostí slovesa *hrudovat se* dalo počítat, neboť vesnice, v nichž žáci žijí se nacházejí mimo oblast jeho výskytu.¹⁷⁷

Polštář – zhlavec

Poduška pod hlavu se v Čechách a na jz. Moravě označuje spisovným slovem *polštář*.¹⁷⁸ Rozsáhlá oblast na Moravě a část čm. nářečí, kam spadá i námi zkoumaná oblast, je charakterizována nářeční formou *zhlavec*.¹⁷⁹

<i>polštář</i>	Aktivní užívání		Znalost		Neznalost		<i>zhlavec</i>	Aktivní užívání		Znalost		Neznalost	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%		Počet	%	Počet	%	Počet	%
Město	65	98	1	2	0	0	Město	1	2	15	23	50	76
Vesnice SZ	17	100	0	0	0	0	Vesnice SZ	0	0	3	17	14	83
Vesnice JV	25	100	0	0	0	0	Vesnice JV	0	0	10	40	15	60

Moravský výraz *zhlavec* je nejznámější žákům z jv. vesnic – v pasivní slovní zásobě jej má téměř polovina mluvčích. Směrem na západ se se procento studentů znalých slova *zhlavec* postupně snižuje: ve městě si je existence této nářeční podoby vědom přibližně každý pátý žák a v sz. vesnicích uvádí znalost tohoto substantiva pouze 17 % mluvčích.

¹⁷⁶ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 1*, Praha 1992, s. 118.

¹⁷⁷ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 1*, Praha 1992, s. 118.

¹⁷⁸ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 1*, Praha 1992, s. 316.

¹⁷⁹ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 1*, Praha 1992, s. 316.

Klíště – piják

Cizopasník, který se živí krví je v Čechách a na jz. Moravě nazýván *klíště*, na zbylém území Moravy se označuje jako *piják*.¹⁸⁰

<i>klíště</i>	Aktivní užívání		Znalost		Neznalost		<i>piják</i>	Aktivní užívání		Znalost		Neznalost	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%		Počet	%	Počet	%	Počet	%
Město	63	95	1	5	0	0	Město	1	5	49	74	14	21
Vesnice SZ	14	100	0	0	0	0	Vesnice SZ	0	0	11	79	3	21
Vesnice JV	17	81	4	19	0	0	Vesnice JV	4	19	15	71	2	9

Nářeční podobu *piják* znají přibližně tři čtvrtiny dotázaných, malá část mluvčích z jv. vesnic tento výraz také používá, ať už výhradně (4) nebo dubletně s většinou variantou *klíště* (3).

5.3. Shrnutí

O vybrané slovní zásobě můžeme konstatovat následující: v mluvě nejmladší generace jsou živé a převažující moravismy *čupět*, *rožnout* a *slunko*. Velká část mluvčích také používá moravské lexémy *bokem/na bok* (frekvence jejich výskytu stoupá směrem od západu na východ) a *navrch/na vrchu* (tyto tvary jsou obvykle mírně menšinové). Poměrně běžně se vyskytuje také výraz *sdělat* (si), který používá třetina mluvčích. Jako pomalu ustupující hodnotíme lexémy *srstka* a *dědina*, které jsou snadněji zjištělné jen u žáků z jv. vesnic. Slova *drtiny* a *křídla* již téměř vyšla z užívání. Ve městě je používají 4 % a 5 % mluvčích, na venkově (bez markantních rozdílů mezi západem a východem) přibližně o deset procent mluvčích více.

Z lexémů, u nichž jsme se zaměřili na pasivní znalost, je pevnou součástí pasivní slovní zásoby mluvčích hlavně slovo *piják*, které znají tři čtvrtiny respondentů, 19 % mluvčích z jv. vesnic pak uvádí jeho aktivní užívání. Další ze zkoumaných slov, *zhlavec*, je známé především žákům z východních vesnic (40 %), ve městě a sz. vesnicích daný výraz zná 23 % a 17 % mluvčích. Nářeční sloveso *hrudovat se* mají v jazykovém povědomí nejvíce žáci z města (14 %).

Výraznější odchylky mezi západem a východem jsme zaznamenali u slov *srstka* (podobu *srstka* uvádí 28 % žáků z jv. vesnic, ale jen 16 % žáků z města a 13 %

¹⁸⁰ Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 2*. Praha 1997, s. 164.

žáků ze sz. vesnic), *dědina* (tento výraz se jako výhradní vyskytuje u 50 % mluvčích z města, 7 % mluvčích z města a 25 % mluvčích ze sz. vesnic) a *zhlavec* (viz. výše).

U slov *dědina*, *křídla* a *drtiny* jsme zjistili rozdíly mezi městem a venkovem. Tyto výrazy jsou častěji užívány mluvčími z vesnic.

6. Obecně české jevy

Obecně české jevy jsme sledovali v doplňkovém dotazníku, který byl rozdán 98 žákům gymnázia ve Velkém Meziříčí. Získané údaje jsme porovnávali s výsledky, které u nejmladší generace zaznamenala Pavlína Matoušová, jež se ve své diplomové práci zabývala mluvou obyvatelstva Dvora Králové, tedy oblastí severovýchodočeskou.¹⁸¹

6.1. Úžení *é > í* v koncovkách tvrdých adjektiv

Úžení *é > í* v koncovkách tvrdých adjektiv jsme sledovali na slově *pěkný* (*holky*).

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
pěkné	6	12	2	8	2	6	10	11
pěkný	41	88	10	92	32	94	83	88
Celkem	47	100	12	100	34	100	93	100

Z tabulek je patrné, že je úžení *é > í* v koncovkách tvrdých adjektiv je úzu nejmladší generace pevně zakotveným prvkem. Tento obecně český jev je běžný nejen ve městě a v sz. vesnicích, ale plně pronikl i do mluvy mládeže z obcí spadajících do střm. nářečí. Získané výsledky jsou srovnatelné s údaji získanými Matoušovou, v jejímž výzkumu uvedlo tvar *pěkný* (*holky*) 92 % mluvčích.¹⁸²

¹⁸¹ Matoušová, P.: *Regionálně příznakové prvky v mluvě obyvatel Dvora Králové nad Labem*. Olomouc 2009.

¹⁸² Matoušová, P.: *Regionálně příznakové prvky v mluvě obyvatel Dvora Králové nad Labem*. Olomouc 2009, s. 21.

6.2. Diftongizace *y* (*i*) > *ej*

Diftongizace *i* > *ej* patří k výrazným a velmi frekventovaným obecně českým jevům. Projevuje se v základu slov, v koncovkách adjektiv a v předponách.

6.2.1. V základu slova

Změnu *y* (*i*) > *ej* jsme sledovali v základu substantiv *rejže*, *žvejkačka*, *vejška* a v základu sloves *umejt* a *nehejbat se*.

Následující tabulka shrnuje celkový výskyt hlásek *-y-*/ *-y-* /*-ej-* v instr. sg. substantiva *ryže*. Žáci uváděli poměrně pestré množství variant, které jsou pro přehled vypsány níže.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
tvary s <i>-y-</i>	18	39	2	24	15	45	35	38
tvary s <i>-y-</i>	1	2	1	7	1	3	3	3
tvary s <i>-ej-</i>	27	59	11	79	17	52	55	59
Celkem	46	100	14	100	33	100	93	100

Matoušová zaznamenala 78% převahu diftongizovaných podob.¹⁸³ V našem výzkumu tyto tvary takto výrazně převládají pouze v sz. vesnicích. Ve Velkém Meziříčí podoby s *-ej-* převažují jen mírně a v jv. vesnicích se vyskytují přibližně stejně jako jejich nediftongizované varianty.

Kromě spisovných a obecně českých podob navíc tři žáci uvedli varianty s krátkým *-y-*. Ve městě a sz. vesnicích se jednalo o tvary *ryží*, v němž se kombinuje moravská krátkost s přehláskou *u* > *i* v koncovce, což je prvek český. V jv. obci pak jeden mluvčí uvedl moravskou podobu *ryžou*.

¹⁸³ Matoušová, P.: *Regionálně příznakové prvky v mluvě obyvatel Dvora Králové nad Labem*. Olomouc 2009, s. 23.

Přehled všech zaznamenaných variant:

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
s rýžou	4	9	0	0	4	12	8	8
s ryžou	0	0	0	0	1	3	1	1
s rýží	14	30	2	14	11	33	27	29
s ryží	1	2	1	7	0	0	2	2
s rejží	4	8	2	14	0	0	6	6
s rejžou	23	50	9	65	17	52	49	54
Celkem	46	100	14	100	33	100	93	100

Mluvčí nejčastěji uváděli tvary (s) *rejžou*, k nimž jsme se podrobněji vyjadřovali v kapitole o tvarosloví. Druhou nejčastěji uváděnou variantou byla spisovná forma (s) *ryží*.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
žvýkačku	1	2	2	15	2	6	5	5
žvejkačku	45	98	11	85	33	94	89	94
Celkem	46	100	13	100	35	100	94	100

Téměř všichni respondenti uvedli diftongizovanou podobu, několik mluvčích dopsalo vlastní používanou variantu (nejčastěji *žvejku*), vždy se však jednalo o tvar s diftongizovaným *ej*, o něž nám šlo především, proto jsme tyto tvary přičetli k formě *žvejkačka*.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
na výšku	1	2	0	0	0	0	1	1
na vejšku	43	92	12	86	35	97	90	93
na vysokou	3	6	2	14	1	3	6	6
Celkem	47	100	14	100	36	100	97	100

Převážná většina mluvčích na zkoumaném území používá diftongizovanou podobu *vejška*. Tvar *výška* označila pouze jedna studentka a u jedné z dotázaných jsme zaznamenali oba tvary. Idiolekt těchto respondentek mohl být ovlivněn

původem jednoho z rodičů ze Slezska (Ostrava, Karviná), kde diftongizace *i > ej* neproběhla.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
umýt	15	35	4	46	18	60	37	52
umyt	2	5	0	0	0	0	2	5
umejt	26	60	7	64	12	40	45	63
Celkem	43	100	11	100	30	100	71	100

Matoušová uvádí pro nejmladší generaci téměř 100% výskyt diftongizovaných podob *umejt*, *vomejt* aj. V námi zkoumaném území se tvar *umejt* v nejmladší generaci tolik neprosadil. Nejnižší frekvenci jeho výskytu jsme zaznamenali v jv. vesnicích, na zbytku území tuto podobu používají přibližně dvě třetiny mluvčích. K jv. obcím je třeba ještě podotknout, že se tentokrát projevil výrazný rozdíl mezi městem Velká Bíteš a zbytkem jv. území. Většina žáků z Velké Bíteše volila obecně české podoby (78 %), kdežto žáci z okolních vesnic se rozhodovali přesně naopak, tedy převážně ve prospěch nediftongizovaných tvarů (76 %).

Kromě podob *umýt/umejt* byla v dotaznících dvou mluvčích z města připsána varianta *umyt* s krátkou samohláskou. Předpokládáme, že tento tvar používají i někteří z mluvčích, kteří uvedli spisovnou podobu *umýt*. Tito mluvčí si nemusí uvědomovat, že dané slovo vyslovují krátce, případně se jim nechtělo připisovat nic navíc.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
nehýbej	10	20	1	7	7	20	17	17
nehejbej	39	80	13	93	28	80	79	89
Celkem	49	100	14	100	35	100	96	100

Diftongizace *ý (i) > ej* v základu slova *nehejbat* (se) je v úzu nejmladší generace pevně zakotveným prvkem. Varianty s diftongem *ej* jsou na zkoumaném území výrazně většinové. Na jihovýchodě se podoby *nehejbej* (se) o něco více prosazují ve Velké Bíteši (92 %) - pouze jeden žák uvedl spisovný tvar.

6.2.2. V koncovkách adjektiv

Míru výskytu diftongizace *i > ej* v koncovkách přídavných jmen jsme sledovali ve tvarech nominativu sg. maskulin u adjektiva *sypaný*, v instrumentálu pl. feminin u adjektiva *mladý* a v instrumentálu pl. neuter u adjektiva *roztomilý*.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
sypaný	12	26	3	25	14	39	29	31
sypanej	34	74	9	75	20	61	65	69
Celkem	46	100	12	100	34	100	94	100

Diftongizované *ej* v koncovce adjektiva *sypaný* je prvek obvyklý především ve městě a vesnicích západně od něj. U mluvčích z vesnic na východ od Velkého Meziříčí mají poměrně silnou pozici také nediftongizované tvary *sypaný*, které uvedla více než třetina mluvčích.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
mladýma	12	26	3	27	6	17	22	24
mladejma	34	74	8	73	27	83	70	76
Celkem	46	100	11	100	33	100	92	100

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
roztomilýma	9	20	4	31	10	29	23	24
roztomilejma	37	80	9	69	25	71	71	76
Celkem	46	100	13	100	35	100	94	100

Matoušová zaznamenala ve tvarech instrumentálu pl. adjektiv *mladýma* a *roztomilýma* poměrně nízký výskyt diftongizovaných podob (*mladejma* 63 %, *roztomilejma* 58 %), což vysvětluje tím, že je diftongizace tradičně častější ve tvarech s koncovým *-ej*, než ve tvarech, v nichž za *-ej-* následuje ještě nějaká další souhláska.¹⁸⁴ V našem výzkumu jsme žádný výrazný pokles nezjistili; podobně jako ve většině předchozích případů převládají ve městě i v okolních vesnicích obecně české tvary.

¹⁸⁴ Matoušová, P.: *Regionálně příznakové prvky v mluvě obyvatel Dvora Králové nad Labem*. Olomouc 2009, s. 24.

6.2.3. Po ostrých sykavkách

Diftongizace *i > ej* po ostrých sykavkách není prvkem obecně českým, nýbrž jevem charakteristickým jen pro středočeská a severovýchodočeská nářečí.¹⁸⁵

My jsme této změně již věnovali pozornost v kapitole o hláskosloví, kde jsme ji sledovali na slovech *cejtit, sejtko, vozejk, zejtra*. Připomeňme si, že až na tvar *sejtko*, jsou diftongizované podoby v nejmladší generaci velmi rozšířené frekvence jejich výskytu dosahuje hodnot 76 – 95 %. V doplňkovém dotazníku jsme tuto změnu zjišťovali navíc v koncovce genitivu plurálu adjektiva *cizí (cizejch)*.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
cizích	45	98	13	100	36	100	92	99
cizejch	1	2	0	0	0	0	1	1
Celkem	46	100	13	100	36	100	95	100

Dle výzkumu Pavlína Matoušové používá ve Dvoře Králové tvar *cizejch* 38,5 % mluvčích.¹⁸⁶ Na námi zkoumaném území se tento tvar téměř nevyskytuje; zaznamenali jsme jej pouze u jednoho žáka z Velkého Meziříčí.

6.3. Protetické *v-*

Protetické *v-* před *-o* na začátku slov patří rovněž k rozšířeným jevům obecně českého interdialektu. Vyskytuje se jednak u plnovýznamových slov, ale také u zájmen a předložek.

My jsme přítomnost tohoto jevu zjišťovali ve slovech *vakno* a *voběd*.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
na okně	25	53	9	64	25	74	59	62
na vokně	22	47	5	36	9	26	36	48
Celkem	47	100	14	100	34	100	95	100

¹⁸⁵ Bělič, J.: *Nástin české dialektologie*. Praha 1972, s. 236.

¹⁸⁶ Matoušová, P.: *Regionálně příznakové prvky v mluvě obyvatel Dvora Králové nad Labem*. Olomouc 2009, s. 25.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
k obědu	35	81	7	54	24	75	66	75
k vobědu	8	19	6	46	8	25	32	25
Celkem	43	100	13	100	32	100	88	100

Protetické *v-* na začátku plnovýznamových slov je v nejmladší generaci prvkem rozkolísaným a spíše menšinovým. Nejméně se vyskytuje v jv. vesnicích.¹⁸⁷ Ve městě jsme zaznamenali markantní rozdíl mezi tvary (*na*) *vokně* a (*k*) *vobědu*. Zatímco podoby (*na*) *okně/vokně* volí přibližně stejné množství respondentů, variantu (*k*) *vobědu* uvádí pouze 19 % mluvčích. Tato nesrovnalost může být způsobena tím, že spojení *k obědu* se velmi snadno vyslovuje a mluvčí tak nemají potřebu vkládat mezi předložku a následující slovo další hlásku.

Ve srovnání s údaji Pavlína Matoušové užívá podoby (*k*) *vobědu* v naší zkoumané oblasti průměrně o 14 % nižší počet mluvčích.¹⁸⁸ Výskyt protetického *v-* ve spojení *na vokně* srovnat nemůžeme, neboť jej v nejmladší generaci nezjišťovala.

6.4. Kategorie výsledného stavu

Ve většině českých nářečí v užším smyslu je ve výrazech vyjadřujících výsledný stav zachovaná stará délka, tj. přičestí končící na *-ino* (*zavřino*, *napečino* aj.). Pouze v jzč. nářečích vládne v těchto výrazech ve shodě se spisovným jazykem krátká samohláska, tedy *zavřeno*, *napečeno*.¹⁸⁹

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
napečeno	42	88	10	77	34	94	85	90
napečino	4	12	3	23	2	6	9	6
Celkem	46	100	13	100	36	100	94	100

¹⁸⁷ Ústup protetického *v-* v oblastech ležících mimo území českých nářečí v užším smyslu zaznamenala např. Marie Krčmová, a to konkrétně v Brně. Dodává, že tento vývoj odpovídá tendencím kultivovanější podoby obecné češtiny, v níž je protetické *v-* také ústupovým prvkem. srov. Krčmová, M.: Proměny brněnské městské mluvy. In: Daneš, F. a kol.: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha 1997, s. 229.

¹⁸⁸ Matoušová, P.: *Regionálně příznakové prvky v mluvě obyvatel Dvora Králové nad Labem*. Olomouc 2009, s. 27.

¹⁸⁹ Bělič, J.: *Nástin české dialektologie*. Praha 1972, s. 196.

	Město		Vesnice SZ		Vesnice JV		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
zavřeno	42	93	12	86	33	92	87	93
zavřino	2	7	2	14	3	8	7	7
Celkem	44	100	14	100	36	100	94	100

Na zkoumaném území dominují podoby s krátkou samohláskou *napečeno*, *zavřeno*. Tvary *napečino*, *zavřino* jsou výrazně menšinové; tyto varianty se ve Velkém Meziříčí a okolí vyskytují o poznání méně než v regionu severovýchodočeském, kterým se zabývala Pavlína Matoušová: z jejího výzkumu vyplynulo, že tvar *napečino* používá 31 % mluvčích nejmladší generace a podobu *zavřino* 17, 5 % dotázaných.¹⁹⁰

6.5. Shrnutí

Obecně české prvky jsou v mluvě nejmladší generace velmi frekventované a většinou převažují nad tvary spisovnými. Vyskytují se běžně nejen v městské mluvě velkomeziříčské a v mluvě žáků z českomoravských vesnic, ale výrazně pronikly také do běžného vyjadřování mládeže z vesnic středomoravských. Mezi nejrozšířenější jevy patří úzení *é > í* v koncovkách tvrdých adjektiv. Obecně české tvary *pěkný (holky)* zvolilo 90 % všech mluvčích. Výrazně se prosazuje také diftongizace *í (ý) > ej* uvnitř slov a v koncovkách tvrdých adjektiv. Tento jev je hojně přítomen ve slovech *žvejka*, *vejška* a *nehejbej (se)* (četnost výskytu těchto tvarů se pohybuje v rozmezí 85 – 98 %), o něco méně se objevuje uvnitř slov *umejt* a *rejže(a)*. Tvary *umejt* používá zhruba 60 % žáků z města a sz. vesnic, v obcích jihovýchodně od Velkého Meziříčí je to o 20 % mluvčích méně (jedná se převážně o žáky z Velké Bíteše). Podoby *rejže/rejža* jsou nejpoužívanější v sz. vesnicích (78 %), ve městě a jv. obcích se vyskytují ve stejné míře jako tvary nediftongizované. Ke změně *í (ý) > ej* došlo pouze ve tvarech instrumentálu pl. adjektiv vzoru *mladý*; v genitivu pl. adjektiva *cizí* naopak téměř všichni mluvčí zvolili tvar spisovný (*cizích*). Nejméně rozšířeným obecně českým prvkem je výskyt protetického *v* na začátku slov *vokno* a *voběd*, a to zvláště u žáků z jv. vesnic (tyto podoby zvolila

¹⁹⁰ Matoušová, P.: *Regionálně příznakové prvky v mluvě obyvatel Dvora Králové nad Labem*. Olomouc 2009, s. 47.

pouze čtvrtina dotázaných). Ve výrazech vyjadřujících výsledný stav výrazně převažují spisovné tvary *napečeno* a *zavřeno*.

Jak už jsme zmínili výše, obecně české prvky mají v mluvě nejmladší generace silné postavení, velká část z nich se však vyskytuje s menší frekvencí, než je tomu v jiných českých nářečích v užším smyslu, v našem případě konkrétně v nářečí severovýchodočeském. Výrazně nižší přítomnost obecně českých tvarů jsme zaznamenali např. v případě slov *umejt*, *cizejch*, *vokno* a *voběd*. Méně se vyskytují také severovýchodočeské a středočeské podoby *napečino* a *zavřino*.

7. Závěr

Tato diplomová práce byla zaměřena na výskyt regionálně příznakových prvků v mluvě nejmladší generace žijící ve Velkém Meziříčí a blízkém okolí. Sledovali jsme přítomnost obecně českých, severovýchodočeských, jihozápadočeských a moravských jevů v rovině hláskoslovné, tvaroslovné a lexikální.

Z jevů hláskoslovných si velmi pevnou pozici udržuje moravské krácení. Krátké samohlásky zůstávají nejvíce zachovány ve dvouslabičných substantivech typu *rana*, *blato* a ve spojení *půl paty*, v nichž mírně převažují nad spisovnými délkami. Velmi časté jsou krátké samohlásky také u sloves. U tohoto slovního druhu se však jedná o jev nestabilní, mezi jednotlivými slovesy jsou výrazné rozdíly. Krátké podoby jsou typické pro slovesa *spat*, *set* a *jest* (tyto tvary označilo přibližně 70 % respondentů), u sloves *dat* a *nest* jsou krátké podoby mírně menšinové (používá je průměrně 26 – 36 % mluvčích). Krátkost je částečně zachována také u nepravidelných sloves *chtět* a *mět*, tyto varianty se však vyskytují jen individuálně (*mět* užívá asi 10 % mluvčích, *chtět* zvolili pouze dva mluvčí z jv. vesnic). K rozšířeným nářečním jevům patří také diftongizace *i > ej* po sykavkách (prvek severovýchodočeský). Tato změna se prosadila ve slovech *cejtit*, *vozejk*, *zejtra* (tyto tvary používá 80 – 90 % mluvčích). Mezi zanikající hláskoslovné jevy patří přehláska *á > í*, kterou jsme zaznamenali pouze u jednoho mluvčího z jihovýchodní vesnice ve slově *zíbst*, zachování skupiny *šč*, vsunuté *-l* ve slově *šklubat* nebo depalatalizované předpony *ne-* u neurčitých zájmen. Mezi mluvčími z města a z vesnic se většinou nevyskytovaly výraznější odchylky, pouze u jevů ustupujících jsme nářeční tvar zaznamenali častěji (*jedenást*, *hruda*) nebo výhradně (*zíbst*, *jatel*, *chtět*) u mluvčích z jihovýchodních vesnic.

V substantivní flexi si udržují poměrně pevnou pozici prvky rozšířené na větším území Moravy, jako např. nepřehlasovaná koncovka *-u* ve tvarech akuzativu pl. feminin vzoru *ruže* (četnost užívání těchto podob dosáhla hodnot 60 – 85 %) nebo nepřehlasovaná koncovka *-a* v genitivu sg. měkkých typů maskulin, kterou uvedla třetina mluvčích. Z jazykového povědomí naopak ustupují tvary omezené víceméně na čm. nářečí a oblast jz. Moravy. Jedná se konkrétně o tvar lokálu sg. substantiva *kámen* (*kameně*), koncovku *-ima* v instrumentálu pl. neutra *pole* (*polima*) a tvar měkké deklinace v nominativu plurálu maskulina *fous* (*fouse*). V deklinaci tvrdých adjektiv převažují v nominativu plurálu rodu mužského životného tvary *staří*, *některí*

a *medřičtí*, charakteristické pro moravská nářečí. Obecně česká podoba se prosadila pouze v nominativu plurálu adjektiva *některý*. V zájmenné flexi převažují nářeční tvary u zájmen osobních (v dativu zájmena *já* používá polovina mluvčích svč. a střm. tvar *mně*, v dativu a instrumentálu osobního zájmena *ona* uvedlo 65 % respondentů podoby *ju*, (na) *ňu* (s) *ňou*), u zájmenech ukazovacích a vymežujících naopak převažují tvary bezpříznakové. Ve slovesné flexi je ve třetí osobě pl. ind. prez. sloves vzoru *prosit* běžná moravská koncovka *-ijou*. V imperativu druhé osoby sg. sloves typu *noit*, *porazit* převládají jihozápadočeské tvary *noš*, *uhaš* a *pomož*. Ve tvarech minulého přičestí mírně převažují podoby s neodsunutým koncovým *-l*, příznačné pro Moravu. K tvarům téměř zaniklým patří infinitivy *kátět*, *hádět* a imperativy *chyc(te)* a *vracte*.

V rovině lexikální jsou živé a převažující moravismy *čupět*, *rožnout* a *slunko*, pro vyjádření pozice nebo směru se ve shodě s moravským územ běžně užívají lexémy *bokem/na boku* (obzvláště ve městě a jv. vesnicích) a *na vrchu/na vrch* (tyto varianty jsou mírně menšinové). Mezi ustupující nářeční výrazy se řadí slova *dědina* a *srstka* (tyto podoby jsou součástí slovníku především mluvčích z jv. vesnic), ke slovům nejméně používaným patří lexémy *drtiny* a *křídla* (vyskytují se rovněž především na venkově).

K výrazně převládajícím obecně českým prvkům patří úžení *é > í* v koncovkách tvrdých adjektiv (tvary typu *pěkný* (*holky*) používá 90 % mluvčích) a diftongizace *y > ej* uvnitř slov a v koncovkách adjektiv vzoru *mladý*. Jevem naopak menšinovým je protetické *v-* na počátku plnovýznamových slov.

Celkově můžeme říci, že z aktivního úzu nejmladší generace rychleji ustupují nářeční prvky hláskoslovné (kromě obecně českých jevů), kdežto příznakové jevy tvaroslovné jsou ještě poměrně živé. V jazykovém povědomí mluvčích zůstávají přítomny především ty nářeční podoby, které jsou rozšířené na větších územních celcích. Tvary omezené na oblast českomoravských nářečí a přilehlou jihozápadní Moravu se vyskytují spíše okrajově. Ve srovnání se starším stavem, zachyceným Bartošem, Hoškem a Utěšeným došlo k ústupu moravských prvků a naopak se prosazují jevy regionálně české a tvary spisovné. Mluva žáků z města se z velké části shoduje s venkovským okolím, určité rozdíly však existují, a to hlavně u žáků z jihovýchodních vesnic. U těchto mluvčích byly většinou snadněji zjištělné některé periferní prvky, jež ve městě a západních vesnicích téměř nebo zcela zanikly. Nedá se však říci, že by to bylo pravidlem.

Závěrem bychom ještě chtěli podotknout, že se v mluvě nejmladší generace zřetelně projevuje přechodný ráz českomoravské oblasti - úzus mluvčích je často rozkolísaný a vyznačuje se množstvím dublet.

8. Anotace

Kozmonová, V.: *Regionálně příznakové prvky v mluvě nejmladší generace ve Velkém Meziříčí*. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra bohemistiky, 2009. Počet stran: 114, počet příloh: 3, počet titulů použité literatury: 15, vedoucí diplomové práce: doc. PhDr. Josef Jodas

Cílem této práce je zjistit, jaký podíl mají regionálně příznakové prvky v mluvě nejmladší generace ve Velkém Meziříčí a blízkém okolí, a jestli se liší četnost výskytu těchto jevů ve městě a na venkově, případně na západě a na východě zkoumaného území. Věnujeme se souboru diferenčních hláskových, morfologických a lexikálních prvků. Výsledky srovnáváme se staršími výzkumy prováděnými v dané oblasti, abychom zjistili, zda a do jaké míry příznakové prvky z mluvy mládeže ustupují.

Klíčová slova: regionálně příznakové prvky, běžně mluvený jazyk, nejmladší generace, nářečí, městská mluva, českomoravská nářeční oblast, nivelizace

The aim of this diploma thesis is to discover how regionally marked elements participate in the speech of the youngest generation in Velké Meziříčí and in its near neighbourhood, and if the frequency of them is different in the town and in the villages, eventually in the west or in the east of the researched territory. We deal with group of phonetic, morphological, and lexical elements. We compare the results with the former researches made in the region, to find out if and how much marked elements recede out of the speech of the youngest generation.

Key words: regionally marked elements, spoken language, the youngest generation, dialect, urban speech, Bohemian and Moravian dialekt, levelling

9. Použitá literatura

- Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 1*. Praha 1992.
- Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 2*. Praha 1997.
- Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002.
- Balhar, J. a kol.: *Český jazykový atlas 5*. Praha 2005.
- Bartoš, F.: *Dialektologie moravská II. Nářečí hanácké a české*. Brno 1895.
- Bělič, J. a kol.: *Nástin české dialektologie*. Praha 1972.
- Havránek, B.: Nářečí česká. In: *Československá Vlastivěda III. Jazyk*. Praha 1934, s. 84 – 218.
- Hošek, I.: *Nářečí českomoravské II. Podřečí polnické*. Praha 1905.
- Jodas, J. - Jodasová, H.: Moravské na bok/na boku a navrch/navrchu. In: *Prostor v jazyce a v literatuře*. Ústí nad Labem 2007, s. 90 – 92.
- Kol. autorů: *Slovník spisovné češtiny*. Praha 1994.
- Krčmová, M.: Proměny brněnské městské mluvy. In: Daneš, F. a kol.: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha 1997, s. 225 – 230.
- Lamprecht, A. a kol.: *České nářeční texty*. Praha 1976.
- Lamprecht, A. a kol.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha, 1986.
- Matoušová, P.: *Regionálně příznakové prvky v mluvě obyvatel Dvora Králové nad Labem* (diplomová práce). Olomouc 2009.
- Utěšený, S.: *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha 1960.

Internetové zdroje

- První zmínky o městě. Dostupné z: <http://web.mestovm.cz/o-meste-rozvoj-historie/historie-velkeho-mezirici/prvni-zminky-o-meste.html>, cit. 10.09.2009.
- Židé. Dostupné z: <http://web.mestovm.cz/o-meste-rozvoj-historie/historie-velkeho-mezirici/zide.html>, cit. 10.09.2009.
- Základní informace. Dostupné z: <http://web.mestovm.cz/o-meste-rozvoj-historie/zakladni-informace/>, cit. 10.09.2009.

10. Přílohy

10.1. Ukázky z promluv rodilých mluvčích

Při přepisu nahraných rozhovorů jsme postupovali podle stejných pravidel, jako autoři *Českých nářečných textů*.¹⁹¹

Rozhovor č. 1:

M1: *A co ta nová firma jak pro ňu jezdiš?*

M2: *Pohoda, akorát ňegdi je to vo nervi. Tudle sem bil v Krumlovje a nechal sem to dva metri před zákazem vjezdu a ňákej vedoucí z vrcha si sřežoval, že tam nemužou autobusi. Sem stál dva metri před zákazem vjezdu, tagže mňe ňigdo nic nemoch. A ti autobusi tam valili bes problémú. Hele tudle mňe borec ukazoval navigacu a mluvalo mu to v brňenskim hantecu. To sem hlidal.*

M1: *A gde se sprchuješ, nebo vubec, gde se sprchujou kamijoňáci diš sou furt na cestách?*

M2: *No po benzinkách.*

M3: *V botech bych se sprchoval. A možná aj v hadrech.*

M2: *Ale třeba šelki sou čistí. Tam gdiš máš šelkartu tak máš sprchu zadarmo. Pak to zapichnu ňegde na parkáču a spim. Dej ňe cigáru. Sem ti říkal jak sem tam zapad? V noci začalo kidat, sem se nezbudil a zůstal sem v blaře. Ale dobri, ráno sem zbudil borca ať ňe vytahne. Jo Laďo, tudle sem jel, je to já nevim, mňesic a pul a byls u Červenejch. Nevim cos tam d'elal, ale střizlivejs asi nebil.*

M4: *A kolig bilo?*

M2: *Pjet ráno. A bylo to futeri.*

M3: *No jo, von je prostě holaj duša.*

¹⁹¹ Lamprecht, A. a kol.: *České nářeční texty*. Praha 1976.

Rozhovor č. 2:

M4: *No to diš mi se bavime, já kolikrát něco řeknu a von se mñe smñeje. Třeba fčera říkám, pudeme na halouski. A von, na cože pudem? No na vjetvički.*

M5: *No vaše mamka říkala chvojí, šáší.*

M4: *Ne, šáší je chrastí.*

M6: *No já říkám šáší křoví.*

M4: *Voñi třeba neřeknou bramborám jinak než erteple. Nebo maj oharki.*

M5: *Co?*

M4: *No vokurki.*

M6: *Oharek je vajgl ne?*

M5: *A ty erteple se dávaj do ompru.*

M7: *Co to je?*

M5: *No gbelík.*

M4: *Snad kíbl, ne?*

M1: *U nás na přednáškách bil boj vo kotouč. Moraváci že jediñe dicki kolečko. Nebo křidla. Jak to říkáte na moravje? Poklička?*

M2: *Ne. Skřidélka.*

M1: *Jenže voñi maj pochitani ti vírazi ze slovenska.*

M2: *Nebo štordle. To je normální stolička bez vopjerátka. Ale může mit d'íru.*

M1: *To já poznám podle ñich co je d'ivni. Já něco řeknu a voni se mñe smñejou. Kámoška se strašne smála, že mi říkáme kadlátka a všude jinde maj švestki. Nebo bábička, ta dicki vipotí takoví kravini: říká ščáva, brali mñe krif, bila na počte a jářku.*

M3: *Jó, to říká máti taki, jářku.*

M2: *Víš co sou to hašáñki?*

M3: *Co?*

M1: *No voñi tak říkaj burákum.*

Rozhovor č. 3:

M1: *Tak co teda, mužem sednout na chvílu?*

M2: *Já misim, že klidñě, jesi se trochu zmáčknete, je nás taji neska ñák moc.*

M1: *Tak co si dáme?*

M3: *Asi jako dicki, náki vino.*

M1: *Du mu to řict, chceš k tomu matonku?*

M3: *Nechcu.*

M1: *Co to máš?*

M3: *Krém na ruki, mám strašně suchi ruki.*

Rozhovor č. 4:

M1: *To vokno má bejt uprostřet tam jak stojíš. Dlouhej to vede, bistrozrakej de druhej a širokej poslední.*

M2: *Potřebuju abi mňe zapnul.*

M3: *Dojd'ite ke stolu a sedñete.*

M4: *A co já?*

M3: *Ty dojd'i kam dojdeš a tam sedneš. Dlouhího dejte k voknu.*

M5: *A jak se tam vobjeví? Zespoda?*

M3: *Né zespoda, to bude vipadat blbje. Lepší bi to bilo zvrchu.*

M5: *Tagže ruka bude zvrchu a von pude z boku jo?*

M2: *Taji todlencto je vono cos ch'el nebo neñi?.*

M:3 *Jo.*

M2: *A co to vokno co tam bude?*

M3: *Tak jediñe že bi ten žalut spadl tam jak bude ten dlouhej.*

M5: *No vono diš zvrchu spadne žalut tak to bude nejjednoduši.*

M3: *Jasni, tagže ti vitahneš tu ruku, spadne žalut a vobjevi se princezna.*

Rozhovor č. 5

M1: *Tak sem psal Afrovi, jesi bi mňe moch poslat čislo na Kata. A von se nevozval. To mňe mrzi. Von řikal, že Kato stejñe nemá čas, že de na nákou voperaci. Teťka právj e řešim tu hasičku, tam sou dvje vokna, to bi chtělo náky protihlukovi barijéri.*

M2: *Ale tam de vo to, že ti lid'i budou d'elat bordel veñku.*

M1: *Jinak koncert uš mám vimišlenej.*

M2: *Já stejně nechápu, proč to neděláš se mnou. Jsi na tom chceš vid'elat hafo peňes, ta to pak jo.*

M1: *To ne, já sem za ti štiri roki zjistil, že na tom nevid'eláš. Já na tom nechcu vid'elat, chcu bejt šul nul. Na minulej koncert přišlo sto dvacet lid'í. Přet tejdnem sem se dovjed'el, že Bohouš mňěl na tom kšeftu štiricet litrú a pak tadi na mňě řve, že taji bil bordel.*

M2: *Se s ním potkej nejlip střízlivej, a řekni mu, že to takle nejde.*

M1: *Co von na těch pjeťi akcích vid'elal sto tisíc, tak ňe dal litr. Bert'a rep nesnáši, ale drži hubu, protože mu de za tu akci litr do kapsi.*

M2: *Ale vole ti bis tadi stejně nemoch d'elat další akci.*

M1: *No nemoch kvuli tí poslední. Jenže to je pruser, že ti policajti bili f Aréne, v Blúzbaru, tagže stejně bi sem přišli, i dibi se tadi ňic ned'elo. Já to ned'elám proto, abi se říkalo – héj to je ten, kerej tadi d'elá ti akce, já to d'elám pro sebe.*

M2: *To bi bilo potřeba, abi tadi bila ňáká nalejvárna, gde bi bil sál a ten bil votvíranej jenom na vejkendi.*

Rozhovor č. 6:

M1: *Máti mňe neska povidá: Musíš pro pšenicu, aš zavedou ty krécari tak uš nekoupime ňic. Já říkám: Mysliš euro? A vona: No diť říkám, krécari. Stejně mňe nezvide ňic jiního, neš to pronajmout.*

M2: *Diť říkals že vo tom máti nechce aňi slišet.*

M1: *To říkala vo tí místnosti f předu, jak tam mňeli starí rodiče to řeznictví. Skusim pronajmout aspoň forhaus jesi to pude. Ňákejm vjetnamcum na stánki.*

M2: *To bis to tam ale nejdříf musel dat trochu dokupi.*

M1: *Fšak sem začal. Zaťim sem to tam vodházel, aby nehlidali cihle. Ešće se musim zbavit tech kohoutu. Nechcu to f chalupě. Řve to, budi mňe to. Ve štiri hod'ini to klidně začne jačet.*

M1: *A kolik jich ešće máte?*

M2: *Ale štiri. Tři nebo čtiri. Tudle sme mňeli z jednoho polivku. Zas vo jednoho spjeváčka mň.*

Z moravských jevů, kterým jsme v naší práci věnovali pozornost, se v nahrávkách objevilo např. krácení délek u substantiv a sloves (*blato, dat*), nepřehlasované *a* v substantivu *jatel*, nepřehlasovaná koncovka *-u* v akuzativu sg. měkkého maskulina *parkáč (parkáču)*, nepřehlasovaná koncovka *-u* v akuzativu sg. podstatných jmen vzoru *růže (pšenicu, navigacu, chvílu, nedělu)*, tvary měkké deklinace u feminin vzoru *žena* zakončených na *-s, -l* (lok.sg. *v kapsi*, nom. pl. *cihly*), koncovka *-y* v akuzativu pl. substantiva *ruka (ruky)*, koncovka *-ijou* ve 3. os. pl. slovesa *chodit (chodijou)* nebo hláska *i* v imperativu 2. os. pl. slovesa *dojít (dojdite)*. Dále jsme zaznamenali tvary *mně* v dativu osobního zájmena *já*, které jsou charakteristické pro Moravu a svč. nářečí.

Vedle nářečních prvků moravských se v mluvě nahrávaných osob vyskytovaly také jevy obecně české: úžení *é > í* v koncovkách tvrdých adjektiv (*protihlukový*), diftongizaci *y (i) > ej* (např. ve slově *vejkend* a v koncovkách adjektiv *střízlivej, minulej*) nebo protetické *v-* (*vokno, vobjeví* aj.).

10.2. Vzor dotazníku I.

Dotazovaný:

Jméno a příjmení.....třída.....
Bydliště.....škola.....
Rok a místo narození.....

Rodiče:

Odkud pocházejí: **otec:**.....
matka:.....

- Upozornění:** 1. Dotazník je zaměřen na hovorovou, **ne** spisovnou mluvu. Při jeho vyplňování se řiďte tím, jak běžně mluvíte doma, s kamarády apod.
2. Tvary, kterých se u vás užívá a jsou uvedeny v dotazníku, podtrhněte.
3. Pokud užíváte více než jeden tvar slova, podtrhněte obě vámi zvolené varianty. Tu častěji používanou pak podtrhněte dvakrát.
4. Užíváte-li jiný tvar slova, napište jej.
-

1. *Jak vyslovujete tato slova? (podtrhněte)*

bláto/blato	rána/rana
mák/mak	půl pátý/pul paty
dát/dat	spát/spat
smát se/ smít se	housátko/housítko

2. *Říká se u vás: (podtrhněte)*

Neměl bys **jíst/jest** tolik sladkostí. Kam vede ta **silnice/silnica**?
O víkendu budu **mít/mět** víc času. K obědu byla bramborová **kaše/kaša**.
To po mně nemůžeš **chtít/chtět**. Na louce za domem roste hlavně **jetel/jatel**.
Ve **strouze/struze** ležel míč. Pole bylo samá **hrouda/hruda**.

3. *Říkáte: (vybrané tvary podtrhněte)*

a) cítit kouř	přines sítko	naložit na vozik	udělám to zítra
<i>nebo</i>	<i>nebo</i>	<i>nebo</i>	<i>nebo</i>
cejtit kouř	přines sejtko	naložit na vozejk	udělám to zejtra

b) škubat husu	přijít v jedenáct	naštípat dřevo	vypít šťávu
<i>nebo</i>	<i>nebo</i>	<i>nebo</i>	<i>nebo</i>
šklubat husu	přijít v jedenást	naščípat dřevo	vypít ščávu

c) někdo tě hledal	něco ti řeknu
<i>nebo</i>	<i>nebo</i>

nekdo tě hledal	neco ti řeknu
d) zasazený strom	sněžený koláč
<i>nebo</i>	<i>nebo</i>
zasaděný strom	snědený koláč

4. *Doplňte věty:*

Všichni seděli u jednoho (**stůl**).....
 Hod' ty zbytky do (**koš**).....
 Do (**nos**)..... mi pronikl štiplavý kouř.
 Cesta teď povede do (**kopec**).....
 Na (**kámen**).....seděla žába.
 V (**potok**)..... se to hemžilo rybami.
 Líbí se mi procházet se v (**les**).....
 Každý podzim pečeme v(**ohně**) brambory.
 Přinesl housky přímo od (**pekař**).....
 Tuhle (**sukně**).....si neber.
 Polož ten sešit na (**police**).....
 Jako dítě jsem měl rád krupičnou (**kaše**).....
 V (**neděle**).....čekáme návštěvu.

5. *Jak vyslovujete následující infinitivy? (podtrhněte)*

sít – set	kácet – kátět	chytit – chytnout
zábst – zǐbst	házet – hádět	zamknout – zamčít
napéct – napect – napíct		
přinést – přinest – přinýst		

6. *Podtrhněte tvary, které používáte. Pokud používáte jiné, napište je za větu.*

Ty **fousy/fouse** mu nesluší.
 Včera jsem potkal **předsedu/předsedy**.
 Koupili jsme dům s několika **poli/polmi/polemi/polema/polama**.
 K večeři máme čočku s **vejci/vejcima/vejcemí/vejcama**.
 Kolem zmrzliny poletovaly **vosy/vose** a **včely/včele**.
 Vyndej z **kabely/kabele** nákup.
 Zápalky nepatří dětem do **ruk/rukou/rukouch**.
 Loučení se většinou neobejde bez **slz/slzí**.
 Na obloze letělo hejno **hus/husí/husejch**.
 Po práci na zahradě mám **ruce/ruky** od hlíny.
 Peníze nosívám jen tak v **kapse/kapsi**.
 K obědu bylo maso a **rýže/rejže/rejža/ryža**.
 Ty misky patří ke **sklenicím/sklenicim/sklenicám**.
 K svátku jsem dostala krásnou **růži/růžu**.
 Kup těstoviny a **rýži/ryžu/rejži/rejžu**.
 Komáři se živí **krví/krvou/krvjou**.
 Odjel i s **věcmi/věcima/věcma/věcama**.
 Za **zdmi/zdma/zděma/zdima** vedlejšího pokoje je slyšet smích.

Na zemi ležel **bratrův/bratrůj/bratrů** svetr.
V **bratrově/bratrovým/bratrovu** pokoji je nepořádek.
Dej **mi/mně/ně** kousnout.
To se **mi/mně/ně** nelíbí.
Včera jsem za tebou **chtěl/chcel** jít.

7. *Jak u vás znějí 3.os. množ. č. těchto sloves? (vybrané tvary podtrhněte, používáte-li jiné, napište je)*

nosí, nosej, nosijou	chodí, choděj, chodijou
nevidí, neviděj, nevidijou	hází, házej, házijou
volají, volaji, volaj	chtějí, chtěj, chcou

8. *Říká se u vás: (podtrhněte)*

a) jedl, jed	vlezl, vlez	mohl, moh	utekl, utek
b) zapl, zap, zapnul	chytl, chyt, chytil, chytnul	uschl, usch, uschnul	c) snědl jsi, snědls byl jsi, byls napsal jsi, napsals

9. *Doplňte, případně podtrhněte příslušné tvary zájmen:*

a) zájmena osobní

(já) Dej.....to.
(já) To se.....líbí.
(my) Můžete jít s.....
(ona) Neber.....moc vážně.
(ona) Musíme na.....ještě chvílku počkat.
(ona) Včera jsem s.....mluvil.
(oni) S.....je těžká domluva.

b) zájmena přivlastňovací

(můj) To jsou.....věci.
(můj) Na.....věci nesahej.
(můj) Nesměj se.....výkresu.
Rodiče se zlobí kvůli **našim/našejm** známám.
S **našima/našejma** psama se člověk nenudí.

c) zájmena ukazovací

Nemá cenu se o **tom/tem** dál bavit.
Vo **tom/tem** žádná.
Zuj se z **těch/tech/tejch** bot.
Bez **těch/tech/tejch** papírů se neobejdeme.
Běž si hrát s **těma/tema/tejma** dětma od sousedů.

d) zájmena vymezuující

Všechno/všecko zůstalo na místě
Budou tam **všechny/všecky/všicky** holky ze třídy.
Všichni/všeci/všici řekli, že přijdou.

10. *Které z tvarů užíváte?* (podtrhněte)

starší známí – starý známí

někteří lidi – některý lidi

Všichni/všici/všeci medřičtí/medřický radní hlasovali pro návrh.
Přišli tam taky **někteří/některý čeští/český** hokejisti.

11. *Jakou podobu má ve vaší mluvě imperativ následujících sloves?* (podtrhněte)

sedněte – sednite

otevřete – otevřite

spěte – spíte

nos – noš

uhas – uhaš

pomoz – pomož

chyt' – chyc

chyt'te – chycte

vraťte – vrac'te

házej – haž – háděj

12. Slovní zásoba

a) *Tvary, které znáte, podtrhněte. Ty, které znáte a používáte, zakroužkujte.
Tvary, které neznáte, přeškrtněte.*

koulovat se – hrudovat se

sdělat – sundat si

šufánek – naběračka – sběračka – šufan

dědina - vesnice

zhlavec – polštář

klíště – piják

slunce – slunko

srstka - angrešt

drtiny – piliny

sedět na bobku - čupět

křídla – poklička – poklica

rozsvítit – rožnout

b) *Doplňte věty následujícími výrazy. Každý z nich můžete použít vícekrát,
nebo vůbec.*

stranou, na stranu, bokem, na bok: dát si peníze.....
postavit se.....
stát.....
česat si pěšinku.....

navrch, nahoru, navrchu, nahoře: je to až.....ve skříni
jdi.....(do podkroví) a tam počkej
ten dopis leží hned.....
bydlíme až.....(v posledním patře)

c) *Říkáte ve Žďáru nebo ve Žďáře?*

10.3. Vzor dotazníku II.

Dotazovaný:

Jméno a příjmení.....třída.....

Bydliště.....škola.....

Rok a místo narození.....

Rodiče:

Odkud pocházejí: **otec:**.....

matka:.....

- Upozornění:** 1. Dotazník je zaměřen na hovorovou, **ne** spisovnou mluvu. Při jeho vyplňování se řiďte tím, jak běžně mluvíte doma, s kamarády apod.
2. Tvary, kterých se u vás užívá a jsou uvedeny v dotazníku, podtrhněte.
3. Pokud užíváte více než jeden tvar slova, podtrhněte obě vámi zvolené varianty. Tu častěji používanou pak podtrhněte dvakrát.
4. Užíváte-li jiný tvar slova, napište jej.
-

Ve třídě máme **pěkné/pěkný** holky. (jiný tvar _____)

Musím si jít **umýt/umejt** ruce. (jiný tvar _____)

Naše kočka nejraději sedá na **okně/vokně**. (jiný tvar _____)

U babičky na dvoře se to hemží **roztomilýma/roztomilejma** koťatama. (jiný tvar _____)

Chtěla jsem ještě nakoupit, ale už bylo **zavřeno/zavříno**. (jiný tvar _____)

K **obědu/vobědu** bude maso s **rýžou/ryžou/rejžou**. (jiný tvar _____)

Po maturitě se chystám na **výšku/vejšku**. (jiný tvar _____)

Už máte **napečeno/napečíno** na Vánoce? (jiný tvar _____)

Půjdu domů s těma **mladýma/mladejma** slečnama. (jiný tvar _____)

Nehýbej/nehejbej se, máš něco ve vlasech. (jiný tvar _____)

Bylo tam plno **cizích/cizejch** lidí. (jiný tvar _____)

Nemáš **žvýkačku/žvejkačku**? (jiný tvar _____)

Nejradši mám **sypaný/sypanej** čaj. (jiný tvar _____)